

boş

**DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ
SİYASET VE KÜLTÜR DERGİSİ**

Yıl:4 / Sayı: 19 / Ocak - Şubat 2013 | ISSN 1309-601X
İki ayda bir yayımlanır.

Sahibi

GÜNTÜLÜ EĞİTİM YAYINCILIK VE TİC. LTD. ŞTİ.

Editör

Prof. Dr. Recai Coşkun

Sayı Editörü

Prof. Dr. Vahit Türk

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Kamil Aydın
Prof. Dr. Mustafa Erdem
Prof. Dr. Mevlüt Karakaya
Prof. Dr. Necdet Hayta
Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran
Prof. Dr. Zuhul Topçu
Prof. Dr. Hasan Tunç
Prof. Dr. Vahit Türk
Doç. Dr. İbrahim Maraş
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Özbay

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mustafa Yücel

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Net Ofset

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın – Hakemli Dergi

Büro İç Hizmetler

Atakan Türkyılmaz

Adres: 1. Cad Nu.: 43/4

06520 Balgat-Ankara

Tel: +90 (312) 287 88 99

Faks: +90 (312) 285 44 99

Web: www.turkizdergisi.com.tr

e-posta: bilgi@turkizdergisi.com.tr

Fiyatı: 10 TL

Basım Yeri

Net Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

www.netmatbaacilik.net

Necatibey Cad. Lale Sok. Nu.: 21/27 Yenışehir/Ankara

Tel-Faks: 0.312.230 07 23

Basım Tarihi: Ocak 2013 – Ankara

Abonelik Ücreti (Yıllık)

Yurt içi: 60 TL

Kurumsal abonelik: 120 TL

Yurt dışı:

Avrupa ve Orta Doğu ülkeleri: 75€

ABD ve diğer ülkeler: 100\$

Abonelik için: 0.312.287 88 99

Nu.lı telefondan Atakan Türkyılmaz

BİLİM, DANIŞMA VE HAKEM KURULU

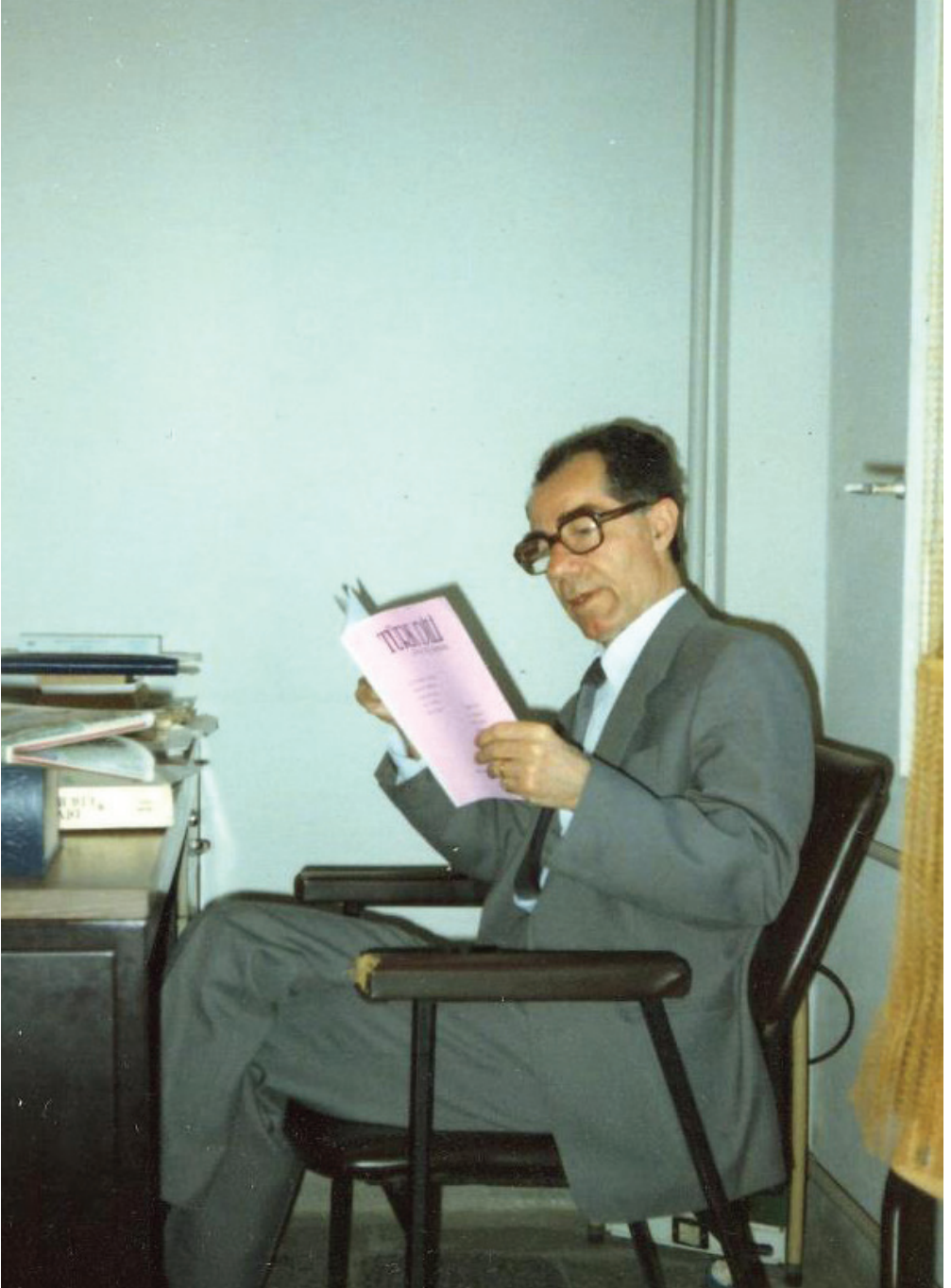
- Prof. Dr. Abdurrahman Küçük Ankara Ü
 Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu Ankara Ü
 Prof. Dr. Adnan Ömerustaoğlu İstanbul Ü
 Prof. Dr. A. Faik İmamoğlu Gazi Ü
 Prof. Dr. Ahmet Aksoy Gazi Ü
 Prof. Dr. Ahmet Hikmet Eroğlu Ankara Ü
 Prof. Dr. Ahmet Taşağal Mimar Sinan Ü
 Prof. Dr. A.Kadir Yuvalı Erciyes Ü
 Prof. Dr. Azmi Yetim Gazi Ü
 Prof. Dr. Beğlü Eke Erciyes Ü
 Prof. Dr. Celalettin Yavuz Türksam
 Prof. Dr. Çetin Elmas Gazi Ü
 Prof. Dr. Doğan Cansızlar Atılım Ü
 Prof. Dr. Dursun Yıldırım Hacettepe Ü
 Prof. Dr. E.Ethem Atay Gazi Ü
 Prof. Dr. Enver Bozkurt Kırıkkale Ü
 Prof. Dr. Esmâ Şimşek Fırat Ü
 Prof. Dr. Hacı Duran Adıyaman Ü
 Prof. Dr. Hasan Onat Ankara Ü
 Prof. Dr. Hayrani Altıntaş Ankara Ü
 Prof. Dr. H.İbrahim Yalın Gazi Ü
 Prof. Dr. Hikmet Öksüz KTÜ
 Prof. Dr. Hüsnüye Canbay İnönü Ü
 Prof. Dr. Kadir Arıcı Gazi Ü
 Prof. Dr. Kamil Aydın Atatürk Ü
 Prof. Dr. Mehmet Saray Yeditepe Ü
 Prof. Dr. Mehmet Şahingöz Gazi Ü
 Prof. Dr. Meral Töreyn Gazi Ü
 Prof. Dr. Murat Sezginer Gazi Ü
 Prof. Dr. Musa Şaşmaz Niğde Ü
 Prof. Dr. Musa Taşdelen Sakarya Ü
 Prof. Dr. Mustafa İlbaş Gazi Ü
 Prof. Dr. Nadim Macit Ege Ü
 Prof. Dr. O. Kürşat Ünal Gazi Ü
 Prof. Dr. O.Üçler Bulduk Ankara Ü
 Prof. Dr. Recai Coşkun Sakarya Ü
 Prof. Dr. Recep Kılıç Ankara Ü
 Prof. Dr. Sabahat Deniz Marmara Ü
- Prof. Dr. Sadettin Gömeç Ankara Ü
 Prof. Dr. Suna Başak Gazi Ü
 Prof. Dr. Şener Büyüköztürk Gazi Ü
 Prof. Dr. Temel Çalık Gazi Ü
 Prof. Dr. Vahit Doğan Gazi Ü
 Prof. Dr. Vahit Türk Kültür Üniversitesi
 Prof. Dr. Yaşar Özbay Gazi Ü
 Doç. Dr. Faruk Bilir Selçuk Ü
 Doç. Dr. Hanife Güz Gazi Ü
 Doç. Dr. Hasan Ali Karasar Bilkent Ü
 Doç. Dr. Hatice Mumyakmaz Cumhuriyet Ü
 Doç. Dr. İlyas Topsakal İstanbul Ü
 Doç. Dr. Kemalettin Kuzucu Trakya Ü
 Doç. Dr. Kemal Üçüncü KTÜ
 Doç. Dr. Kutluk Kağan Sümer İstanbul Ü
 Doç. Dr. Mehmet Akif Okur Gazi Ü
 Doç. Dr. Mukadder Boydak Fırat Ü
 Doç. Dr. Nurcan Toksoy Erzincan Ü
 Doç. Dr. Selçuk Duman Gazi Osman Paşa Ü
 Doç. Dr. Şeref İba Çankaya Ü
 Doç. Dr. Taner Tatar İnönü Ü
 Doç. Dr. Tevfik Gülsoy Atatürk Ü
 Doç. Dr. Timuçin Kodaman S.Demirel Ü
 Doç. Dr. Toğrul İsmayıl Tobb Ü
 Doç. Dr. Yaşar Kaya İnönü Ü
 Doç. Dr. Yonca Anzerlioğlu Hacettepe Ü
 Yrd. Doç.Dr. Ahmet Turgut Niğde Ü
 Yrd. Doç. Bülent Yavuz Gazi Ü
 Yrd. Doç. Dr. Cevdet Şanlı Yıldız Teknik Ü
 Yrd. Doç.Dr. Erkan Göksu Gazi Osman Paşa Ü
 Yrd. Doç. Dr. Köksal Şahin Sakarya Ü
 Yrd. Doç.Dr. Murat Taşdemir Osmangazi Ü
 Yrd. Doç.Dr. Türkan Erdoğan Pamukkale Ü
 Yrd. Doç.Dr. Yalçın Sarıkaya Giresun Ü
 Yrd. Doç.Dr. Yüksel Topaloğlu Trakya Ü

İÇİNDEKİLER

Editör / Sunuş	9
Ali Şîr Nevâyî’de Türk Kavramı / Yrd. Doç. Dr. Nursel ÖZDARENDELİ	11
Cengiz Dağcı’nın Ruh ve Fikir Dünyası / İsa KOCAKAPLAN	31
Sürgün Mektuplarındaki Ziya Gökalp / Prof. Dr. Saadettin YILDIZ	45
Necmettin Hacıeminoğlu Hoca’nın Fikir Dünyası / Yrd. Doç. Dr. Murat CERİTOĞLU	69
Türk Edebiyatı Tarihlerinde Mehmet Akif Algısı / Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU	77
Fuzulî’den Öğrendiklerim Yahut Kûze Eylen Toprağım... / Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK	91
Tasarruf ve Türk Şiirinde “Derin Yapı” / Prof. Dr. Ömür CEYLAN	103
Aydın Kavramının Gelişimi ve Türk Aydınının Günümüzdeki Tavrı / Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK	111
Türkiye’deki Türk ve Türklük Aleyhtarlığını Tahlil ve Eleştiri Denemesi / Türkoğlu Vahit TÜRK	123
Kosova Basın-Yayın Hayatında I. ve II. Nesil Türkçe Telif Eserler ve Müellifleri / Yrd. Doç. Dr. Cevdet ŞANLI - Prof. Dr. Ergin JABLE - Yrd. Doç. Dr. Kaan YILMAZ	133

Bu sayıda çalışmalarına yer verilen yazarlar rahmetli Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun rahle-i tedarislerinden geçmiş ve O'nun fikir, mücadele, aydın kimliğinden feyiz almıştır. Hocamızın ruhu şad olsun.

Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu (1932 - 1996)

boş sayfa

EDEBİYAT VE TÜRK LÜK

Prof. Dr. Vahit TÜRK*

TÜRKİZ bu sayısında edebiyatımızın önde gelen bazı isimlerinin birtakım özel yönlerini değerlendiren yazıların yanında aydın kavramının tartışıldığı bir yazı ile tasavvuf ve Kosova'da basın yayınıla ilgili birer yazıya yer veriyor.

Ali Şir Nevâyî, bütün Türk kültür hayatı için son derece değerli ve yazdıkları ve yaptıklarıyla bütün insanlığa örnek gösterebileceğimiz, yaşadığı devir ve topluma göre çok ileri düşüncelere sahip, itiraz edebilen, muhakeme yeteneği olan, içinde yaşadığı ve mensup olduğu toplumun dertleriyle dertlenmiş bir ülkücü aydındır. Bu büyük aydın; mensup olduğu milletin değerleriyle çatışmamış, o değerleri sevmiş ve benimseyip hayatında da yaşamış, ancak körü körüne itaati değil, düşünmeyi, kurmayı, eğitmeyi, bilgisini paylaşmayı, yeri geldiğinde itiraz etmeyi becerebilmiş, yani aydın olmanın bütün şartlarını ve gereklerini yerine getirmiştir. Otuz civarında eser yazıp Türkçeyi ilmik ilmik işlemenin yanında yüzlerce hayır eseri yaptıran, devlette yüksek mevkilerde halkına hizmet eden, kendi yaptırdığı medresede eğitim faaliyetlerinin yürütülebilmesi için bütün şartları hazırlayan Nevâyî'yi elbette bir dergi yazısında değerlendirmek mümkün değildir. Dr. Nursel Özdarendeli yazısında bu büyük ülkücünün eserlerine yansıyan Türk kavramını değerlendirdi.

Yine bütün Türk edebiyatının büyük isimlerinden biri ve;

Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge

Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayri

beytiyle yalnızlık duygusunu bütün dünya edebiyatına örnek olacak bir şekilde ifade eden Güney Türklüğünün âşık ve mahzun şairi Fuzûlî'nin aşkı, Dr. Ali İhsan Öbek tarafından kaleme alındı.

Bir başka büyük ülkücü Ziya Gökalp'in İstanbul'un işgalini müteakip yaşadığı Malta sürgünü boyunca eşine ve çocuklarına yazmış olduğu 570 mektubun değerlendirilmesi, Dr. Saadettin Yıldız'ın konuya olan derin vukufu, güzel Türkçesi ve akıcı üslubuyla sizlere sunuldu.

Ziya Gökalp; özel hayatı çok bilinmeyen, hatta kendisini milletine adanmış pek çok ülkücüde olduğu gibi, özel hayatı, şahsına ve ailesine ait dertleri olmaz zannedilen insanlardandır. Bazı insanlar kendilerine Allah'ın bağışladığı kısacık hayatı başkaları için harcarlar ki biz bu insanlara ülkücü diyoruz. Bir milletin

* İstanbul Kültür Üniversitesi Öğretim Üyesi.

bütün yükünü sırtlanmış ve ömür boyu bir fikrin ıstırabını yaşamış olan bu büyük insanların özel hayatlarından bahsetmeleri, toplum tarafından çoğunlukla onların zaafı gibi algılanmaktadır. Bu mektuplarda her sıradan insan gibi duygulara sahip olan, çocuklarına ve eşine dair endişeler taşıyan Ziya Gökalp'i görüyoruz. Yine bu mektuplarda; bazen kasıtlı, bazen da ahmaklık eseri olarak imanına dair olumsuz sözler söylendiğini bildiğimiz bu büyük ülkücünün nasıl bir imana sahip olduğuna şahit oluyoruz.

Dr. Yüksel Topaloğlu; yine büyük bir iman ve ülkü sahibi, kişilik abidesi Mehmet Akif'in Türk edebiyatı tarihi kitaplarına nasıl yansıdığıнын izini sürdü ve insanların olayları, kişileri kendi baktıkları pencereden nasıl da farklı değerlendirebileceklerinin örneklerini gösterdi. Gerçekte tek Akif varken bu yazıda pek çok Akif karşımıza çıktı. Bu Akiflerden çoğunun gerçek Akif'e benzemediğini, herkesin kendine göre bir Akif resmi çizmiş olduğunu gördük.

Kırım'ın gözü ve kalemi yaşlı yaşayıp öylece de göçen büyük yazarı Cengiz Dağcı, İsa Kocakaplan tarafından değerlendirildi.

Dr. Yücel Öztürk; aydın kavramını değerlendirip milliyetçi Türk aydınının olaylar ve olgular karşısındaki tavrı üzerinde durdu ve tekrar tekrar okunması gereken bir yazı ortaya çıktı.

Dr. Ömür Ceylan; Türk kültür hayatının derinliklerine nüfuz etmiş olan tasavvufu ve çağdaş edebiyatımıza kadar gelen yansımalarını bir bilim ve edebiyat adamı olarak Tasavvuf ve Türk Şiir Dilinde "Derin Yapı" başlığı altında değerlendirdi.

Dr. Cevdet Şanlı ve öğrencileri de Balkan Türklüğünün "uç"u diyebileceğimiz Kosova'nın Türkçe basın ve yayın hayatını değerlendirdiler...

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'DE TÜRK KAVRAMI

YRD. DOÇ. DR. NURSEL ÖZDARENDELİ*

Giriş

Türk dünyası edebiyatının bilge siması Ali Şir Nevâyî, daha yaşadığı dönemde ülkesinin sınırlarını aşan bir şöhrete sahip olmuş ender şahsiyetlerdendir. Yüzyılları aşarak bugüne kadar saygı ve minnetle yâd edilmesi, aktif devlet adamlığının yanı sıra, Türk dili ve edebiyatına yaptığı yeri doldurulamaz hizmetlerden, gönülleri fet-heden lirik şiirlerinden, bir imar adamı, bir tarihçi, bir musikişinas ve samimi bir dindar olması gibi çok yönlü sıfatlarından kaynaklanmaktadır.

Nevâyî döneminin edebî dildeki Farsça yazma modasına rağmen pek çok tür-de ve sayıda eserini Türkçe yazmıştır. Esen rüzgârın tersine olarak başlattığı akım Türkçeyi edebî dil hâline getirmiş, manevi mükâfatı da bu dilin “Nevâyî dili” adıyla anılması şeklinde kendisine geri dönmüştür.

Dünya Türklük bilimi araştırmacılarının Nevâyî üzerinde yaptığı çalışmalar azımsanamayacak derecededir. Fakat hâlâ söylenecek sözler nihayet bulmamıştır.

Bu çalışmada, Nevâyî'nin, yirmi eseri (GS, NŞ, BV, FK, Sİ, LM, FŞ, LT, MN, NM, ME, ML, NC, MK, SM, TEH, TMA, M, HPM, HSHE) taranıp *Türk* kelimesi ve bu ke-limenin oluşturduğu terkipler tespit edilerek *Türk* kelimesinin Nevâyî'de kazandığı anlamlar üzerinde durulmuştur.

* Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Nevâyî döneminin edebî dildeki Farsça yazma modasına rağmen pek çok türde ve sayıda eserini Türkçe yazmıştır. Esen rüzgârın tersine olarak başlattığı akım Türkçeyi edebî dil hâline getirmiş, manevî mükâfatı da bu dilin “Nevâyî dili” adıyla anılması şeklinde kendisine geri dönmüştür.

Ancak bundan önce *Türk* kelimesi ve tarihî kullanımına ilişkin genel bir değerlendirme yapmakta fayda görülmüştür:

Millî kaynaklarımızda ilk defa Orhun Abidelerinde karşımıza çıkan *Türk* kelimesi, Kök Türklerden bugüne kadar kurulmuş olan *Türk* devletlerinde millî kimliğin adı olmuştur.

18. yüzyıla kadar kurulmuş olan Türk devletlerine bakıldığında, siyaset teorisinin, milliyetten ziyade hanedana dayalı olduğu, Teñri inancındaki Kök Türklerden Budist Uygurlara ve Müslüman Karahanlı, Osmanlı, Timurlu vb. *Türk* devletlerine kadar *Türklüğün* bir üst siyasal kimlik olarak kabul edildiği görülür.

Kök Türk metinlerinden bu yana milletimizin ve devletimizin adı olarak kullanılan *Türk* kelimesi, Kök Türk, Uygur ve Karahanlı metinlerinde “güç, kuvvet (*EUTS*, *KB*), kudret (*M*); güçlü, kuvvetli (*UÜH*), kudretli (*ETG*); vakit, olgun, yetmiş, olgunlaşmış (*DLT*)” anlamlarında kullanılmıştır. Eski Oğuz Türkçesi döneminde kelimenin “güzel, civan, köylü, kaba saba adam, Türkistan (*EATS*)” anlamlarını kazanarak anlam alanını genişlettiği görülmektedir.

Klasik Türk edebiyatında da, geniş bir anlam alanına sahip olan *Türk* kelimesi, çok çeşitli tasavvurlarla “sevgili”yi anlatan bir mazmun hâline gel-

miştir. Klasik edebiyat ürünlerinin özelliklerinden biri, gerçekliğin ifadesinde sanatsal söyleyişten yararlanmasıdır. Sanat, gerçeği içine alan ama bizatihi kendini ön plana çıkaran bir yapıya sahiptir. *Türk*’ün özellikleri de, tıpkı bir buzlu camın ardından belli belirsiz seçilen nesnelere gibi “sevgili”yi anlatan sanatlı temsillerin arkasından görünmektedir.

Türk mazmununun oluşumunu sağlayan saikleri, Türk milletinin kendine has çeşitli karakter özelliklerinin, tarih sahnesi üzerinde oynadığı sosyal ve siyasî rollerin Arap ve Fars milletleri üzerindeki etkisinde ve bu etkinin edebiyattaki izdüşümlerinde bulabiliriz.

Türklerin Farslarla münasebetleri Araplardan öncedir. İslamiyet’ten önce Pers, Soğd, Tohar vs., İslamiyet’ten sonra Sâsânîlerle yakın temaslarımız olmuştur. -Ne zaman başladığı kesin olarak bilinmese de- Farslarla olan bu münasebetlerin bu kadar eski devirlere uzanması, her iki millette iç içe geçmiş kültür unsurlarının oluş-

masına yol açmıştır. Araplar ise, İslamiyet'ten önce Türklerle yakın temasta bulunamamış, onlar hakkında Farslar vasıtası ile bilgi sahibi olmuşlardır.

İslam dinine girdikten sonra Türklerin, İslam orduları için Emevilerle başlayan hizmetleri Abbasilerle doruk noktasına ulaşmıştır. Türk komutanları ve Türk hassa birlikleri, İslam ordularının bütün seferlerine katılmış, sonucu belirleyen vurucu güç olarak başlıca rol oynamışlardır. Bunun sonucunda Türkler -bilhassa halife Mutasım zamanında (833-844)- sınırsız imtiyazlara sahip olmuşlardır. Türklerin İslam ordularındaki başarıları, Arap ve Fars toplumlarının gözünde “cesur, disiplinli, hareketli, çevik, atak, atılgan, gözü pek, dayanıklı, güvenilir, görevine bağlı, güzel görünüşlü ve gösterişli” imajlarına sahip olarak özel ve imtiyazlı bir yer edinmelerini sağlamıştır. (Koca 2009: 124-131)

Fars edebiyatında *Türk*'ün fiziki ve karakteristik özellikleri; beyaz, güzel -bu yönleriyle Türk, sevgiliden kinayedir-, çekik ve küçük gözlü, vefasız, savaşçı, yağmacı, fitneci, köle ve esir, asker olmasıdır (Türkler Çağaniyan hükümeti sonlarında ve Gazneli döneminin başında orduda makamlar elde etmişlerdir ve bundan sonra Fars şiirinde sevgili için askerî tabirler yavaş yavaş kullanılmaya başlanmıştır. “ok kirpik, keman kaş, kement saç...”). siyahın, zulmetin, küfrün, çirkinliğin remzi olan Hintlinin karşısında beyazlığın, kırmızılığın, maneviyat, güzellik ve ruhun sembolü olarak Türk bulunur. (Aydın 2012: 27)

Klasik Türk edebiyatı, -muhteva, nazım biçimi, nazım birimi vb. yönlerinden-Fars edebiyatından ilhamla meydana gelen bir edebiyat olduğu için, Fars edebiyatının şekil ve anlam özellikleri, Türk edebiyatının da şekil ve anlam özelliği olur. Bu bağlamda, Fars edebiyatının “sevgili, maşuk, mahbub, canan, güzel” mazmunu aynıyla Türk edebiyatına tevarüs etmiştir.

Türk kelimesinin, dilber, civan, dilsitan; kanlı, zalim, kötü kalpli, kavgacı; usta avcı, at binici ve ok atıcı, cesur; köylü; sarhoş gibi sıfatlarını tespit eden divan şiiri sözlükleri de aynı yönde bilgi vermektedir.

İnceleme:

Ali Şîr Nevâyî'de “Türk”:

Bir devlet adamı olmanın yanı sıra bir kültür adamı da olan Nevâyî, sahip olduğu millî bilinç ve aldığı eğitim sayesinde Türkçenin atıl durumda bırakılmasına duyarsız kalmamıştır. Türk dilini yücelten bir eylem adamı olarak karşımızda duran, onlarca eserini Türk diliyle kaleme alan Nevâyî, bu eserlerin birçoğunda -diğer

Bir devlet adamı olmanın yanı sıra bir kültür adamı da olan Nevâyî, sahip olduğu millî bilinç ve aldığı eğitim sayesinde Türkçenin atıl durumda bırakılmasına duyarsız kalmamıştır.

klasik edebiyat temsilcileri gibi- Fars edebiyat geleneğinden gelen şekil ve muhteva-ya bağlı kalmıştır. *Türk* mazmunu, Nevâyî gibi millî vasfına mazhar olmuş bir şairin dizelerinin de estetik unsuru olmuştur.

Türk kelimesi Nevâyî’de, öncelikle millî kimliğinin bildirgesi sonra da klasik edebiyatın geleneği dairesinde birçok anlamı da yüklenen bir mazmun olarak kullanılmıştır. Doğu Türk edebiyatının en büyük temsilcisi olarak Nevâyî, bu yönüyle klasik edebiyatın normlarına sadık kalmıştır.

Nevâyî’de *Türk* kavramı, başta Türk milletini ve sevgiliyi ifade etmesinin yanı sıra köle, olgun ve yetkin anlamlarını da yüklenmiştir.

1. ‘Türk Milleti’ Olarak “Türk”

Nevâyî’nin eserlerinde *Türk* kelimesi, isim ve sıfat olarak Türk milletinin adını ve milletle ilişkili çeşitli anlamları ifade etmede çokça kullanılır.

Türk (MK, 105b-1; NM, 195), Etrāk (LM, 3598), Türkçe (LM, 3596; NM, 437), Türk tili (TEH, T700b-1; NM, 2), Türkî elfâz (Sİ, 7048), Türk elfâzı (M, M782b10; Sİ, 641; LT, 3302, 3545, 3552), Türkâne (LT, 3303; LM, 3607), Türk ili (MK, 58b-3; LM, 3597; NM, 386), Türk ulusu (NM, 1-385), Türk hükemâsı (MK, 83a-6), hakan-ı Türk (TMA, A728a12; A729a16), Türk pādşâhı (TMA, A721b-17), Türkçe hatt (M, M794a4), Türk ekâlîmin (Sİ, 643), Türk nazmı (LT, 3500), Türkî üslûb (LT, 3560), Türk şevki (LM, 3594), Türk meşâyihü (NM, 237-238), Etrak zuafâsı (MK, 6b-11), Etrāk-ı fakîr (LT, 3294) vb. şeklinde yüzlerce defa kullanılmıştır.

Nevâyî, tam bir dilbilimci tavrıyla Türkçeyi savunduğu eseri *Muhâkemetü’l-Lugateyn*’de, Türklerin genel karakteri hakkında şu sözlere yer verir:

“*Andak malûm bolur ki Türk Sartdın tîz-fehmrak ve bülend-idrâkrek ve hilkatı sâfrak ve pâkrek mahlûk boluptur.*” (ML, 169)

(*Bilindiği üzere, Türk Sart’tan daha pratik düşünceli, daha yüksek kavrayışlı ve yarıdılış bakımından daha saf ve temiz yüreklidir.*) (ML, 203)

Leylî vü Mecnûn mesnevisinde, eserini özellikle Türkçe yazdığını dile getirdiği bölümde, Türklerin “iyi huylu ve temiz yürekli” olduğu düşüncelerini tekrarlamaktadır:

“*Nêçün ki bu kün cihânda etrāk*

Köptür hoş-tab u sâfi-idrāk” (LM, 381)

(Bugün cihanda Türkler çokturlar; iyi huylu, saf, temiz ve anlayışlıdılar.)

Yine *Muhâkemetü’l-Lugateyn*’de eserinin hemen başında, Adem’e bütün dillerin öğretildiğini ifade etmekte ve Arapçanın dışında dünyada hükümü geçen üç dil olduğunu söylemektedir. Bu üç dilin kaynağının Nuh’un oğulları Yafes, Sam ve Ham’a dayandıran Nevâyî, “*Türklerin atası oğul Yâfes’in, kardeşlerinden peygamberlik tacı ile üstün, resullük mansıbı ile seçkin olduğunu*” tarih ehillerini de mesnet göstererek söyler. Türkçenin her bakımdan Farsçadan üstünlüğünü gramatik ayrıntılarıyla uzun

uzadıya anlatan Nevâyî, böylece daha eserinin takdim bölümünde fikirlerine ilahi bir dayanak noktası oluşturmuştur. Bu bakımdan Kaşgarlı ile fikrî olarak büyük benzerlik gösteren Nevâyî'nin, kendi milletini Fars ve Hint milletinden daha üstün bir konuma getirdiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Nevâyî, yukarıdaki ifadelerinde görüldüğü ve eserlerinin tümündeki Türkçeyi yüceltici nitelendirmelerinden anlaşıldığı üzere diğer milletlerin kültürünü kendi kültürünün yanında aşağı ya da ikincil bir konuma yerleştirmektedir.

Bütünüyle tarihî içeriği haiz olan aşağıdaki beyitte Nevâyî, kanaatimizce Timur'u kastetmektedir. Emir Timur, Cengiz'in çocukları Cuci ve Çağatay'ın ülkelerini kısa bir sürede Türk yurdu hâline getirmiş, çok geçmeden bir cihan hükümdarı hâline gelmiştir.

“Nevâyî iyle ulus hanığa irür âşık

Ki Türk kulları Cücidür anıñ u Çağatay” (FK, 574)

(Nevâyî öyle bir ulusun hanına âşıktır ki, [o han] Cüci ve Çağatay ulusunu Türklerin köleleri hâline getirmiştir.)

Sevgili imasını taşımakla birlikte bizzat Türk milletini işaret ettiği beyitleri de vardır.

“İy Nevâyî iyledi lûlî-veşî köñlümmü kayd

Halknı Etrāk esîr itti velî bizni cetût” (FK, 90)

(Ey Nevâyî, rakkase gibi olan bir sevgili gönlümü bağladı, zincire vurdu. Sanki halkı Türkler esir etti bizi de Çingeneler.)

“Köñlümdin aldı ol köz ārām u şabr u nakdin

Bir Türk dik ki alğay tārāc ile ganāyim” (FK, 383)

(Bir Türk'ün yağma ile ganimetler alması gibi, sevgilinin gözü de gönlümden rahatı, sabrı, serveti aldı.) Türklerin yağma ettikleri ülkelerden çok fazla ganimet almalarından kinaye ile sevgilinin de onun gönlünü yağmaladığını ifade ediyor.

Türk edebiyatında “Türk” ve “Hindu” birbirinin zıddı anlamlar ifade ederler. Türk güzel yüz, beyazlık, aydınlık ve temizlik; Hindu çirkinlik, karalık, karanlık ve küfrün sembolüdür. Nevâyî Türk ve Hindu kavramlarını bir arada kullanarak tezat sanatının güzel örneklerini vermiştir:

“Dü-rengāne söz sifle-i nahs dîp

Kılur Türk ü Hindūğa zāhir nifāk”

“Bi-aynih anıñ dik ki sıçkay cibin

Ak üzre kara vü kara üzre ak” (FK, 706)

Türk edebiyatında “Türk” ve “Hindu” birbirinin zıddı anlamlar ifade ederler. Türk güzel yüz, beyazlık, aydınlık ve temizlik; Hindu çirkinlik, karalık, karanlık ve küfrün sembolüdür.

Nevâî'nin beyitlerinin büyük çoğunluğunda Türk, sevgili bahsinde kaş, zülf, gamze, ben ve bilhassa göz ile ilişkilendirilmiştir.

(İki renkli, aldatıcı, uğursuz sözler söyleyerek Türk ve Hindu arasına açıkça nifak sokar. Tıpkı ak üstünde kara, kara üstünde ak görünen sinek pisliği gibi.)

Nevâî, Türk ulusunun edebî zevk bakımından ona bağlı olduğunu, onun sözüne gönül ve can verdiğini söylemek suretiyle kendisini ve şiirini övmüştür:

“Eger bir kavm ger yüz yoksa miñdür

Muayyen Türk ulusu hōd miniñdür”

“Kōñül birmiş sözümge Türk cān hem

Ni yalğuz Türk beklim Türkmen hem”

(FŞ, 509-510)

2. ‘Sevgili’ Olarak “Türk”

Klasik edebiyat içinde *Türk* kelimesi muhtelif anlam ilişkileri içinde bulunarak ve hemen daima tevriye, istiare, teşbih vb. sanatlarına başvurularak “sevgili”yi işaret eder.

Nevâî’de de “Türk sevgili”; yağmacı, ok atıcı, at binici, can alıcı, korkusuz; vefasız, dik başlı, döneke, mest/sarhoş, hırsız, sinsî, atılğan, kaba; güzel, peri gibi, ay yüzlü, güzel kokulu, çekik gözlüdür. Aynı zamanda klasik şiirde sevgilinin güzellik unsurlarından göz, kaş, zülf, ben ve gamzenin yerine kullanılan *Türk*; Güneş, Ay ve Merih gezegeninin de benzetmeliği olmuştur. Nevâî’nin beyitlerinin büyük çoğunluğunda *Türk*, sevgili bahsinde kaş, zülf, gamze, ben ve bilhassa göz ile ilişkilendirilmiştir.

“*Türk*’ün sevgili olarak takdiminde en baskın unsur Türk milletinin muharip bir millet olması ve öteden beri bu yönüyle maruf olması dolayısıyla ‘savaş’ terimleriyle birlikte geçmesidir.” (Aydın 2012: 35)

Aşağıdaki beyitler *Türk* sevgilinin çeşitli yönlerden tasavvur ve tasvir edildiğinin resmidir:

Ok atıcı sevgili; gamze:

“Okıdın per çıkarmış min ki ol Türk-i hadeng-efgen

Kayan kim gamzesinin nāvekin çıkmış marğa atmış” (BV, 194)

(O ok atan sevgili, gamzesinin oklarını nereye çevirse bana denk geldiğinden bu oklar sayesinde kanat çıkarmış [görünürüm].) Ok atıcı sevgili, gamze ile ilişkilendirilmiştir.

Ok atıcı sevgili; göz:

“Açtın çü zülf ol ikki köz her yan hadeng atmak ni tañ
Kim kalmış ikki türk-i Çin Hindū-yı nā-mādūd ara” (FK, 25)

(Zülüflerini açtığına o iki gözün her yana ok atmasına şaşırılmamak gerekir ki iki Çinli güzel sayısız Hintlinin arasında kalmış.) Türk ile göz, Hintli ile zülf arasında leff ü neşr sanatı yapılarak *Türk* kelimesinin çağrışımları genişletilmiştir.

Can alan sevgili:

“İşiniz cān u dīn almakdur iy muğ deyri etfāli
Eger küffār-ı Hayber siz ü ger Türk-i Hitādur siz” (BV, 157)

(Ey ateşgede çocukları, ister Hayber kafirleri olun ister Hita Türkleri işiniz can ve din almaktır.)

Yağmacı sevgili; zülf:

“Közidin zülf eger tolgandı tañ yok
Ki salmış Türk Hindistānğa yağmā” (BV, 28)

(Türklerin Hindistan'ı yağma etmesi gibi, zülfünün gözünün yanından dolanarak inmesi tuhaf değildir.) Bu beyitte yağmacı *Türk* sevgili, zülf ile ilişkilendirilmiştir.

Fırsat kollayan, atılğan sevgili:

“Ol türk-i Hitānın irür andak közi kıymaç
Kim nāzdın olmas dimek allıda ki köz aç” (NŞ, 100)

(O Hita güzelinin gözü o kadar çekik ki bunun nazdan olması mümkün değil [mutlaka sinsiliğinden gözlerini kısmıştır]. Karşısında gözü açık olmak gerekir.)

Hızlı, usta at sürücü; vefasız sevgili:

“Tütüyāyı köz tutar min kim kitürseñ ay nesīm
Körseñ ol bed-mihr çābük-türknin çelānını” (GS, 454)

(Ey rüzgâr, o vefasız, hızlı at süren sevgilinin koşuşturmasını gördüğünde [çı-kardığı tozlardan] tutuyayı bana getirirsen gözüme [şifa diye sürme olarak] süreceğim.)

“Nevāyî istese lūlî-veşî acab irmes
Bu vech ile ki vefā terki ittüler etrāk” (BV, 256)

(Sevgililerin vefasız olmaları sebebiyle Nevāyî bir rakkaseyi isterse şaşırma-
yın.)

“Boldı îd ol türk-i çābük azm-i meydān kılğusu
Veh ki il bî-hodluğı cānımnı kurbān kılğusu” (GS, 463)

(O hızlı at süren sevgilinin meydana çıkmasıyla bayram oldu. Eyvah ki halk [onu görünce] kendinden geçerek [galeyana gelip] beni kurban edecek.)

Dik başlı, mağrur sevgili:

*"Niçe ser-keşlik hürâmî türke bardur bir sözüm
İndürüp başını iy serv-i hürâmânım işit."* (FK, 88)

(Dik başlı, salına salına yürüyen sevgiliye bir sözüm var. Ey serv-i hıramanım başını indirip bir dinle.)

Asil, efendi sevgili:

*"Nevâyî itti özin eyle Türk Hindüsü
Ki ehl-i Çîn ü Hıtâ boldılar aña Hindü"* (NŞ, 514)

(Nevâyî, sevgilinin o kadar kulu, kölesi oldu ki Çin ve Hita ülkesindekiler [bundan etkilenip saygılarından] ona köle oldu.)

Türk tipinde, güzel ve efendi sevgili:

"Abbasiler ülkesinde kendilerine çeşitli hizmetler emanet edilen, halifelerin sarayında birer gözde mekiine yükselen Türkler güzellik, zarafet, savaşıklık gibi meziyetlerle Samaniler, Ziyariler, Büveyhiler'in saray ve aristokrasi muhitinde de esir ve gulâm olarak büyük bir rağbet bulmuşlardır. Gazneli, Büyük Selçuklu ve Harizmşahlar saray ve aristokrasi muhitinde el üstünde tutulan bu genç ... Türkler, yalnız orduda seçkin bir savaşçı olarak değil, zevk ve eğlence meclislerinde üzerlerine aldıkları sâkîlik hizmet ve sıfatıyla da daima aranan çehreler olmuşlardır. Bunlar alımlı endamları, hafifçe çekik ve manalı gözleri, âdetleri icabı uzun saçları ile kendi ülkelerinin güzellerinden farklı ve üstün bir tipte görünüşleriyle Arap ve Fars şairlerine yeni bir güzellik ve sevgili imajı hazırlamışlardır." (Akün 1994: 416-417)

Nevâyî'nin tasvir ettiği güzel, kalın kaş, çekik gözü ve geniş göz kapağı itibariyle klasik Türkistan tipini yansıtır. Ayrıca Fars edebiyatındaki sevgili tipinde, mazmunlaşmış "keman ebru" tasvirine karşılık Nevâyî'nin, "türkâne kaş" tasvirine yer vermesi, onun güzel algısında yetiştiği toplumun anlayışını benimsediğine işaret etmektedir.

*"Türklerniñ kuludur min ki nigârımnıñ irür
Kaşı türkâne kabağı kiñ ü közi kımaç"* (FK, 103)

(Güzellerin kölesiyimdir ki sevgilimin kaş kalın, göz kapağı geniş ve gözü çekiktir.)

Peri gibi sevgili:

*"İy Nevâyî bir perî-veş türknîñ mecnûnı-min
Yok aceb her kayda rahşın sürse min hîz iyledim"* (FK, 421)

(Ey Nevâyî, peri gibi bir güzelin delisiyim. O atını her nereye sürse ve ben de onu takip etsem buna şaşırmanın.)

Mest, sarhoş, kendinden geçmiş; korkusuz sevgili:

"Sarhoş (ser-hoş, mest, bed-mest, nîm-mest) ve sarhoşluk terimleriyle birlikte kullanılmıştır. Aradaki ilgi, muharibin kazanılan bir zaferden sonra bunu içki içerek kutlaması, sarhoş olması ve ardından yağma ve çapula başlamasıdır. Bu kelimelerin çoğunlukla "göz" ile

beraber kullanılması, sevgilinin bakışı (gamze), dolayısıyla gözünün öldürücülüğü, baygın (mest) bakışı ve aşğın gönlinü yağmalayışı sebebiyledir.” (Aydın 2012: 35-36)

“Közün uykuda körgeç öldüm āyā ölme min nitkey

Kişi gül-şende bî-hod körse türk-i mest-i bî-bâkin” (GS, 342)

(Gözünü uykuda görünce öldüm. Nasıl ölmem? Kişi gülşende korkusuz, mest güzeli baygın, kendinden geçmiş olarak görünce [başka] ne yapar?)

Mest sevgili; ben:

“Türk-i mestî dur közüñ uykuda köz küncide hâl

Oğrı kim kılmuş kemîn yanında koyğan ya üçün” (GS, 369)

(Uyku sırasında gözün, sarhoş bir sevgili, gözünün kenarındaki ben ise yanına yay koyup pusuya yatmış bir hırsızdır.) Bu beyitte sarhoş sevgilinin gözünün köşesindeki ben, yanında ok ile pusuya yatmış bir Türk olarak tasavvur edilmiştir.

“Sigritip çıktı yana meydân sarı ol türk-i mest

Tā yana kaysı köñül mülkige kılğay türk-tāz” (GS, 182)

(O sarhoş sevgili, yine seğırtip meydana çıktı. Yine kim bilir hangi gönül ülkelere yağmalayacak.)

Türk kelimesinin Farsçada pek çok tamlamaya girdiği ve farklı anlamlar kazandırdığı çeşitli Farsça sözlüklerde şahitleriyle göstermiştir.

Türk-tāz, Türk-i Çîn, Türk-i encüm Nevâyî'nin lügatine girenlerin arasındadır.

Türk-tāz:

Türk-tāz, gerçek; “yağma, talan; hızlıca koşturma, birdenbire gelme” anlamıyla kullanıldığı gibi, mecazen de; Türk milletinin ve sevgilinin bir özelliği olarak da Nevâyî'nin şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır.

“İlge aytur zehre yok veh yoksa kay bir türk-tāz

Eylediñ kim yüz köñül mülkini vîrān kulmadıñ” (GS, 272)

([O sevgili] halka, yiğitlik yapmak yok diyor. Eğer yoksa hangi bir yağmada yüz gönül mülkünü viran etmedin?)

“Hakikat sarı türk-tāz eylegey

Cihān şuğludım bî-niyāz eylegey” (GS, 514)

(Hakikate doğru koşacak, dünya işlerine istek duymayacak.)

“Yitürgeç gam yiliniñ türk-tāzı

Öçüp ting meşal u şem-ı tarāzî” (FŞ, 412)

(Gam yelinin talanı gelince hoşnutluk meşalesi ve mumu aynı anda söndü.)

“Ger Nevâyî köñli mülki bolsa vîrān ayb imes

Türk-tāz-ı ışk ol kişverni yağma iylemiş” (FK, 242)

(Eğer Nevâyî'nin gönül ülkesi viran olmuşsa bu ayıp değildir. [Çünkü] aşk yağmacısı o ülkeyi yağmalamış.)

Fars edebiyatında Türk'ün Merih gezegenine benzetilmesi ise Merih'in "savaşçılık" özelliği yüzündendir. Eski kozmogonide "neşe, yiğitlik, kızgınlık, şefkat, kuvvet, savaş, hıyanet, gazap" gibi özellikler bu gezegenle ilgilidir. Merih, feleğin başkomutanıdır. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir.

Nevâî'de *Türk*, -klasik edebiyatta olduğu gibi- muhtelif tamlamalar içinde sevgilinin teşbih edildiği Güneş, Ay ve Merih gezegenini karşılamak üzere kullanılmıştır.

Türk-i Çîn: Güneş

"*Kayu zerrîn gazâle Türk-i Çîn di*

Kara tofrakka kirgen meh-cebîn di" (FŞ, 90)

(Hangi altın renkli geyik? [Altın renkli geyik değil] güneş demeli, [hatta] kara toprağın altından [bile ışık saçan] ay alınlı demeli.)

Türk-i felek/Türk-i encüm: Merih gezegeni; Ay

"*Fars edebiyatında Türk'ün Merih gezegenine benzetilmesi ise Merih'in "savaşçılık" özelliği yüzündendir. Eski kozmogonide "neşe, yiğitlik, kızgınlık, şefkat, kuvvet, savaş, hıyanet, gazap" gibi özellikler bu gezegenle ilgilidir. Merih, feleğin başkomutanıdır. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir. Burçlar içinde yıldızı Merih olanlar kuvvetli, öfkeli, sert ve cüretkâr olurlarmış. Bütün bu özellikler İran şairlerinin tanımladığı Türk'e uygun bulunduğundan Türk kavramı, Merih gezegeniyle birlikte düşünülmüştür.*" (Aydın 2012: 31)

Nevâî de esasen Merih gezegenini ifade eden "Türk-i felek, Türk-i encüm" tamlamalarıyla "sevgili"yi, söz konusu gezegenin savaşçı hüviyeti-

nin uzantısı olan "hız, kuvvet, at binicilik" yönleriyle tasavvur etmiştir.

"*İkermes kök hişârı devriğa türk-i felek körgeç*

İvürmek eşhebin bir hışt üze çâbük-süvârımdın" (GS, 380)

(Gökyüzü Merih gezegenini [hızla dönen, çevik ve iyi at süren sevgiliyi] görünce dönmek istemez, hızlı at süren sevgilimden [utanarak] atını bir kerpiç üzerine çeker.)

"*Diben Türk-i felek atkanda zihler*

Tevehhüm târıdın açıp girihler" (FŞ, 137)

(Merih gezegeni yay kirişini çektiğinde vehim ipinin düğümlerini çözdü.)

Takip eden beyitte de *Türk* Merih'in savaş alanındaki harekâtı tasvir olunmuştur:

“Kılıçı darbesi allında her merz

Şikâf andak ki sudın yir ara derz” (FŞ, 137)

(Kılıcının darbesinin karşısında her yer öyle yarılmış ki yerküre üzerinde [yarıkların arası su dolarak] derzler oluşmuş.)

Türk-i encümğa didim hüsn içre sin yâ ol füzün

Didi kim bolğay aña yüz bende Çerkes min kibi”

(NŞ, 621)

(Merih’e, ‘güzellikte sen mi önde gelirsin, o mu gelir?’ dedim. Dedi ki: Ona benim gibi yüz Çerkez köle olsun.)

Leylî vü Mecnûn mesnevisinde, gece olduğunu anlatmak üzere tertiplelediği beytinde, sevgili ile herhangi bir anlam ilişkisi kurulmaksızın “Ay” anlamında kullanılmıştır. Farsça kaynaklarda Merih gezegenini karşılayan “Türk-i encüm” tamlamasının Nevâyî şiirinde “Ay” manasında kullanılmasının -ihtiyat payı bırakılmakla beraber- şairin tasarrufu olduğu söylenebilir.

“Kök mezrai içre bî- tevehhüm

Ak üyini tikti türk-i encüm” (LM, 221)

(Ay, rahatlıkla ak evini gök tarlalarına dikti.)

Türk Boy Adlarında Sevgili:

Klasik edebiyatta, “sevgili”yi ifade etmek üzere *Türk* kelimesi kullanıldığı gibi, çeşitli Türk boylarının adları da kullanılır. *Akar, Arlat, Barlas, Bilgüt, Erlat, Kıpçak, Kıyat, Koñrat, Meleş, Özbek, Sulduz, Tarhan ve Türkmen*, Nevâyî’nin sevgili temsillerinde Türk’ün yanı sıra kullandığı Türk boy adlarıdır.

Bu cümleden olarak *Türkmen*, sevgili anlamını karşıladığı gibi kaba, görgüsüz, cahil anlamlarında da kullanılmıştır. Tarih ve edebiyatta *Türkmen* etnik adının *Türk*’ten ayrı bir anlam kazanmasına ve olumsuz sıfatlarla birlikte anılmasına, Timurluların ve Osmanlıların Türkmen aşiret ve devletleri (Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevî) ile mücadelelerinin, Timurlu ve Osmanlı’nın yerleşik kültüre geçmesine karşılık Türkmenlerin göçebe kültürü sürdürmelerinin sebep olduğu düşünülebilir.

Ahmet Vefik Paşa, hicri 400 tarihlerinde İslam olan Türklerin mümtazlarına Selçuk, umumuna Türkmen, şehirli olmayanlarına Türk ve Oğuz isminin kaldığını,

Tarih ve edebiyatta Türkmen etnik adının Türk’ten ayrı bir anlam kazanmasına ve olumsuz sıfatlarla birlikte anılmasına, Timurluların ve Osmanlıların Türkmen aşiret ve devletleri (Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevî) ile mücadelelerinin, Timurlu ve Osmanlı’nın yerleşik kültüre geçmesine karşılık Türkmenlerin göçebe kültürü sürdürmelerinin sebep olduğu düşünülebilir.

gitgide “Türk” tabirinin kaba ve köylü, “Oğuz” tabirinin de sade ve safdil manasına sarf edildiğini Lehçe-i Osmanî’inde kaydeder. (Levend 1980: 594)

Aşağıdaki beyitte *Türk* ve *Türkmen* etnonimleri sevgiliyi karşılama birbirinin alternatifleri olarak sunulmuş, hatta *Türkmen Türk’e* üstün tutulmuştur.

“Nevâyî Türklerniñ terki tutsa ayb kılmañ kim

Aña bir Türkmen-i meh-veş gamı muhkem dolaşıptur” (BV, 116)

(Nevâyî, güzelleri terk etse ayıplamayın. Onu iyiden iyiye ay gibi bir güzelin gamı sarmıştır.)

“Nevâiyâ irür ol şüh-ı Türkmen bes tünd

Nevâ tiler iserñ andın yügürme ardiça çoh” (NŞ, 111)

(Ey Nevâyî, o Türkmen güzeli çok kaba. Ondan karşılık dileyerek ardından pek yürüme.)

Aşağıdaki beyitten de “canan”ın ait olduğu Türk boylarında, âşık nezdinde hangilerinin tercih sebebi olacağı ya da hangilerinin birbirine muadil sayılacağı hakkında fikir sahibi olmak mümkündür.

“Ay Nevâyî neyley il Tarhan bile Barlas’ını

Kim birür könlümge hâlâ mâliş ol şüh-ı Meleş” (GS, 217)

(Ey Nevâyî, gönlüme hâlâ o *Meleş* güzeli ferahlık verirken elin *Tarhan* ile *Barlas’ını* ne yapayım.)

“Samenler hüsnidin maksûd yâr imiş Nevâyîğa

Eger Barlas eger Tarhan eger Erlat eger Sulduz” (BV, 162)

(Nevâyî için putların güzelliğinden maksat yar imiş. *Barlas*, *Tarhan*, *Erlat* ya da *Sulduz* olması fark etmez.)

Nevâyî, aşağıdaki beyitlerde *Kıpçak*, *Akar*, *Koñrat* ve *Kıyat* boylarına letafet ve asalet atfetmiştir.

“Ey Nevâyî mañğa bes ol sanem-i lülî-veş

Bigge kıpçak u Akar şehğa Kıyat u Bilgüt” (NŞ, 71)

(Ey Nevâyî, bana rakkase gibi [alçak mertebede] bir güzel yeterlidir. Beye *Kıpçak* ve *Akar*, şaha *Kıyat* ve *Bilgüt* [gibi asil güzeller uygun düşer].)

“Min tilep hüsn velî şâh sorup asl u neseb

Maña lülî bile Hindü aña koñrat u kıyat” (NŞ, 73)

(Ben, güzellik diliyorum, şah ise soy ve sop istiyor. Bana, rakkase ve *Hindu* [gibi alçak mertebede], şaha, *Koñrat* ya da *Kıyat* [soyundan asil sevgili uygundur].)

“Eger hüsn olsa kâtil zâr ni derviş ü ni sultân

Vü ger ışk olsa kâmil yâr ni Hindü ni Özbek” (NŞ, 322)

(Güzellik katil olduğunda derviş de sultan da inler [katle uğrar] ve aşk hasıl olduğunda sevgili *Hindu* da olsa *Özbek* de olsa fark etmez.)

Aşağıdaki beyitte, *Koñrat* ve *Kıyat* etnik adları, -*Türk* adında olduğu gibi- “sa-vaşçı” kimliğin eserinden kaynaklı olması muhtemel bir korku ile resmedilmiştir:

“Çün Nevâyî cāmîğa âfet irür lûlî-veşî
Sağınur gül-i beyābān korse Koñrat u Kıyat”
(BV, 56)

(Rakkase gibi bir güzelden Nevâyî'nin canına afet eriştiği gibi, *Koñrat* ve *Kıyat* [boyundan birilerini] gördüğünde ise gulyabani [gördüğünü] zanneder.)

Tatar ise, edebiyatta genellikle sevgilinin güzel kokusunu anlatmak üzere başvurulan bir etnonimdir. Nevâyî de *Tatar* adını aynıyla anlamlandırmıştır:

“Dime yüz kim Hutun gül-zārıdur bu
Dime hat nāfe-i Tatarıdır bu” (BV, 380)

([Sevgilinin] yüzü için Hoten gülzarı deme, hatı için de *Tatar* nefesi deme.)

“Hattıdın boldı hacıl sünbül bile müşg-i Tatar
Kāmetiğa serv ile şımşādın yüz katla ār” (BV, 471)

(Sünbül ve *Tatar* miski [sevgilinin] hattının güzelliğinden utandı. Servi ve şımşad ise boyunun uzunluğundan dolayı bunun yüz katı utanç içindedir.)

Klasik Türk edebiyatında kelimelerin -çeşitli sanatlara başvurarak- çok anlamlı kullanımlarıyla anlam alanlarının ve çağrışımlarının genişletildiği bilinmektedir. Türk de muhtelif sebeplerle olumsuz ve nahoş sıfatlarla beraber zikredilmiştir.

3. ‘Kaba, Kalın, İri’ Olarak ve ‘Köle’ Sıfatıyla “Türk”

Klasik Türk edebiyatında kelimelerin -çeşitli sanatlara başvurarak- çok anlamlı kullanımlarıyla anlam alanlarının ve çağrışımlarının genişletildiği bilinmektedir. *Türk* de muhtelif sebeplerle olumsuz ve nahoş sıfatlarla beraber zikredilmiştir.

Araştırmacıların, olumsuz anlamların çıkış noktasının Fars ve Arap edebiyatı olduğu ve aynı anlamların Türk edebiyatına intikâl ettiği fikrinde birleştiklerini görür. (Köprülü 1943: 455, Köprülü 1990: 84, Danişmend 1935: 2, Karaismailoğlu 2007: 269-280, Aydın 2012: 27-33).

13. asırdan itibaren oluşmaya başlayan klasik edebiyatımızda İstanbul’un fethine kadar yazılan tarihlerde olumsuz anlamlara rastlanmadığı hâlde 15. asırdan sonra Doğu Türkleri, 16. asırdan başlayarak da Batı Türkleri arasında *Türk* kelimesi “kaba, köylü, cahil, medeniyetsiz” anlamlarında kullanılmıştır. (Develi 2009: 15)

Şark kültüründen intikâlin yanı sıra İslamiyeti kabul eden Türklerin kısa bir zaman sonra kavmiyet esasından çok dinî esasını ön plana alarak kendilerini “Müslüman”, kadim Türk inancı olan Şamanizme inanan soydaşlarını *Türk* olarak adlandırmaları; yönetici kesimin her türlü düzeydeki kimliğin üstünde elit ve dominant bir kimlik oluşturması; halkın etnik hüviyeti ile adlandırılıyor olması, bunun sonucun-

da da elit yönetimin yanında “taşralı, cahil, köylü, kaba” niteliklerinde *Türk* algısının ortaya çıkması; İslamiyetten sonra Türk dünyasında, eğitim ve kültür hayatında Arap ve özellikle de Fars kültürünün dünya görüşünün etkisi altında kalınması; yerleşik hayata geçmiş olan muhtelif kavimlerin göçebe Türklerle karşılaştığında Türkleri “kaba saba, köylü, cahil, medeniyetsiz” addetmeleri 19. yüzyıla, milliyetçilik fikrinin teşekkülüne kadar *Türk* kelimesinin olumsuz ve pejoratif anlamlarda kullanılmasının sebeplerini oluşturmuştur. (Develi 2009: 11-16, Aydın 2012: 39- 48, Köprülü 1990: 85-88) Denilebilir ki, dünya üzerinde millî anlayışın teşekkülüne kadar *Türklük*, adeta Selçuklu, Osmanlı, Timurlu, Babürlü gibi hanedan adı ile anılan *Türk* devletleri adına tekâmül etmiştir.

Milliyetperverliği Türk dilinde tecelli etmiş olan büyük şair Ali Şîr Nevâyî de, *Türk* kelimesini -sayılı da olsa- olumsuz anlamda kullanmıştır:

Türkane: Kaba, zarif olmayan; iri, büyük (kadeh için); kalın (kaş için)

“Türkane” kelimesi, *Mecâlisü'n-Nefâis*'te şairlerin üslupları tanımlanırken kullanılan “acemice, kabaca, kalınca” gibi olumsuz anlamlar yüklenmiş bir terim olarak görülmektedir. (Çetindağ 2003: 99). Nevâyî, “türkane” kelimesini terim anlamıyla üç yerde kullanmıştır:

Mevlana Latîfî bahsinde Nevâyî, şairin bir beytine yer verir ve üslubunu değerlendirir: “*Egerçi türkânedür, kâyiliniñ şüh-tablığı malûm bolur.*” (MN-I, 69)

(Her ne kadar kaba bir şekilde ifade edilmiş olsa da söyleyenin şen mizacını yansıtmaktadır.)

Ebû Bekr Mirza'nın tuyuğu için şu sözleri söyler:

“*Egerçi bazı elfâzı türkânerakdur, ammâ tecnîsini yahşı tapıptur.*” (MN-I, 193)

“*Her ne kadar bazı sözleri zarif değılse de tecnîsini güzel düşürmüştür.*” (MN-II, 515)

Sultan İskender-i Şirâzî bahsinde, sultan şairin bir tuyuğuna yer verir ve Ebû Bekr Mirza'nın tuyuğu ile karşılaştırır:

“*Burunkı tuyukdın bu türkânerakdur.*” (MN-I, 193)

“*Önceki tuyuğdan daha az zariftir.*” (MN-II, 515)

“Türkane” kelimesinin aşağıdaki kullanımları tam olarak olumsuzluk ifade etmemekle birlikte kelimenin “kaba, zarif olmayan” anlamından türemiş anlamlar olduğu belirgindir.

Eski Türk kültüründe “ayak~ayağ”, çok çeşitli protokollerde kullanılan, devlet törenlerinden, düğün, toy şöenleri, and içme, ölüm, yağ ve yakarış gibi merasimlere kadar hayatın her alanında yer alan, beraberinde birçok geleneğin ifadesi olan bir çeşit kadehin adıdır.

Aşağıdaki beyitte şair Türk kültüründe cari olan *dokuzlama* geleneğini hatırlatırken şarap meclisinde bulunması gereken Türk kadehinin izini sürmektedir. Çanak biçiminde, büyük hacimli ve kaba görünüşlü olması dolayısıyla şair tarafından diğerlerine tercih edilen Türk kadehi, gamın da büyüklüğünü ifade etmesi bakımından önemli bir ölçü aracıdır:

"Gam gıdâsı arasında kanı Türkâne ayağ
Töre âyîni bile tamsa tokuz aksa otuz" (GS, 185)

(Gam gıdası arasında [hüzünlü mecliste] büyük [kaba, iri] kadeh hani? Töre gereği olarak [bir damla] damlasa dokuz kadeh, [bir kadeh] aksa otuz kadeh içelim.)

"Türkane" kelimesi aşağıdaki beyitte, sevgilinin güzellik unsurlarından olan "kaş"ın sıfatı olarak "kalın" anlamında kullanılmıştır.

"Türklerniñ kuludur min ki nigârımnıñ iriür
Kaşı türkâne kabağı kiñ ü közi kımaç" (FK, 103)

(Güzellerin kölesiyimdir ki sevgilimin kaşı kalın, göz kapağı geniş ve gözü çekiktir.)

Köle (sıfatıyla) "Türk":

Nevâyî, yine *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te Sultan Hüseyin Baykara'ya ayırdığı sekizinci mecliste, Baykara hakkında yazılan bir *Neseb-nâme*'nin değerinden söz ederken *Türk* kelimesini "köle" benzetmesiyle olumsuz anlamda kullanmıştır:

"Nesebi bâbıda feşâhat-şîâr bahşılar Neseb-nâme'î bitipdürler kim her şafhası Mânî kâr-gâhın hacl iter. Ve hasebi şerhide belâgat-disâr münşîler târîhî tertîb birüpdürler kim her varakı Çin nigeristânın münfâil eyler. Her kişi ol neseb-nâme'ga baksa, bilgey kim hâkân u rây aña bir türk ve bir hindü bendedür. Ve her kim ol târîhni mutâlaa kılsa, anlağay kim Cemşîd ü İskender anıñ hem bilgenleridin ve hem kılğanlarıdın şermendedür." (MN-I, 203)

"Nesebi bâbında fesahat sahibi bahşılar (kâtipler) bir neseb-nâme yazmışlardır ki her sahifesi Mânî'nin işlerini utandırır. Hasebi şerhinde belâgat ustaları inşacılar bir tarih tertip etmişlerdir ki her yaprağı Çin puthanesini (nakışhanesini) gücendirir. O Neseb-nâme'ye bakan kimse, hakan ve râyin (racanın) ona bir türk ve hintli gibi köle olduğunu bilir (anlar). Ve bu tarihi inceleyen kimse, Cemşîd ve İskerder'in onun bildiklerinden ve yaptıklarından mahcup olduğunu anlar." (MN-II, 526)

Kanaatimizce Nevâyî'nin bu sözü bir olumsuzlama değil, yukarıda belirtilen sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmış olumsuz bir anlamın tekrarından ibarettir. Çünkü ömrünü hükümdarına, devletine, milletine adayan Nevâyî için *Türk* ve *Türklük*, son derece değer ve önem verdiği mefhumlardandı. Gerek siyasi gerek kültürel alandaki icraatları da düşüncemizi haklı çıkaracak derecede mühim ve hayatidir.

Sonuç

Nevâyî'nin taranan eserlerinde, *Türk* kelimesinin kazandığı anlamların dört ana grup oluşturduğu tespit edilmiştir: 1. Türk milleti. 2. Sevgili. 3. Kaba, zarif olmayan. 4. Köle. Nevâyî'de *Türk* kavramı yirmi üç ayrı kelimedede görülmüştür: 1. Türk (Türk milleti). 2. Etrak. 3. Türk (sevgili). 4. Türk-tâz (yağma, çapul; birden bire gelme, seğirtme). 5. Türk-i Çin (sevgili; Güneş). 6. Türk-i felek (sevgili; Merih gezegeni) 7. Türk-i encüm (Ay; Merih gezegeni) 8. Türk-i Hıta. 9. Akar. 10. Arlat. 11. Barlas. 12. Bilgüt. 13. Erlat. 14. Kıpçak. 15. Kıyat. 16. Koñrat. 17. Meleş. 18. Özbek.

Türk kelimesinin “millî kimlik” bağlamında sıklıkla kullanılması, Nevâyî’yi kendi millî kimliğinin şuurunda olan ve ona sahip çıkan bir edip ve düşünce adamı olarak Türk kültür tarihindeki yerini belirleyen ayrıcalıklarından biridir.

19. Sulduz. 20. Tarhan. 21. Türkmen. 22. Türkî. 23. Türkane.

Nevâyî’nin eserlerinde *Türk* kelimesi, “etnik kimliğin adı” olarak isim ve sıfat görevleriyle yüzlerce defa yer almıştır. Etnik ad olarak *Türk*, sadece mensur eserlerinin değil, manzum eserlerinin de bir ögesi olmuştur. Bu anlamdaki kullanımları, *Türk* kelimesinin diğer anlamlarıyla kıyas kabul etmeyecek derecede fazladır.

Türk kelimesinin “millî kimlik” bağlamında sıklıkla kullanılması, Nevâyî’yi kendi millî kimliğinin şuurunda olan ve ona sahip çıkan bir edip ve düşünce adamı olarak Türk kültür tarihindeki yerini belirleyen ayrıcalıklarından biridir.

Nevâyî’de “*Türk sevgili*”; ok atıcı, can alan, yağmacı, talan eden, fırsat kollayan, atılgan, korkusuz, hızlı, çevik, usta at sürücü, vefasız, kaba, nezaketsiz, dik başlı, mağrur, asil, efendi, güzel, göz kağı geniş, kalın kaşlı, çekik gözlü, peri gibi, mest, sarhoş, kendinden geçmiş sıfatlarıyla tasavvur edilmiştir. Bu tasavvurlar, Türk kültürünün ve yaşam

biçiminin sanatlı temsiller vasıtasıyla edebiyata yansımış şekilleridir.

Nevâyî şiirinin sevgili mefhumunda *Türk*, klasik edebiyatın güzelinin güzellik unsurlarından olan kaş, zülf, gamze, ben ve bilhassa göz ile ilişkilendirilmiştir.

Fars ve Türk edebiyatında “Merih gezegeni” anlamıyla kaydı geçen, “Türk-i encüm” tamlamasının Nevâyî şiirinde “Ay” manasında kullanılmasının, konu ile ilgili çalışmalarda karşılaşmamış olmamız nedeniyle -ihtiyat payı bırakmakla beraber- şairin tasarrufu olduğu söylenebilir.

Nevâyî’nin şiirlerinde “sevgili”nin takdiminde kullanılan Türk boy adları: *Akar, Arlat, Barlas, Bilgüt, Erlat, kıpçak, kıyat, koñrat, Meleş, Özbek, Sulduz, Tarhan ve Türkmen*’dir.

Nevâyî’de *Türk* kelimesinin, bu kelimenin oluşturduğu tamlamaların ve *Türk* boy ve kabile adlarının “sevgili” mefhumuna karşılık gelen kullanımları, onun Türkçeyi edebî dil hâline getirme ve Farsçaya üstünlük sağlama çabalarında, Arap ve Fars kültürüyle yoğrulmuş bir edebi geleneği örnek olarak yükselen klasik Türk edebiyatı geleneğine bağlı kaldığını göstermektedir.

Nevâyî, *Türk* kelimesini “köle” gibi pejoratif kabul edilen bir anlamla *Mecâlisü’n-Nefâyis* adlı eserinde bir kez kullanmıştır. Şairin mensubu olduğu Türk devletinin “öz sözüm” diye yücelttiği Türk diliyle, üstelik *Türk* hükümdarını överken “köle” benzetmesiyle zikrettiği bu kelimeyi kullanmasındaki maksat, *Türkü* bilcümle olum-

suzlama fikri olamaz. Kanaatimizce bu tasarruf, *Türk* kelimesinin anlam genişlemesi sonucunda ortaya çıkan bir anlamını tekrar etme temayülünden kaynaklanmıştır.

Nevâyî “türkane” kelimesini, *Mecâlisü'n-Nefâyis*'te şairlerin üsluplarını değerlendirmede “kaba ve zarif olmayan söyleyiş” anlamında isim görevinde ve terim olarak kullanmıştır. Aynı kelime, *Garâibü's-Sıgar*'da “kaba, iri, büyük”, *Fevâйдü'l-Kiber*'de sevgilinin güzellik unsurlarından olan “kaş” için “kalın” anlamlarında sıfat olarak kullanılmıştır.

Dil milliyetçiliği tarafını her fırsatta öncelemiş bir devlet adamı olan Nevâyî'nin, *Türk* kelimesini olumsuz anlamda kullanması, Türk yönetim geleneğinde hükümdarın ve hanedanın “özel vasıflar atfedilerek” kutsallaştırılması olarak tarif edebileceğimiz *Tanrı kutu* anlayışının, zaman zaman millî kimliğin önüne geçebileceğinin göstergesidir.

Çağatay Türkçesinin en büyük temsilcisi Ali Şîr Nevâyî'nin -Sekkâkî, Lutfî gibi diğer Çağatay şairleri de dâhil olmak üzere-, *Türk* kelimesini -Osmanlı şiirinde olduğu gibi- “sevgili” yerine kullanması, Çağatay ve Osmanlı edebiyatının aynı kültür etkileriyle oluştuğunun, aralarındaki farkın sadece birtakım lehçe ayrıntıları ve coğrafya ayrılıkları olduğunun bir başka kanıtıdır.

KISALTMALAR:

- GS Garâibü's-Sıgar
- NŞ Nevâdirü'ş-Şebâb
- BV Bedâyiü'l-Vasat
- FK Fevâйдü'l-Kiber
- Sİ Sedd-i İskenderî
- LM Leylî vü Mecnûn
- FŞ Ferhâd ü Şîrin
- MN Mecâlisü'n-Nefâyis
- NM Nesâyimü'l-Mahabbe
- ME Mîzânü'l-Evzân
- ML Muhâkemetü'l-Lugateyn
- NM Nazmu'l-Cevâhir
- MK Mahbûbü'l-Kulûb
- SM Sirâcü'l-Müslimîn
- TEH Târîh-i Enbiyâ vü Hükemâ
- TMA Târîh-i Mülûk-i Acem
- M Münşeât
- HPM Hâlât-ı Pehlevan Muhammed
- HSHE Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Erdeşir
- ETG Eski Türkçenin Grameri
- EUTS Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

DLT Divanü Lûgat-it-Türk
 KB Kutadgu Bilig
 M Maytrnsimit
 UÜH Uygurca Üç Hikaye
 EATS Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü

Kaynaklar

- ABİK, Ayşehan Deniz (1993), *Alî Şîr Nevâyî, Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülûk-i Acem, ünşeât (Metin-Gramatikal İndeks-Sözlük)*, Ankara Ü. Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- AKA, İsmail (2000), *Timur ve Devleti*, Ankara: TTK Yayınları.
- AKBIYIK, Hayrunnisa A. (2004), "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları", *Bilig, Yaz / S. 30*, s. 151-171.
- AKÜN, Ömer Faruk (1994), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Divân Edebiyatı Maddesi"*, İstanbul, c. 9, s. 389-427.
- ALPAY-TEKİN, Gönül (1994), *Alî Şîr Nevâyî, Ferhâd ü Şîrîn*, Ankara: TDK Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig (III İndeks)*, İstanbul: TKAE Yayınları.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2010), *Sözüm Türkçe Üstüne*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARSLAN EROL, Hülya (2008), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- ATA, Aysu (1997), *Rabgûzî, Kısasü'l-Enbiyâ II, Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- ATALAY, Besim (1986), *Mahmud el-Kaşgarî, Divanü Lûgati't-Türk Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- BESİM, Mahmud el-Kaşgarî (1986), *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I*, Ankara: TDK Yayınları.
- AYDIN, Şadi (2012), *Türk- Klasik Fars Şiirinde Sevgili*, Ankara: Anekdot Yayınları.
- BARUTÇU ÖZÖNDER (1996), F. Sema, *Alî Şîr Nevâyî, Muhâkemetü'l Lugateyn*, Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1948), "Çağatay Türkçesi ve Nevâî", *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, c. II, sayı. 3-4.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CANPOLAT, Mustafa (1995), *Alî Şîr Nevâyî, Lisânü't-Tayr*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÇELİK, Ülkü (1996), *Alî Şîr Nevâyî, Leylî vü Mecnûn*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÇETİNDAG, Yusuf (2003), "Mecâlisü'n-Nefâis'te Şiir ve Şair Eleştirisi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 9, İstanbul, s. 79-114.
- DEHHODA, Ali Ekber, *Logat-name*, <http://www.loghatnameh.com/>. Html. Erişim Tarihi: 23.05.2013.
- DEVELİ, Hayati (2009), *Osmanlı'nın Dili*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1999), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DURGUT, Hüseyin (1995), *Şeyh Süleymân Efendi Lûgati*, Trakya Ü. Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), Edirne,
- EKREM, Erkin (2006), "Gök-Türklerden Türklere: Türk Kimliğinin Oluşmasına Tarihsel Bir Bakış", *Türkiyat Araştırmaları*, s. 5-24.
- ERASLAN, Kemal (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Alî Şîr Nevâyî* (2001), *Mecâlisü'n-Nefâis I*, Ankara:TDK Yayınları.

- Alî Şîr Nevâyî (2001), *Mecâlisü'n-Nefâyis II*, Ankara:TDK Yayınları.
- Alî Şîr Nevâyî (1993), *Mizânü'l-Evzân*, Ankara:TDK Yayınları.,
- Alî Şîr Nevâyî (1996), *Nesâyimü'l- Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve*, Ankara:TDK Yayınları.
- Alî Şîr Nevâyî (1999), *Mevlâna Sekkâkî Divanı*, Ankara:TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, hzl. ARIKOĞLU, Ekrem (2007), "Dilimizin Adı", *Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayınları.. 15-39.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2010), *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet (1987), *Atatürk Milliyetçilik Doğu Anadolu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- GABAİN, A.Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları. ve MÜLLER, F.W.K. (1946), *Uygurca Üç Hikaye*, çev. S. Himran, İstanbul: TDK Yayınları.
- KAÇALİN, Mustafa S (2011), *Niyâzi, Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, Ankara: TDK Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1966), "Ali Şîr Nevât Devri Tarihine Bir Bakış", *Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Neşriyatı* No. 2, İstanbul: Fakülteler Matbaası, s. 19-26.
- KALKIŞIM, Muhsin, "Klasik Türk Şiirinde 'Türk' Kavramı", *Millî Folklor*, cilt:7, sayı: 50, Yaz 2001. s. 58-69.
- KANAR, Mehmet (2011), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008), "Türkçe ve Komşu Diller", *Dil Tarih ve İnsan*, Kitabevi, İstanbul, *Lutfi Divanı (Giriş- Metin- Dizin- Tıpkıbasım)* Ankara: TDK Yayınları, 1997.
- KARAÖRS, Metin (2006), *Ali Şîr Nevâyî, Nevâdirü's-Şebâb* Ankara: TDK Yayınları.
- "Âşık Paşa ve Ali Şîr Nevâyî'de Türkçe Sevgesi ve Türkçenin Gücü", *Türk Dünyası Araştırmaları Sayı:190*, İstanbul, 2011, s.39-60.
- KAYA, Önal (1996), *Alî Şîr Nevâyî, Fevâidü'l-Kiber*, Ankara: TDK Yayınları.
- KOCA, Salim, "İslam Medeniyeti Çerçevesinde Türk İmajı", *Gazi Türkiyat Dergisi*, Bahar, Ankara, 2010, s. 119-153.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. (1990), "Eski Devirlerde 'Türk'ü Nasıl Telakkî Ederlerdi?", *Köprülü'den Seçmeler*, İstanbul: MEB Yayınları, s. 85-88.
- KURNAZ, Cemal (2009), *Ahmet Talât Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, İstanbul: H. Yayınları.
- Divan Edebiyatı ve Türk Kimliği*, Ankara: Kurgan Edebiyat, 2011.
- KUSHNER, David (1979), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul: Kervan Yayınları.
- KUT, Günay (2003), *Ali Şîr Nevâyî, Garâ'ibü's-Sıgar*, Ankara: TDK Yayınları.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Divânı*, Ankara: TDK Yayınları.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1980), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- LUGAL, Necati (1977), *Devoletşah, Devoletşah Tezkiresi I-II-III-IV*, İstanbul: Kervan Yayınları.
- McCants, William F. (2012), *Kültür Mitleri*, çev. Merve Tabur, İthaki, İstanbul.
- ONAY, Ahmet Talât (2009), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Prof. Dr. Cemâl Kurnaz, İstanbul: H Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2001), *Tarihin Sınırlarına Yolculuk*, İstanbul: Ufuk Yayınları, hzl. Mustafa Armağan.
- ÖLMEZ, Zuhâl Kargı (1993), *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: Hacettepe Ü., Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Doktora Tezi).
- ÖZDARENDELİ, Nursel (2001), *Ali Şîr Nevâyî, İlk Divân (İnceleme-Metin-Dizin)*, Edirne: Trakya Ü. Sos. Bil.

Enst. (Basılmamış Doktora Tezi).

PALA, İskender (2003), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: LM Yayınları.

SERTKAYA, Osman Fikri (1995), *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

TEKİN, Şinasi (1976), *Uygurca Metinler II Maytrisimit*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

TÖREN, Hatice (2001), *Alî Şîr Nevâyî, Sedd-i İskenderî*, Ankara: TDK Yayınları.

TÜRK, Vahit (2006), *.Alî Şîr Nevâyî, Nazmü'l-Cevâhir*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

TÜRKAY, Kaya (2002), *Ali Şîr Nevâyî, Bedâyîku'l-Vasat*, Ankara: TDK Yayınları.

TÜRKMEN, Fikret, *"Kök Türk Abidelerinde Milli Kimlik Hassasiyeti"*, *Millî Folklor*, cilt. 12, sayı. 97, Bahar 2013. s. 31-38.

YÜKSEL, Musa Şamil (2007), *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi* (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir: T.C. Ege Ü. Sos. Bil. Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı.

CENGİZ DAĞCI'NIN RUH VE FİKİR DÜNYASI

İSA KOCAKAPLAN*

24 Aralık 1940 sabahı Akmeşcit tren istasyonundan birliğine katılmak üzere ayrılan Dağcı, II. Dünya Savaşı sonunda kendini İngiltere'de mülteci olarak bulur. Edinburg'da birkaç ay kaldıktan sonra Londra, yurdunu kaybeden Dağcı'nın kök salmaya çalışacağı bir mekân olur. Ancak hatıralar, keder ve özlemler... özetle geçmiş insanoğlunu kolay terk etmez.

Bu sebeple Cengiz Dağcı Londra'da iken, zamanının büyük bölümünü Kırım'daki geçmişine ayırmıştır. Hep Kırım'daki geçmişiyile birlikte yaşamıştır. Onun iki kişiliği vardır: Birisi günlük hayatını sürdüren Cengiz, diğeri bazen Halûk, bazen Saf, bazen Topkayacı kılığında görünen ve mutlaka Kızıлтаş'ta, Gurzuf'ta dolaşan "içindeki ben."

1942 yılının Eylül'ünde bir haftalığına gidişini saymazsak, 71 yıl Kırım'dan ayrı kalan Cengiz Dağcı'nın, *Yansılar'*ın sonuna eklediği sürgün hikâyelerinde işlediği "Sürgün yerinden Kırım'a dönüş" temasını, onun da içinde taşıdığı "vatana dönmek arzusu" olarak yorumlayabiliriz.

22 Eylül 2011 Perşembe günü Londra'da vefatı, onun Kırım'a dönüşünün başlangıcı oldu. Dağcı Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun gayretleri ile vatani Kırım'a kavuştu. Türkiye'den katılan 200 kişilik heyetin ve Kırımlıların iştirak ettiği bir defin töreni ile 71 yıldır rüyalarını süsleyen Kızıлтаş'ta, Memiş'in Bayır'ında

* Araştırmacı - Yazar

Her romanımda ana kahramanı yaratmak istediğim zaman, kendi anam gelip durdu gözlerimin önüne. Annemin dramı dramların en büyüğü oldu benim için.

toprağa verildi. Şimdi artık ebedî uykusunu bütün hayatı boyunca hayallerini süsleyen manzaranın koynunda uyuyor.

Bu çalışmamızda, Cengiz Dağcı'nın ruh ve fikir dünyasını oluşturan unsurlara kısa bir bakış atmak istiyoruz.

• Dağcı ve Annesi

Dağcı'nın hayatında tartışmasız en etkili kişi annesidir. Eşi Regina ile 53 yıl süren beraberliği onun hayatının başka bir cephesidir. Bazı roman kahramanlarına kaynaklık da etmiştir. Eşinin vefatından sonra "Regina" isimli bir eser de kaleme almıştır. Ancak Regina Dağcı'nın muhayyilesinde

zaman zaman Dağcı'nın annesine veya Kırım'da iken âşık olduğu Sevgil'e dönüşür. Bu açıdan Regina'yı da Dağcı'nın annesine bağlı bir kişilik olarak düşünebiliriz. Dolayısıyla Cengiz Dağcı'nın ruh dünyasını ve roman kahramanlarını derinden etkileyen kişi, annesidir. Cengiz Dağcı roman kahramanlarını, düş dünyasında annesini görmek üzere gittiği Kırım'dan alır. Başka milletlerin kişileri de girerler romanlarına, ancak kahramanlarının çoğunluğu Gurzuf, Kızıltaş, Çukurca, Yalta ve Akmesçit insanlarıdır.

Yazar, bu durumu annesi ile ilgili olarak şu satırlarla ifade eder:

"Bazı romanlarımın başkışisi anam oldu. Gerçekçesi bazılarımın değil çoğunun. Her romanımda ana kahramanı yaratmak istediğim zaman, kendi anam gelip durdu gözlerimin önüne. Annemin dramı dramların en büyüğü oldu benim için. Sahnelerin hiçbirisinde, hiçbir aktör oynayamazdı annemin benim hayatımda oynadığı rolü. Çoğu kez hayat sahnesinde değil de kendi içimde gördüm annemi. 1940'ın kışı Akmesçit demiryolu istasyonunda bir-birimizden ayrıldığımız gün, onun yüzü ve kendisinden uzaklaşan trenin arkasından bakan gözleri, taze çimentoya batmış bir taban izi gibi kaskatı kaldı aklımda. Tuhaf ama; Hiç ağlamadım annemin ardından. Onun ölümünü düşünmedim. Hiçbir zaman o gözlerin ve o yüzün cansız olacağını geçirmediğim aklımdan. Şimdi de düşünemiyorum. Onu canımın içinde taşıyorum." (Dağcı 1991:182)

Dağcı'nın bir romanının adının "Anneme Mektuplar" olduğunu hatırlayalım. Dağcı, bu romanında ve *Yansılar*'da annesi ile sık sık mektuplaştı. Son kitabı "Rüyalarda: Ana ve Küçük Alimcan"ın 34 sayfalık ilk bölümü, Dağcı'nın bir akşamüstü Londra'da annesi ile hayalî buluşmasını anlatır. 2001 yılında bile onu böylesine güçlü etkileyen anne hayali, Dağcı'nın ruhunun derinliklerine, onu idare eden anne faktörünün ne kadar baskın olduğunu gösterir.

• Dağcı ve Regina

Cengiz Dağcı'nın Londra'daki hayatında en yakını, yardımcısı, ona eserlerini yazmasına uygun ortamı hazırlayan Polonyalı eşi, Regina'dır. Cengiz Dağcı eşini şöyle değerlendirir:

" Regina annem gibi:

Üşümesin, soğuklanmasın diye titrer dururdu üzerimde annem.

Regina Sevgil gibi:

Beni üzgün gördüğünde yüzümü, saçlarımı okşardı Sevgil.

Regina Anneme Mektuplar'daki Halide gibi:

Ölü serçeleri, ölü böcekleri kibrit kutuları içine yatırıp bağın kenarına gömerdi." (Dağcı 1994b:136)

Cengiz Dağcı bu satırlarla, çocukluk arkadaşını, gençlik aşkını ve annesini eşi Regina'da birleşmiş olarak bulmaktadır. Regina, mazisini hiç unutmayan, çoğu kez düş yolculuğuna çıkan Dağcı'ya, evine geri döndüğü anlarda geçmişteki üç önemli kadını da kendi şahsında buldurmasını bilen bir eştir. Hatta, Regina'da Cengiz Dağcı kendisini bile bulur. 1992 yılbaşında Regina'nın dilediği dilekler, Cengiz Dağcı'nın yazdıkları ile paralellik gösterir:

"Bu sabah yataktan kalkarken Kırmılıların Kırım'a dönmelerini; kendi toprakları üstünde, kendi köy ve kasabalarında, kendi mezarlıkları yanında ve barış içinde yaşamalarını ve kendi doğal ölümleri ile ölmelerini diledim." dedi.

Acayip bir kadın Regina.

Anneme, Sevgil'e, Halide'ye benzediğinden başka, bir bakıma bana da benziyor Regina. Benzemez mi? Yılım ortalarında evliliğimizin kırk yedinci yıldönümü. Kırk yedi yıl boyunca aynı özlemler, aynı dilekler ve aynı dualarla yaşadık." (Dağcı 1994b:136)

Regina lokantada Dağcı ile birlikte çalışmış, hayatın yükünü onunla paylaşmıştır. Emekli olunca da müzik dinler, kitap okur, Dağcı ile birlikte bahçe işleri ile uğraşır. Cengiz Dağcı ile eşi Regina, savaşın sonlarına doğru Varşova'da bir pastanede tanışırlar. Burası Regina'nın annesine aittir.

1944 yılında bir gün gezerken, Tarım Bankası'nın yanındaki küçük bir kafeterya'da Tolstoy, Mayakovski, Blok, Lermantov ve Yesenin'in kitaplarından Rusça öğrenmeye çalışan genç bir kız görür. Bu Regina'dır. Dağcı orada, Yesenin'den bir şiiri Rusça ezbere okur. Rusça konuşan Alman üniformalı biri genç kızı ürkütüştür, ama Dağcı ona âşık olmuştur.

Bu sabah yataktan kalkarken Kırmılıların Kırım'a dönmelerini; kendi toprakları üstünde, kendi köy ve kasabalarında, kendi mezarlıkları yanında ve barış içinde yaşamalarını ve kendi doğal ölümleri ile ölmelerini diledim.

Cengiz Dağcı'nın Londra'daki hayatında en önemli talihi, onda sevdiklerini, hatta kendini bulduğu; çalışırken ve yazarken yardımcısı, edebiyattan ve müzikten anlayan, Türkleri seven, hassas ve kendisine benzer acıları çekmiş bir kadını, Regina'yı daima yanı başında görebilmesidir.

Cengiz Dağcı romanlarını yazarken, Regina da onun çalışma masasının hemen yanında bulunan koltuğuna oturur ve el işi ile uğraşır. Bugün Londra'nın Southfields semtinde bulunan evleri Regina'nın işlediği panolar, ördüğü kilimler ve yastık yüzleri ile bir dolu bir müze gibidir. Cengiz Dağcı eşinin el emeğini göz nurunu barındıran bu işlemelerini, evinin her tarafında muhafaza etmektedir. Yaptığı işlerle, Regina'nın fotoğrafları evin alt katında bulunan salonun her tarafını doldurmuştur.

Regina, Cengiz Dağcı'nın inanç dünyasına da son derece saygılıdır. Kendisinin kalp ameliyatı olduğu 1988 yılında, Cengiz Dağcı da bacak damarından ameliyat olur (Ağustos 1988). Ameliyat öncesi, Cengiz Dağcı'nın ölüm ihtimalini de göz önüne alır. Londra'da yaşayan ve Dağcıları sık sık ziyaret eden gazeteci Mustafa Köker'den, müessif durumla karşılaşılması hâlinde, Cengiz Dağcı'nın Müslüman geleneklerine göre defnedilmesi için kendisine yardımcı olmasını ister. Regina, 13 Ocak 1998 tarihinde vefat eder.

Dağcı'nın 2000 yılında yayımlanan bu kitabı, eşi Regina'nın vefatından sonra tutulan günlüklerden oluşur. Günlüklerin ilki Regina'nın öldüğü 13 Ocak 1998 tarihinden bir hafta sonra, 20 Ocak'ta kaleme alınmıştır.

Bu günlüklerde, Cengiz Dağcı'nın Reginasız günlerinde içine düştüğü ruh hali anlatılır. Yazar çevresinde baktığı her şeyde onu görür. Sürekli geriye dönüşlerle Regina ile birlikte yaşadığı 53 yılın derinliklerinde kaybolur. Aşağı yukarı her hafta Regina'nın Putney Bridge İstasyonu yakınında bulunan Putney Vale Mezarlığındaki 159 nolu mezarını ziyaret eder. Bu ziyaretlerin öncesi, ziyaret anları ve sonrasında yazarın kendisini kaptırdığı duygu sağanağı günlüklerde yer bulur.

1988 yılında kalp ameliyatı geçiren ve bakıma muhtaç hâle gelen Regina'ya, ölümüne kadar Cengiz Dağcı bakmıştır. Kendisi ile 2009 Ocak ayında yaptığımız görüşmede yazar bu 10 yılı, hayatının en güzel yılları olarak nitelemiştir. Cengiz Dağcı'nın evindeki hemen her duvarın ve şöminenin sahanlığının, Regina'nın fotoğrafları ve yaptığı elişleri ile dolu olması, Cengiz Dağcı'nın bu vefalı ve çilekeş eşi, asla unutamayacağını bir göstergesidir. Regina adını verdiği günlükleri, yazarın eşini sonsuza kadar yaşatma isteğinin de bir ürünüdür.

• Dağcı ve Din

"Duasız bir günüm geçmedi."

Cengiz Dağcı, çocukluğunda namaz kılan, oruç tutan kişi olarak evde annesini görür. Dr. Zemine Dağcı'nın babası Mustafa Dağcı (Cengiz'in amcası) da dindar-

dır. NEP yıllarında Dağcı kardeşlerin kurdukları Topkaya şirketinin toplantılarına, Mustafa Dağcı katıldığı zaman orada içki içilmez.

Cengiz Dağcı'nın babası dindar değildir. Annesi ise dinine bağlıdır. İbadetlerini yapar. Oğluna iyi bir insan olması için öğütler verir. Cengiz'in doğum tarihini evdeki Kuranı Kerim'in kapağına yazan da odur. Cengiz Dağcı ne annesi kadar dine bağlıdır ne de babası kadar umursamaz görünür.

Cengiz Dağcı'nın dinle ilişkisini ele alırken, onun Komünist Rusya'ya bağlı bir yerde doğduğunu ve Sovyet okullarında okuduğunu göz ardı etmemek gerekir. Sovyet Rusya'da din afyon olarak kabul ediliyordu. İbadetler ve dinî törenler yasaklanmıştı. Yani Cengiz Dağcı, İslamiyet'in serbest olarak yaşanabildiği bir ülkenin çocuğu değildi.

Cengiz Dağcı'yı ve diğer Kırimlı gençleri dinî yönden etkileyen -sadece görünüşleriyle- kalem gibi minareli camilerdi. Onlar da zaten kapalıydı. O yıllarda dinî kültürü dış görünüşleriyle camiler hatırlatmakta ve geleneksel alışkanlıklarıyla yaşlılar ayakta tutmaya çalışmaktadır. İşte Cengiz Dağcı böyle bir ortamda yetişti. Cengiz Dağcı'nın çocukluk yıllarının Kırim'ında, Müslümanların ufkunu anlamak için, onun *Yansılar*'da anlattığı Yantıkçı Mehmet Pehlivan hikâyesini hatırlamak yeterlidir.

Dağcı 1936 yılında Akmesic'teki Köyevi Lokantasında sadece iki gün çalışmıştır. Yantıkçı Mehmet Pehlivan'ı orada tanır. Lokantada börek pişirme işini yapmaktadır. Ama hiç konuşmaz. Bu suskunluk Dağcı'nın dikkatini çeker. Bunun nedenini arkadaşlarından öğrenir:

1931 yılında Akmesic'e bir sirk gelmiştir. Sirkte güreş yapan pehlivanlar da vardır. Bunlardan birisi zenci (Kırimlılara göre Arap), geriye kalan 5 tanesi de Rus'tur. Her akşam zenci güreşçi mindere çıkmakta, sıra ile diğer 5 pehlivan ile güreşmekte ve onları birer birer yenmektedir. İhtiyarlar da bu zenci pehlivanla ilgilenmeye başlarlar. Ona yaklaşarak selâm verirler ve Kuranı Kerim'den yarım yamalak ayetler okurlar. Zira onu Müslüman sanmaktadırlar.

Sirkin son günü Yantıkçı Mehmet Pehlivan'la Zenci pehlivanın güreşmeleri teklifi ortaya atılır. Zenci güreşçi bunu kabul eder. Ve Yantıkçı, zenciye yener. Gençler Yantıkçı'yı alkışlarlar, ancak ihtiyarlar asla alkışlamazlar ve onunla bir daha konuşmazlar.

Cengiz Dağcı'yı ve diğer Kırimlı gençleri dinî yönden etkileyen -sadece görünüşleriyle- kalem gibi minareli camilerdi. Onlar da zaten kapalıydı. O yıllarda dinî kültürü dış görünüşleriyle camiler hatırlatmakta ve geleneksel alışkanlıklarıyla yaşlılar ayakta tutmaya çalışmaktadır.

Gerekçeleri şudur: “Bin yılda bir Hz. Ali’nin horantasından, belki de Hz. Muhammed’in eshabından Kırım’a dini bütün Müslüman bir Arap gelmiş de, o maymun soylu, o kevgir yüzlü Yantıkçı bütün kentin önünde rezil etmiş millete.”

İşte Yantıkçı Mehmet pehlivanın suskunluğu o gün başlamış. İhtiyarlar, zencinin Arap ve Müslüman olmadığını söyleyenlere hiç inanmamışlar. Yantıkçı’nın Arap’a yenilmesi gerektiğini söylemeye devam etmişler (Dağcı 1991: 50-52).

İşte Kırım’da 1930’lu yıllarda yaşlıların geleneksel din anlayışı bu düzeydedir. Gençler ise devlet tarafından dinden mümkün olduğu kadar habersiz yetiştirilmektedir. Buna rağmen Cengiz Dağcı eserlerinde dinî motifleri etkili biçimde kullanır. Korkunç Yıllar romanında, Tokal Camii minaresinin Ruslar tarafından yıkılışının, Sadık Turan üzerinde yaptığı etkiyi çok canlı olarak anlatır. Ayrıca roman kahramanı, babasından Siyer-i Nebi dinler.

Yansılar 4’te annesine yazdığı mektuptan aldığımız şu satırlar Cengiz Dağcı’nın dinî tarafını kendi ağzından net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Mutluyum dedim, mutluluğumun gölgesiz bir mutluluk olduğunu sanma anne. Her şeyimizi; her şeyimizle birlikte Kızıtaş’ımızı gördüğüm anlarda bile, ömrümde bir daha da Yukarı ve Aşağı mahallelerin camileri dibinden geçmeyeceğime üzüliyorum. Tuhaf değil mi? Biliyorsun -ya da bildiğini tahmin ediyorum- babam gibi ben de inançlı olmadım ve değilim. Gene de Kızıtaş’ın camilerini silip atamıyorum gözlerimden ve gönlümden. Sen başkaydın. Kızıtaş’ımızı yitirdikten sonra da kara kuvvetçilerin bütün zulüm ve işkencelerine katlandın ve inancın –Tanrı’ya inancın- hiçbir dakika sönmedi senin yüreğin içinde. Gene de beni kötü bir evlat diye düşünmeni istemiyorum, anne. Çünkü değilim. Bana öğrettiklerini hiçbir zaman unutmadım. Temiz bir yürekle yaşadım. Çiçeği, kuşu, böceği, insanı sevdim, -inançsızım dediğime bakma- duasız bir günüm geçmedi; güçsüze elimi uzattım, yoksulla ekmeğimi paylaştım, hastanın ve sakatın başını okşadım.” (Dağcı 1994b: 59)

Dağcı’nın 1956 yılında Korkunç Yıllar romanını basılmak üzere gönderdiği Yaşar Nabi Nayır’a yazdığı mektuptaki cümleler de onun inanç yönünü ortaya koyar:

“Elhamdülillah Türk’üm, Müslüman’ım ve bu notlarımda yazdıklarımın hepsinin de hakikat olduğuna yemin ederim.” (Dağcı 1975:8)

Cengiz Dağcı’nın bu konuda yazdıklarını değerlendirince onun “inançlı olmak” deyimini, “dinin emrettiği ibadetleri eksiksiz yerine getirmek” şeklinde anlamı söyleyebiliriz.

1997 yılında bir bölümü yayınlanan hatıralarında geçen “Derin inançlı bir kişi olmadım. Hâlâ da değilim. Yine de varlığımızın dışında bizi yaşatan ve ayakta tutan, üstün bir gücün varlığını hiçbir zaman reddetmedim.” (Dağcı 1997b: 42) cümlelerinden de böyle bir sonuca varmak mümkündür.

• **Dil Bilinci**

“Anayurt dediğin dildir ashında”

Polonyalı yazar Czeslaw Milosz’un (Çeslav Miloş) bu cümlesi yıllar sonra Londra’da Cengiz Dağcı’yı derin derin düşündürcektir. Bir yazar için eser verebilmenin en önemli ve temel unsuru da dili bulabilmektir. Cengiz Dağcı eserlerini Türkiye Türkçesi ile vermiştir. Bunda, Kırım’ın yalı boyunca (Karadeniz kıyısında) konuşulan dilin Türkiye Türkçesine yakın oluşunun elbette payı vardır. Ancak Dağcı’yı bu dille 1939’larda buluşturan, küçük amcası Seyit Ömer Dağcı’dır.

Cengiz Dağcı, Yalta’da Rus arkadaşı Natalya Petrovna ile oturan amcasını, Mustafa amcasının kızı Dr. Zemine Dağcı’nın tavsiyesi üzerine ziyaret etmeye başlar. Türk edebiyatına tutkun olan Seyit Ömer Dağcı, Cengiz’e her ziyaretinde Ömer Seyfettin’in hikâyelerinden pasajlar okur. Dağcı *Yansılar*’da, Seyit Ömer Dağcı’dan Ömer Seyfettin etkisi ile yazdığı “Hıdırellez Değil Hınzır İlyas’tı O Adam” isimli hikâyesini de dinlediğini belirtir. Ayrıca Seyit Ömer amcasının 1923-24’lerde ablalarına okuduğu Ömer Seyfettin hikâyelerini de büyük ilgiyle dinlediğini söyler (Dağcı 1988: 52). Ancak aynı kitapta (s. 186) amcası Seyit Ömer Dağcı’yı çocukken hayal meyal hatırladığını yazmaktadır. Dağcı’nun 1923 yılında henüz 4 yaşında olduğunu düşünürsek, onun amcası yoluyla Ömer Seyfettin’e yönelişini 1939 yılına taşımamız gerekir.

Yıllar sonra Londra’da *Korkunç Yıllar* romanını yeniden kaleme aldığı zaman duyduğu sıkıntı, o yıllarda Zehra Uygurer (*Yansılar*’da Zöhre Karabaş olarak geçer)’in kendisine Türkiye’den gönderdiği çeşitli kitap ve dergileri bilinçli bir şekilde okumasıyla ortadan kalkar. Dağcı, aradığı dile kavuşur ve romanlarını birbiri ardınca yazmaya ve yayınlamaya başlar. Fakat dil, Dağcı için sadece eserlerini vermek için kullanılacak bir araç değildir. Yurdunu kaybeden bir insan için dil her şeydir. Dağcı bu konudaki fikirlerini şu cümlelerle verir:

“Benim durumumda yurt dediğin gerçekten dilden başka bir şey değildir. Bugüne dek düşünce özgürlüğümü koruyabildiysem, dille koruyabilmişimdir; yurdumun toprağı, dağı, bağı, denizi, çiçeği, böceği, insaniyle yaşayabildiysem, dille yaşayabilmişimdir. Dilini umursamayan, özellikle yabancı bir ortamda, dilini yitiren bir insan, dilden fazla bir şey yitirir. Yurdu ve insanları pörsüye pörsüye, ağara ağara, dönmemesine silinip gider onun

Benim durumumda yurt dediğin gerçekten dilden başka bir şey değildir. Bugüne dek düşünce özgürlüğümü koruyabildiysem, dille -koruyabilmişimdir; yurdumun toprağı, dağı, bağı, denizi, çiçeği, böceği, insaniyle yaşayabildiysem, dille yaşayabilmişimdir.

gözlerinden ve yüreğinden. Gene de bir insan olarak yaşayabilir belki; ama o artık kendi yurdunun insanı olamaz; içinde yaşadığı, dilini benimseyip kabul ettiği yabancı milletin insanı da olamaz.” (Dağcı 1990: 74)

• Dağcı ve Kahramanları

“Koş Halûk koş”

Dağcı'nın bazı romanlarında ortaya koyduğu Halûk tipi, onun ikinci kişiliğidir aslında. Hiç yaşanmayan, daima on sekizinde duran ikinci kişiliği. Kırım'a düş seyahatlerini bu kişilikle yapar. Sevgil'le bu kişilikle buluşur. Badem dalına minicik bebekleri bu kişilikle asar. Ancak yazar, romanlarındaki kahramanlarla kendisinin özdeşleştirilmesini bir türlü kabullenemez. *Yansılar*'da bu konu üzerinde durduğu bölümler vardır. Bunlardan en dikkat çekenini buraya alıyoruz:

“Edebiyat çevrelerinde çok tekrarlanan bir soru ve soruya ünlü bir cevap var. Floubert'e, *Madam Bovary kim?* diye sormuşlar; Floubert de, *Madam Bovary benim, diye cevaplamış soruyu. Şimdi ben kalkar da Anneme Mektupların Safı (veya Topkayacı'sı) benim dersem, okur inanır mı acaba?*

Korkunç Yılların ve Yurdunu Kaybeden Adam'ın Sadık Turan'ının Cengiz Dağcı'dan başka bir kimse olmadığına inandılar da, neden Topkayacı'nın Dağcı'dan başka bir kimse olmadığına inanmasınlar?

Oysa değilim. Ne Saf, ne Sadık Turan. Ben Cengiz Dağcı'yım. Saf'la, Sadık Turan'larla, Selim Çilingirlerle hiç mi ilişkim yok? Var tabii. Onları kendi ruhumda ve kendi hayatımda buldum önce. Varlıklarını kendi içimde taşıdım uzun yıllar. Sonra başkalarının tanınmaları gereğini duydum ve özledim ve onları kendi ruhum ve dimağımdan çıkarıp okura sundum. Bu kadar.” (Dağcı 1990: 136)

Bu satırlardan, yazarın kahramanları ile bir arada yaşadığını, onlara kendinden mutlaka bazı şeyler verdiğini, ancak yüzde yüz kendisi olmadığını anlıyoruz. Zaten romancı kahraman yaratırken onları gerçek hayatta oldukları gibi almaz. Onlara, sanat gücüne göre eklemeler yapar. Bazı özelliklerini çıkarır. Belki onları idealize eder. Bu kahramanlar yazarın kendisine çok benzeyebilir de... Ancak roman kahramanlarının yazarın yüzde yüz kendisi olduğunu söylemek Cengiz Dağcı'nın da belirttiği gibi mümkün değildir. Meselâ yazarın 5 ciltlik “*Yansılar*” serisinin ismi de bize bazı ipuçları verebilir. Yansı, insanın aynadaki veya sudaki aksi anlamını taşır. Cengiz Dağcı bu seri eserinde, geçmişin ve şimdiki zamanın kendindeki yansımalarını ortaya koymaktadır. Yansıma, elbette gerçek varlığa benzer. Ancak onu elle tutamazsınız. Gerçek gerçektir, akis de akis.

• Dağcı'nın Milliyetçiliği

“Boynu bükük milliyetçilik”

Cengiz Dağcı eserlerinin büyük bir bölümünde milliyetçi bir yazar olarak

görünür. Bazı çevreler bu kavramı, “ırkçılık, kavmiyetçilik” anlamında kullanarak dejenere etmek maksadını güderler. Halbuki milliyetçilik, milletini değerleriyle, kültürüyle, dünya milletlerinin şerefli bir üyesi olarak yaşatma esasına dayanır. İrkçılık ve kavmiyetçilik her hâl ve şartta kendi ırkını haklı görür. Milliyetçiliğin böyle bir anlayışla bağlantısı yoktur. Tarihe bakıldığı zaman, Türk yönetiminde kalan topraklarda bin yıl önce hangi milletler, dinler, inançlar, mezhepler varsa; bunların varlıklarını günümüzde de sürdürdükleri görülür.

Cengiz Dağcı da milliyetçiliğinin gereği olarak kendi milletine yapılan haksızlıklara karşı çıkmaktadır. Ruslar ne kadar şerefli ise, kendi vatanlarında yaşamak hakları varsa; Kırım Türkleri de o kadar şereflidir ve kendi vatanlarında yaşamak hakları vardır. Aslında Kırım Türklerine yapılanların benzeri, bir başka millete yapılsaydı, o millet arasından son derece uç noktalarda gezinen yazar ve şairler çıkabilirdi, çıkmıştır. Böyle bir zulüm görmedikleri hâlde çıkmıştır. Sırp-ların önce Boşnaklara, sonra Kosova’daki Arnavutlara karşı tutumları ırkçılıktan başka bir kavramla izah edilemez. Rusların Kırım Türklerine, Kafkas kavimlerine karşı uygulamaları da ırkçılığın korkunç birer yansımasıdır.

Cengiz Dağcı, *Ölüm ve Korku Günleri*’nde Polonyalıları, *Bay Markus Burton’un Köpeği*, *Oy Markus Oy ve Bay John Marple’in Son Yolculuğu* gibi eserlerinde de İngilizleri konu alır. Onları insani bir bakış açısıyla işler. Onun milliyetçiliği diğer milletlerden acı çeken insanları anlatmasına engel değildir.

Cengiz Dağcı, kendisi hakkında dile getirilen “Rus düşmanlığı yapıyor.” şeklindeki suçlamalara milliyetçi bir bakış açısı ile şu cevabı verir:

“Hiçbir zaman ve hiçbir romanımda Rus düşmanlığıyla çıkmadım yola. Tersine, Rus halkına yakınlık duygularıyla açıldı yolum edebî sahadaki çalışmalarım. Aslında Rus kültürü içinden çıktım. Rus kültürü ve edebiyatıyla beslendim. Eserlerimde bazen bilerek, bazen de farkında olmadan Rus edebiyatının önemli etkisi oldu. Rus emperyalizminin gerçeğini sanat eserleriyle okura duyurmak Rus düşmanlığı sayılmaz. Benim yazdıklarımı benden çok önce ve benden çok daha güçlü ve etkileyici bir şekilde Rus romancılarının kendileri yazmaları gerekirdi. Bu da yalnızca Rus halkının faydasına olurdu. On dokuzuncu yüzyılın Batı edebiyatına özenen Rus edebiyatçıları bunu yapmadılar. Ne Tolstoy ne Dostoyevski ne de başka ünlü romancılar... Rus olmayan ulusları boyunduruk altında tutmanın Tanrı tarafından kendilerine verilen doğal, doğal ve kutsal bir hak olduğu sanıldı.

Birkaç dissident (muhalif) grubun dışında Rus yazarları Kırım Tatarlarının, Çeçen ve diğer Kuzey Kafkasya halklarının topraklarından koparılıp topyekûn sürülmelerini görmezlikten ve duymazlıktan geldiler.

Kesilmiş bir badem ağacı nasıl ertesi bahar sürgün veriyor, çiçekleniyorsa; onları öldürseniz de sürseniz de Kırım Türkleri çoğalacaklar ve yaşamaya devam edeceklerdir.

Bu anlayışın en korkunç boyutu yetmiş yıl gibi uzun bir süre devam eden Sovyet sistemi içinde bütün çıplaklığıyla belli oldu. Birkaç dissident (muhalif) grubun dışında Rus yazarları Kırım Tatarlarının, Çeçen ve diğer Kuzey Kafkasya halklarının topraklarından koparılıp topyekûn sürülmelerini görmezlikten ve duymazlıktan geldiler.” (Dağcı 1997a: 6)

Cengiz Dağcı, 1988 Seul Olimpiyatlarında rekor üstüne rekor kıran Naim Süleymanoğlu'nun verdiği mesajı değerlendirirken, kendi milliyetçiliğinin özü hakkında da ipuçları verir:

“Rekor üstüne rekor kırarken sadece halteri değil; bir sosyalist devlet tarafından en kaba tedbirlerle Türk oldukları unutturulmaya ve Bulgarlaştırılmaya çalışılan

Bulgaristan Türklerinin yüzünü, çilesini, özlemlerini ve umutlarını kaldırıyordu Naim Süleymanoğlu.

İlerde bu satırları okuyacak olan bazı kimselerin, Dağcı milliyetçi bir yazar diye mırıldanacaklarını şimdiden duyar gibi oluyorum. Her mırılıya kulak vermez yazar. Yazar, bildiğini yazar, gördüklerini duyduklarını yazar.

Milliyetçiliğime gelince... Marksist soyundan olumcu-toplumcu-ilerici eleştirmenler ne derseler desinler, benim milliyetçiliğim Bulgar milliyetçiliği yanında cılız, boynu bükük ve hiçbir kimseye zararı dokunmayan bir milliyetçiliktir.” (Dağcı, 1990: 155-156)

Onun bu cümleleri milliyetçilik anlayışını açıkça ortaya koymaktadır.

Eserleri okunduğunda son paragraftaki tespitin çok yerinde olduğu açıkça anlaşılır.

• Yurt ve Millet Sevgisi

“Silindi yurdumuzda izlerimiz.”

Cengiz Dağcı'yı Londra'da besleyen bir başka etken de komünist sistemin Kırım'da yaptığı uygulamalardır. Köylülerin topraklarının ve hayvanlarının ellerinden alınması, buna direnenlerin -en azından hoşnutsuzluk gösterenlerin- tutuklanmaları, aydınların âdeta imha edilmeleri ve özellikle de tedrici olarak süren ve 18 Mayıs 1944 tarihinde Kırım'da tek Türk bırakmayacak boyuta ulaşan sürgünler Cengiz Dağcı'yı derinden yaralamıştır. Bunu romanlarında ele aldıktan başka, *Yansılar'*ın ilk dört cildinin son kısmına eklediği öykülerde 1944 sürgününü, başından itibaren bütün zorluklarıyla, ölümleriyle, bozkırın ortasına bırakıveren insanların dramı ile işlemiştir. Dağcı, ümitsizlik yazarı değildir. Bu hikâyelerde Sürgün yerindeki Kırımlılar yine vatanlarına parça bölük de olsa dönmeye başlarlar. Ölenlerden bir kısmı eski köylerine gömülürler.

Yazar, *Yansıla*'ın 5. kitabı olan "*Ben ve İçimdeki Ben*"i, "Sürgün'ün ellinci yılında Kırım'ın uzağında ölenlerin aziz hatıralarına" ithaf eder. Dağcı, topraklarından İnsafsızca koparılıp atılan Kırım Türklerinin dramını daha önce yazdığı *Onlar da İnsandı*, *O Topraklar Bizimdi* romanlarında da ele almıştır.

• Vatan ve Nüfus

Cengiz Dağcı, Kırım Türklerinin 1944 sürgünü sırasında nüfusları iki milyon olabilseydi, bu sürgünün gerçekleşmeyeceğine inanmaktadır. Dolayısıyla Dağcı'nın eserlerinde nüfus artışı, bir leit motiv gibi devamlı tekrar edilir. Kırım Türkleri mutlaka çoğalmak, nüfuslarını artırmak zorundadırlar. Varlıklarını korumanın en önemli yolu budur.

Badem Dalına Asılı Bebekler, bu mesajı taşıyan bir romandır. Sadiye Nine'nin rengârenk yapma bebeklerini badem ağacının dallarına asacaksınız. Onlar badem ağacının çiçekleri kadar çok ve güzel olacaklar. Sürgünün izleri, yarattığı yıkım ancak Kırım Türklerinin çoğalması ile ortadan kalkacaktır. Roman hem bu düşüncüyü vermekte, hem de Rusların Kırım köylerinde yaptığı tutuklama ve sürgünlere karşı bir tepkiyi taşımaktadır. "Kesilmiş bir badem ağacı nasıl ertesi bahar sürgün veriyor, çiçekleniyorsa; onları öldürseniz de sürseniz de Kırım Türkleri çoğalacaklar ve yaşamaya devam edeceklerdir." şeklinde özetlenebilecek bir tepkidir bu.

Yansılar 2'nin sonuna eklediği hikâyede de yazar, bu konuyu çarpıcı bir şekilde ele alır:

"Milletçe geçirmiş olduğumuz tragedyanın başlıca sebebi burada yatıyor işte, dedi Atik. ve devam etti: Sayımız savaş öncesi Kırım'da üç yüz bin değil de, söz gelimi iki milyon olmuş olsaydı, Stalin'in gözü dönmüş mavi gözlü maloyetsleri bile, yapılabileceklerdi bize. Kendi tarihinden ders almayan bir millet..."

- Çoğalma problemlerimiz var, dedi Alimcan Atik'in sözünü keserek.

Atik başını salladı.

-Var tabii. Bugünlerde sayımız ne kadar?

Alimcan omuz silkti:

-Kesinlikle kimse bilmiyor. Yarım milyondan fazla, bir milyona yaklaşık diyorlar.

-Peki, bir milyon diyelim. Nüfusumuzu iki milyona yükseltmeyle ne Çinlilerin karşılaştıkları problemlerle karşılaşır ne de büyük ve bölünmez Rusya'nın huzurunu bozmuş oluruz." (Dağcı 1990: 208)

Çiçekler Türk çiçeği; bu yetiyor bana. Yaz boyu her akşam suladım, üzerlerine eğilerek okşadım; okşarken akrabamız, kardeşiz diye fısıldadım bile çiçeklere.

9. Türkiye Sevgisi

“Benim Türk çiçeklerim”

Dağcı, 1982 yılında Southfields'deki evinin bahçesine ismini bilmediği bir tür çiçek eker. Ama onların çok önemli bir özellikleri vardır. Türkiye'den gelmişlerdir. Dağcı, bu çiçeklerle arasındaki bağı şu cümlelerle ortaya koyar:

“Türkçe isimlerini bilmediğim iki çiçek ekdim üç yıl öncesi karşiki çitin dibine. Çiçekcinin verdiği malûmata göre Türk çiçekleriymiş; Türkiye'den getiriliyormuş. Yerden yarım metre kadar yüksek, eğreltileri hatırlatan koyu yeşil yaprakları arasındaki dalların ucunda zurna biçiminde çiçekleri pembemsi kızıl. Bahçemin en güzel yerine ekdim. Geçen yılın yazı ilk kez çiçeklendiler. Çiçeğin ismini öğrenirim diye tanıdıklara sordum soruşturdum; bilen bir kimse çıkmadı. Nihayet kütüphanede çiçek kitapları arasında Lâtin ismini buldum: incarvillea delavayi, burada gloxinia denen çiçeğin benzeri. Ama ismi önemsiz. Çiçekler Türk çiçeği; bu yetiyor bana. Yaz boyu her akşam suladım, üzerlerine eğilerek okşadım; okşarken akrabayız, kardeşiz diye fışıldadım bile çiçeklere.” (Dağcı 1988: 15)

Milliyetçilik, millet ve ülke sevgisi bazen bir çiçeği sevmektir. Konuşmaktan çok sevmektir, ülke ve millet için bir şeyler yapmaktır. Dağcı'nın Türkiye'den gelen ve Türk çiçekleri adını verdiği bu çiçeklere duyduğu sevgi ve hassasiyetin yanında, Türkiye Türkçesi ile ortaya koyduğu 25 âdet eser, onun Türklük ve Türkiye sevgisinin ne kadar güçlü olduğunu anlatmaya yeter.

1987 Aralık'ının soğuk bir sabahı o yine Türk çiçeklerini düşünür:

“Geceleyin ayaz bastı; sıfırın altında altı derece. Sabahleyin bahçeye çıktığımda çimlik, gümüşsü kırağı örtüsüyle örtülüydü güneş ışınlarında. Dosdoğru Türk çiçeklerine yöneldim. Soğuğa dayanıklı olduklarını bilmeme rağmen, üzerlerini saman çöpleriyle örttüm. Kim bilir, geceleyin ayaz basar belki gene. Ya da kar yağar. Üşümesinler benim Türk çiçeklerim.” (Dağcı 1990: 90)

Cengiz Dağcı, lokantadaki günlük işleri bitince çıktığı odasında her akşam saat tam dokuzda Ankara Radyosu'nun “Her Telden Müzik” programını dinler yıllarca. Türk müziğinden başka müzik dinlemeyen, dert ortağı kedisi ile birlikte. Evet, kedi, radyoda Türk müziği bitince masanın üzerinden atlayıp odadan dışarı çıkar. Türk müziği çaldığı sürece masanın üzerindedir. (Dağcı 1988: 74)

• Cengiz Dağcı'nın Önemi

Cengiz Dağcı hem roman sanatı hem de romanlarında ele aldığı konular bakımından önemli sayılması gereken bir romancıdır. Ülkemiz dışında yaşamasına ve Türkiye'yi hiç görmemesine rağmen, **eserlerini Türkiye Türkçesi ile yazması** onu Cumhuriyet sonrası Türk Edebiyatı açısından da değerli kılar.

Onun bir diğer özelliği eserlerinde **Kırım Türkleri başta olmak üzere Sovyet Rusya yönetimindeki diğer Türk kavimlerinin II. Dünya Savaşı yıllarındaki trajedilerini de dünyaya duyurmuş olmasıdır**. Bu önemlidir, çünkü Türk'ün sahi-

bi yoktur. Onun çektiği acı, uğradığı katliam ve soykırım sanat eserlerinin konusu olmaz. Demek ki Türk'ün derdini anlatacak sanatkarı da kıttır. 1877-78 Osmanlı Rus Harbinden bu yana trajedimizi anlatan eserlerin azlığı göz önüne getirilirse, bu konuda ne kadar şanssız olduğumuz anlaşılır. Cengiz Dağcı eserleriyle, II. Dünya Savaşı yıllarında milletimizin yaşadığı acıların unutulmasını önlemiştir.

Biz 1930 yılının hemen öncesinde Kırım'da ve diğer Türk yurtlarında uygulanmaya başlanan Sovyet sisteminin yaşattığı acılardan Dağcı'nın romanları yoluyla haberdar olduk. Dağcı'nın eserleri bu sebeple Sovyet Rusya'da yasaklanmıştı. Öyleyse **Dağcı'nın bir başka önemli yönü de Kırım Türklerinin Sovyet sistemine geçiş trajedisini yansıtmış olmasıdır.**

Cengiz Dağcı yazdığı eserlerle Türk edebiyatında bir ilki gerçekleştiren yazardır. Külliyyatını milletinin yaşadığı trajediye ayırmıştır. Romanları ve diğer eserleri ile vatanı için savaşan, ama savaşın sonunda birlikte savaşmış Ruslar tarafından vatanından sürülen Kırım Türkü'nün uğradığı zulüm en canlı şekilde Dağcı tarafından dünyaya duyurulmuştur.

Dağcı sadece bunu yapmakla kalmamış, İkinci Dünya Savaşında acı çeken, zulme uğrayan, öldürülen diğer milletlerin de serencamını eserlerine taşımıştır. Bu şekilde onların sesi olmayı da başarmıştır.

Dağcı kendi şahsi hayatında da derin acılar yaşamıştır. Çocukluğunda çektiği sıkıntılar, askere alınışı, esir kamplarında ölümle burun buruna geçirdiği sıkıntılı yıllar, nihayet 1946 Kasımında İngiltere'ye gelişi ve burada bir ömür sürecek tutunma çabası, yurdundan ebedi olarak ayrılış gerçeği ve bu gerçeğin onun ruhunda yarattığı buhranlar, yine eserlerinde yer almıştır. **Yani onun eserlerinde, vatanını ve hayat bulduğu atmosferi kaybeden bir mustaribin trajedisini de buluruz.**

Hem şahsen hem de mensup olduğu millet açısından mazlum durumda olan bir insandan, kendi içine kapanması, kendinden başkalarını düşman görmesi beklenir. Ama **Cengiz Dağcı savaşın bir insanlık felaketi olduğunun farkındadır ve romanlarında Türklerin dışındaki milletlerin çektikleri sıkıntılara da yer verir.** İngilizlere hasrettiği üç romanı ve içinde Yahudi, Polonyalı, Alman ve Rusların yer aldığı romanları, asla kine dayalı bir bakış açısı taşımazlar. **Cengiz Dağcı, romanlarına hâkim olan bu insanî bakış açısı ile de ele alınması gereken bir yazardır.**

18 Mayıs 1944 tarihinde anayurtlarından sürülen Kırım Türklerinde, vatanlarına dönme isteğini diri tutan etkenlerin başında Dağcı'nın eserleri gelir. Türkiye'de katıldığım pek çok Cengiz Dağcı toplantısında Kırım asıllı gençlerden duyduğum "Cengiz Dağcı olmasaydı Kırım'ı unutturduk." şeklindeki sözler, Dağcı'nın eserlerindeki güçlü vatan ve tarih duygusunun bir tezahürüdür. **Öyleyse Cengiz Dağcı Kırım Türklerinin millî hâfızası olmak bakımından da önemlidir.**

Dağcı'nın eserlerinin en az okunduğu yerin doğduğu topraklar olduğunu söyleyebiliriz. Bunda, 70 yıl boyunca süren Sovyet idaresinin onun eserlerini yasaklamasının rolü büyüktür. Artık bu yasak ortadan kalkmıştır. Kırım'daki her eğitime, her kanaat önderine Dağcı'nın eserlerini Kırımlı gençlere okutmak ve onun üzerinde düşünmelerini sağlamak gibi bir görev düşmektedir.

Kaynaklar:

- DAĞCI, Cengiz, (1958), *Onlar da İnsandı*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- DAĞCI, Cengiz, (1962), *Ölüm ve Korku Günleri*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- DAĞCI, Cengiz, (1966), *O Topraklar Bizimdi*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- DAĞCI, Cengiz, (1975), *Korkunç Yıllar*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- DAĞCI, Cengiz, (1988), *Yansılar 1*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DAĞCI, Cengiz, (1990), *Yansılar 2*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DAĞCI, Cengiz, (1991), *Yansılar 3*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DAĞCI, Cengiz, (1994a), *Ben ve İçimdeki Ben (Yansılardan Kalanlar 5)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DAĞCI, Cengiz, (1994b), *Yansılar 4*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DAĞCI, Cengiz, (1997a), "Hatıralarda Cengiz Dağcı III", *Türk Edebiyatı*, Nisan 1997, nu., 282, s. 6-7.
- DAĞCI, Cengiz, (1997b), "Hatıralarda Cengiz Dağcı IV", *Türk Edebiyatı*, Mayıs 1997, nu., 283, s.39-42.
- DAĞCI, Cengiz, (1998a), *Bay John Marple'm Son Yolculuğu*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DAĞCI, Cengiz, (1998b), *Bay Markus Burton'un Köpeği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DAĞCI, Cengiz, (2000), *Oy Markus Oy*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KOCAKAPLAN, İsa, (2010), *Kırım'm Ebedi Sesi Cengiz Dağcı*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

SÜRGÜN MEKTUPLARINDAKİ ZİYA GÖKALP

PROF. DR. SAADETTİN YILDIZ*

Giriş

Tutuklanma ve Sürgün

13 Kasım 1918'de İstanbul işgal edildi. Bu, vatansever aydınların, askerlerin, yöneticilerin rahat bırakılmayacakları anlamına da geliyordu. Ziya Gökalp, hem Türkçü-milliyetçi düşünceleri, hem İttihat ve Terakki Fırkası bünyesindeki siyasi faaliyetleri ve hem de Türk Ocağı başta olmak üzere çeşitli milliyetçi kuruluşlarda yaptığı çalışmalar dolayısıyla, hedef alınan aydınların başındaydı. 28 Ocak 1919'da, İstanbul Üniversitesinden -müdürlük odasında arkadaşlarıyla bir meseleyi tartıştıkları sırada- alınarak tutuklandı ve Sirkeci Polis Müdürlüğüne, oradan da Bekirağa Bölüğüne götürüldü. Türkçü fikirler taşıdığı ve Ermeni tehcirinde rolü olduğu gerekçesiyle sıkıyönetim mahkemesinde (Divan-ı Harpte) yargılandı. Sorgu sırasında kendisine yöneltilen sorulara vakur bir tavırla cevaplar verdi. Diğer arkadaşları da aynı duruşu sergileyince, idam veya benzeri cezalardan çekinildi ve dört ay kadar süren tutukluluktan sonra, toplam 145 kişinin o zaman İngiliz sömürgesi olan Malta'ya sürülmelerine karar verildi. 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a

* Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı.

**Fakat ne olursa
olsun, herhâlde
Malta'da
mazlumen
mahbus
bulunmak
Damad Ferid
Paşa tarzında
sadrizam
olmaktan daha
tatlıdır.**

bağlayan gece gemiye bindirilip yola çıkarıldılar. Prensese İna Vapuru'ndan kızları Seniha ve Hürriyet Hanımlara yazdığı 27. V. 1919 tarihli mektupta "Vapura bindik. Gidiyoruz. Hiç merak etmeyiniz. Gideceğim yerde ben sıkılmayacağım. Ayrılık çok devam edemez, muvakkattır." diyordu. Ziya Gökalp'in de aralarında bulunduğu bir grup 29 Mayıs 1919 günü Limni'de Mondros limanına indirildi. Gökalp ve arkadaşları burada üç aya yakın kaldı. Sonra onlar da diğer arkadaşlarının yanına, Malta'ya götürüldüler. Gökalp, Malta'ya nakillerini 18 Eylül 1335/1919 tarihli mektubuyla, biraz da ironi ile, şöyle haber verdi: "Bugün vapura biniyoruz. (...) Buranın yaz keyfini sürdürdükten sonra, şimdi kışı sıcak bir yerde geçirmek üzere Malta'ya

gidiyoruz." 22 Eylül 1335'te uzun süre kalacakları Malta'ya ulaştılar.

Malta sürgünleri arasında sadrazamlık, nazırlık, valilik gibi önemli görevler yapmış devlet adamları; ordu komutanlığı yapmış, kahramanlık destanları yazmış paşalar; mebuslar, doktorlar vardı. Ağaoğlu Ahmet (1869-1939), Ahmet Emin Yalman (1888-1972), Aka Gündüz (Enis Avnî, 1886-1958), Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957), İsmail Müştak Mayakon (1888-1938), Mehmet Şeref Aykut (1874-1939), Salah Cimcoz (1875-1947), Süleyman Nazif (1870-1927), Yunus Nadi (1879-1945) gibi müellif ve gazeteciler de vardı.

Değişik kesimlere mensup olan Malta sürgünlerinin ortak yönlerinin başında yönetime karşı olmak, ülke ve milletin geleceği ile ilgili endişelere sahip olmak, İttihat ve Terakki'ye mensubiyet geliyordu. Kimi cepheden, kimi üniversite kürsüsünden, kimi değişik yüksek makamlardan, kimisi de iş yerinden gelen ve dolayısıyla muhtelif zevk, alışkanlık ve yaşama tarzına sahip bu insanlar Malta günlerini nasıl geçirdi?

Malta'da günlerinin nasıl geçtiğini Ziya Gökalp çeşitli mektuplarında kısa kısa anlatmış; genelde, eşini ve çocuklarını endişeden uzak tutmak amacıyla, karşılaştıkları güçlüklerden pek söz etmemiş; kaldıkları yerin rahatlığına, manzaranın güzelliğine, yemeklerin kalitesine dair bilgilere daha fazla yer vermiştir.

Onun anlatmadıklarını, Mehmed Ubeydullah Efendi daha etraflı anlatıyor: "Cemaat nasıl vakit geçir(ir)di? Şöyle: Seher vakti güzel sesliler tarafından ezanlar okunur, kable't-tulu'uş-şems cemaatle sabah namazı kılınır. Saat yedide çay ve kahvaltı edilir. Gün ortası öğle yemeği yenir, ikinci çay içilir, saat yedide akşam taamı edilir, vaktinde ezanlar okunarak cemaatle namazlar kılınır, evkat muayenesinde dersler okunur, oyunlar oynanır, gece saat on birde gazlar söner, uykuya yatılır. Kâh gülmeler, kâh ufak tefek mübaheseler, mücadeleler olur, günler geçer, ömür

seyrinden hiç geri kalmaz. Hayatın fusul-ı sairesi de böyle değil mi? Ufak tefek tehâlûfle bazı tefavütler olabilir. Fakat hülâsa-i hayat yiyip, içmek, yatıp kalkmak vesairedir? Fakat ne olursa olsun, herhâlde Malta'da mazlumen mahbus bulunmak Damad Ferid Paşa tarzında sadrazam olmaktan daha tatlıdır."

Gökalp, adeta günlük tutar gibi, İstanbul'dan yola çıkarıldığı günden itibaren mektup yazmıştır. Bu mektupların en düzenli ve notlarla zenginleştirilmiş yayını, Fevziye Abdullah Tansel'in hazırladığı ve ilk baskısı 1965, ikincisi 1989'da yapılan "Ziya Gökalp Külliyyatı-II Limni ve Malta Mektupları" adlı çalışmasıdır. Tansel, bu kitaba 572 adet mektup koymuştur. Bunlardan biri 8 Ağustos 1338 / 1922'li olup Fuad Köprülü'ye Diyarbakır'dan, biri de 22 Temmuz 1336/1920 tarihli olup Zekeriya Sertel'e Polverista'dan yazılmıştır. Köprülü'ye yazdığı mektupta, sürgünden döndükten sonra yerleştiği Diyarbakır'da yaptığı folklor ve etnoğrafya çalışmalarını haber vermekte; ondan da Avrupalıların bu konularda yaptıkları çalışmaları tercüme etmesini istemektedir. Zekeriya Sertel'e yazdığı mektupta ise, din hayatımızda, vakıflarda yapılması gerektiğini düşündüğü önlemleri tartışmaktadır.

Ziya Gökalp'in ailesine yazdığı 570 mektubun 213'ü eşi Vecihe Hanım'a, 160'ı kızı Seniha Hanım'a, 57'si kızı Hürriyet Hanım'a, 54'ü kızı Türkan Hanım'a, 6'sı kardeşi Nihat Bey'e yazılmıştır. Seniha, Hürriyet ve Türkan Hanımlara ortak yazdığı mektupların sayısı 38, Hürriyet ve Türkân Hanım'a ortak yazılanların sayısı 24, Seniha ve Hürriyet Hanım'a ortak yazılanların sayısı 17 adettir. Bir adet mektup da Vecihe ve Seniha Hanım'a ortak yazılmıştır.

Bu mektuplar, tabii olarak, bir haberleşme aracıdır ama bir yandan da -çoğuldüşünme, muhakeme vesilesidir de. 29 Mayıs-6 Haziran 1335 tarihleri arasında yazıldığı anlaşılan bir mektuptaki "Kitaplarımın arasında İngilizce kıraat ve sarf (gramer) kitapları, küçük ve büyük lügat kitapları var; onları da gönderiniz." ifadesi, Gökalp'in okuma işini ne kadar önemseydiğini göstermektedir. Bu kitap istekleri başka mektuplarda da sürecektir; ayrıca, fırsat ve para buldukça Avrupa'dan da kitap getirtecektir.

Limni'de yazdığı 32 adet mektubun yarından fazlasında, "kitaplar geldi/gelmedi; gazete ve mecmualar geldi"; "İngilizce kitaplar gelmedi"; "gazeteleri, mecmuaları, kitapları da göndermekten sakın vazgeçmeyiniz" gibi ifadelerin bulunması, Gökalp'in okumayı ne kadar önemseydiğini gösterdiği gibi; bunları da ayrı bir haberleşme vesilesi saydığını düşündürmektedir.

Gayet tabii, bu mektupların önemli özelliklerinden biri de, mektup alış verişinin bir hayli uzun sürdüğü bir ortamda, "manevî birliktelik vehmi" uyandırmasıdır. Üç çocuğunu ve eşini İstanbul'da bırakıp sonu meçhul bir esirlik hayatına sürüklenen bir babanın; bir kira evinde üç beş kırık dökük eşya ile sağdan soldan alınan borç para ile geçinmeye çalışan, üç çocuğuyla kalıveren bir annenin ve en küçüğü daha bir yaşında üç kız çocuğunun karşılıklı hasreti... "... ailesine olan engin muhabbeti, büyük bağlılığı ve onlara karşı duyduğu telâfisi güç hasreti ile sürgünde mektup

Ziya Gökalp gösterişi sevmezdi. Yeni âlimlerimiz gibi daha ilk cümlesinde fikirlerinize bir çelme takıp sizi sırtüstü yuvarladıktan sonra kafanızda ötmeye başlamazdı. Onunla konuşurken hiç şaşırırmazdınız.

yazmayı ve almayı, âdeta hayatının vazgeçilmez gayesi hâline getirmiş bulunan Ziya Gökalp için mektup, tam bir teselli vasıtası olmuştur. Çünkü hiç beklenmeyen bir anda ve şekilde vuku bulan sürgün hadisesinin; arkadaşlarıyla birlikte, mütefekkirimiz üzerinde derin menfî tesirler uyandırdığı muhakkaktır.”

Bu yazıda, bu karşılıklı hasrete, gelecek endişesine ve bütün diğer olumsuz şartlara rağmen iradesi sağlam bir ülkü adamı olarak kalma mücadelesi veren bir aydının “esarete yaşama üslubu”na işaret edilmeye çalışılacaktır.

1. Satırların Arkasındaki Ziya Gökalp

Sanat, ülkü ve (düşünebilen) siyaset adamlarının mektupları, duyuş, düşünüş ve davranışlarının temelini ele vermek bakımından çok önemlidir. Hususi mektuplar ise, bir nevi iç dünya teşhiri de olduğu için, daha da önemli olsa gerektir. Ziya Gökalp gibi sürekli çalışan ve kendini öne çıkarmaktan da öne çıkarılmaktan da pek

hoşlanmayanlar söz konusu olduğu zaman bu mektupların önemi daha da artar.

Ziya Gökalp’in mektuplarını bu yönden de değerlendirmek gerekir. Bir döneme yön vermiş, yazdıklarıyla her zaman belli bir seviye tutturabilmiş, dostlarından çoğunun “kuru” bulduğu bu adamın iç dünyası da “kuru” muydu? Orhan Seyfi’nin söyledikleri, onun “düşünen adam” tarafını öne çıkarıyor: “Bu; natıkası yok denecek kadar az, hareketsiz, dalgın ve mahcup adamın kuvveti neydi ki bir devrin gençliğini tutup peşinden sürdü!

Ziya Gökalp gösterişi sevmezdi. Yeni âlimlerimiz gibi daha ilk cümlesinde fikirlerinize bir çelme takıp sizi sırtüstü yuvarladıktan sonra kafanızda ötmeye başlamazdı. Onunla konuşurken hiç şaşırırmazdınız. Size hep tahteşşurunuzda mevcut olduğu halde bir türlü bulup çıkaramadığınız şeyleri söylüyormuş gibi gelirdi. Karşınızda akli seliminiz konuşuyor sanırdınız.”

Bu mektupların arkasında, hayatının her safhasında düşünen, düşündüklerini her fırsatta anlatmayı bir çeşit ibadet bilen, zaman zaman bunalsa da kendini bırakmayan; fikrî-felsefî ve pedagojik meseleleri günlük hayatının da meselesi hâline getiren bir *mefkûre adamı* vardır.

1.1.Duygulu Bir Mantık Adamı

Ziya Gökalp hakkında yapılan değerlendirmelerin önemlice bir kısmı, onun duygudan uzak, fazla mantıklı biri olduğunu ileri sürer. O rikkatli fakat aynı

zamanda “terbiyeci” bir babadır. Yoksa “Sevgili Kızım, kuşlarla gönderdiğin selamı aldım. Ben de bulutlarla selam gönderdim. Sen de aldın mı? Türkan bana çiçeklerin kokusuyla selam gönderiyor. Ben de ona, kelebeklerin kanatlarındaki renklerle selam gönderiyorum.” gibi duygu yüklü ifadeleri kullanabilir miydi?

1.1.1.Hasret Çeken ve Aileye Düşkün Bir Baba

“Limni ve Malta’dan yazılan bu mektuplarda, sürgünde olan bir insanın hissettiği yalnızlık ve hasret duygusunun da sevgiyle yoğun olarak aile sevgisi, aile saadeti, aile birliği, ailenin önemi işlenir...”

Mektupları okuyanlar, Gökalp’in sık sık hasret duygularını dile getirdiğini ve zaman zaman bunaldığını gösteren ifadelerine dikkat etmişlerdir. Bu duyguların -gayet tabii olarak- zaman geçtikçe arttığı görülüyor. Onun yalnızlığını, hasretini ısrarla dile getirdiği ilk mektubu 2 Teşrinievvel 1335/1919 tarihini taşıyor. Yaklaşık beş ay, bu duygularını saklayabilen Gökalp, “Mektup almadığım zaman maneviyatım bozuluyor. Gurbetteki bir adama mektup göndermemek, memedeki bir çocuğa meme vermemek gibidir. Bir çocuk, vakti gelince sütten kesilir; fakat bir garip, aile mektubundan mahrum edilemez. Türkan’ı sütten kestiniz. Beni de mektuptan mı keseceksiniz?” sözleriyle içinde bulunduğu ruh halini açığa vuruyor.

“Yavrularımın cıvıltılarını işitmediğim için etrafımı dinlemiyorum. Beni yuvamdan ayırıp da niçin bu kafese koydular?” sözlerini yazdıktan on gün sonra, kendi iç dünyasını şöyle tahlil ediyor: “Güneşin altın ışığını ne yapayım? Yeşil otlar arasında açmış sarı çiçekleri ne yapayım? Denizin lâcivert kadifesiyle göğün kurşunî atlasını ne yapayım? Benim gönlümü saadetlere gark edecek, yalnız sizin mektubunuzdur. Bu sabah kanaryalar da gönlüm gibi hüznü... Sesleri gelmiyor. Tabiatın güzellikleri neye yarar? Asıl güzellikler insanın ruhundadır. Bence en güzel şey tatlı haberleriniz, tatlı sözlerinizdir. Onlar yokken ben güneşi de, denizi de, kuşları da, çiçekleri de hiçbirisini istemem.”

Bu tür duygular, saklanılmaya çalışılsa da her insanda zaman zaman uyanır. Nitekim Gökalp’le birlikte Malta’da sürgün bulunan hemşehrisi Süleyman Nazif de, Malta Geceleri (1924) adlı kitabında yer alan ve 1921’de yazılmış olan meşhur *Dâ’u’s-sıla* şiirinde hemen hemen aynı duyguları dile getirmişti. Ona göre, üzüntüsü çevre güzelliklerini görmesine engel olursa şaşılacak bir şey yoktu. O bir “emeller hapishanesi”nde güzelliklerin ebedî yabancısıydı ve her şey de ona yabancı geliyordu.

Mektupları
okuyanlar,
Gökalp’in sık
sık hasret
duygularını dile
getirdiğini ve
zaman zaman
bunaldığını
gösteren
ifadelerine dikkat
etmişlerdir. Bu
duyguların -gayet
tabii olarak-
zaman geçtikçe
arttığı görülüyor.

Oranın (Malta'nın) ne rüzgârında bizim dağların kokusu, ne de dalgalarında bizim sahillere dair bir haber vardı. Rüzgârı da yabancıydı, dalgaları da:

*Zevâhirin beni ta'zîb eden güzelliğine,
Taaccüb etme, melâlim durursa bîgâne.*

*Demek bu mahbes-i âmâl için ben ebedî
Yabancıyım... Bana her şey yabancıdır şimdi:*

*Ne rûzgârında şemîm-i cibâlimizdir esen,
Ne dalgalarda haber var bizim sevâhilden.*

İlk mektubundan itibaren, ailesine sürgün hayatının kısa zamanda sona ereceğini telkin eden Gökalp'in zaman zaman ümitsizliğe kapıldığı da olmuştur: "Ayrılıktan dolayı ruhum kış geceleri gibi soğuk, fakir ocakları gibi sönmüştür. Onu ilkbaharına kavuşturacak, onu ısıtırıp aydınlatacak güneş yüzleri ne zaman görebileceğim?"

Gençliğinden itibaren belli bir ideal için mücadeleye, yazıp yayınlamaya alışmış ve gizli açık siyasal faaliyetlere düşkün bir aydın olarak, sürgünlük dönemi Gökalp için elbette sıkıcı geçmiştir. Birçok mektubunda, ailesi üzülmesin diye, hiç sıkılmadığını, günlerin su gibi akıp gittiğini söylese de bu sıkıcılığın bıkkınlık derecesine vardığı da olmuştur.

1.1.2.Huzur Arayan Bir Muztarip

Filozof, "Gölge etme, başka ihsan istemem." demiş. Hayatı mücadelelerle geçmiş insanlar başta olmak üzere, her insan huzuru arar. Düşünen insanlar için huzur, biraz da "kurmaca"dır: Bulduğunu zannederek avunmak...

Gökalp'te de "bulduğunu zannederek veya farz ederek avunma"ya dair birçok örnek var: "İnsan suya girince çocukluğu hatırına geliyor. Zaten ben bir türlü çocukluktan, gençlikten dışarı çıkamıyorum. Çocukluk şetâret, gençlik metânettir. Hayat bunlarsız nasıl yaşanır? Benim nasıl yaşadığımı soruyorsun: Türkan gibi desem inanır mısın? İnsanların yalancı hakikatlerinden uzak, hakikatten daha doğru hayaller, masallar, rû'yalar içinde yaşıyorum. Felâkete din gözüyle bakıyorum, saadet oluyor. Buluta şiir gözüyle bakıyorum, kanatlı melek oluyor. Zayıfa ahlâk gözüyle bakıyorum, kavî oluyor. Mağluba felsefe gözüyle bakıyorum, gâlip oluyor. İşte ben hayatı hep böyle çocuk gözüyle görüyorum." Fikret, bir şiirinde "İnan Halûk, ezeli bir şifâdır aldanmak" demişti. Gökalp de, "öyle saymayı, var saymayı" bir çeşit şifâ olarak görebiliyor.

1.1.2.1. Bıkkınlık ve Teselli

Sürgünün en lüks şartlarda olanı bile insanı kayıt altına alır. Ziya Gökalp gibi araştırmaktan, okumaktan, sevdiği konularda tartışmaktan büyük haz duyan ve "kitaba yakın" olması gereken bir aydın için ise sürgün çok daha engelleyicidir.

Eşine yazdığı 13 Kânûnisânî 1336 tarihli mektuptan aldığımız “(...) son derece rahatım. Zaten kaygısız bir adamım. Kendi kendimi boş yere sıkmam. Mihneti zevk yapabilirim. (...) Duygusuz değilim; fakat heyecanlarımın esiri de değilim.” ifadeleri, çok yakın tarihli başka mektuplarında açıkça dile getirdiği sabırsızlık ve bıkkınlık halleri de gösteriyor ki, Gökâlîp, bir yandan yakınlarına teselli vermeye çalışırken bir yandan da kendi kendine telkinlerde bulunma ihtiyacı duymaktadır.

Özellikle Malta’da –daha az bir zaman tutulduğu Limni’de de öyledir- zamanının çoğunu okumak, okudukları üzerinde fikir yürütmek ve halhamur ettiği düşüncelerini sürgün arkadaşlarına –bir çeşit serbest üniversite havasında- konferans/ders mahiyetinde aktarmak, Ziya Gökâlîp için mükemmel bir fırsat olmuştur. Çeşitli mektuplarında karşımıza çıkan “vaktim hep ilimle geçiyor. Günler saat gibi, haftalar gün gibi olmuş. Vakitler âdeta kanatlanmış...”; “Günlerim su gibi akıp geçiyor. Kendimi derslerle, konferanslarla meşgul ediyorum. Sıkılacak boş zamanım yoktur.”; “Okumak, okutmak, konuşmak gibi birçok işlerim var. Boş durmak düşünmek demektir. Düşünmemek için boş durmuyorum.” vb sözleri, ailesine teselli vermek amacını güden bir tarafı da olsa, onun, meşguliyeti gerçek bir sığınak olarak seçtiğinin de göstergesidir.

Girit’ten başlayıp, Trablus, Balkan, Çanakkale, İstiklâl Harplerinde gösterdiği yüzüyle medeniyet, Türk aydınında derin bir güvensizlik yaratmış; Tanzimat öncesinden beri gelişerek devam eden asrileşme hamlelerine devam edip etmeme konusunda bile tereddütler yaratmıştır. Özellikle 1910-1935 arasındaki yirmi beş yılın edebî eserlerinde bu tereddüdü rahatça görebiliriz. Gökâlîp, “Ben artık şehirden nefret ediyorum. Yakında inşaallah kavuşursak, şehirlerden uzak ormanlı, ırmaklı, yeşil bir köyde ömür geçirelim. Medeniyet yalanmış. Zulümden, vahşetten ibaretmiş. İşte bugün o da yaptıklarının cezası olarak yıkılıyor.” diyor. Onun bu sözleri, aşağı yukarı aynı tarihlerde Mehmed Akif’in şiirlerinde yer alan “Medeniyet denilen tek dişi kalmış canavar”, “Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün!”, “Medeniyet denilen kahpe, hakikat, yüz­süz.” gibi ifadelerle yan yana konulursa, o devir aydınının ruh hâli ortaklığı -başka örnekleri de çoktur- kolayca anlaşılır.

“Ben artık şehirden nefret ediyorum. Yakında inşaallah kavuşursak, şehirlerden uzak ormanlı, ırmaklı, yeşil bir köyde ömür geçirelim. Medeniyet yalanmış. Zulümden, vahşetten ibaretmiş. İşte bugün o da yaptıklarının cezası olarak yıkılıyor.”

Mektuplarda epeyce örneği var; Gökâl, kendi kendini ve etrafını teselli etmede de mahirdir: “Bıldırın, kırlangıç, leylek gibi kuşlar kışın sıcak yerlere göç ederler; fakat yurtlarını, yuvalarını hiç unutmazlar. İlkbahar gelir gelmez yurtlarına, yuvalarına dönerler. Ben de o gurbetçi kuşlar gibi, kışı geçirmek üzere bu sıcak adaya geldim. Aklım, fikrim hep yurdumda, yuvamdadır. Millî saadetimizin ilkbaharı gelir gelmez yurduma, yuvama koşacağım.” sözlerinde, ferdî huzurun ancak “millî saadet”le mümkün olabileceği düşüncesini ortaya koyan Gökâl, ferdî huzuru bir taraftan da aile saadetine bağlamaktadır: “İnsan her türlü mahrumluklara katlanabiliyor; fakat sevdiklerinde uzak yaşamaya dayanamıyor. Bugün bilmem bu dertleri neden deştim? Yine teselliye gelelim: Ayrılık, beraberlikte saadeti iyi anlamak içindir. (...) Gönlüme vecd (coşkunluk, canlılık) veren, yine kavuşmamız ümididir.”

1.1.2.2. Yeşilköy Hayâlî

Esirlik sonrasında sakin, yeşil ve huzurlu bir yerde yaşamayı hayal eden Gökâl, Limni ve Malta’da da tabiat güzelliklerine, açık havaya, huzurlu kırlara sığınma ihtiyacı duymuştur. Bu, aslında, “... tabiatın açık ve gizli güzelliklerini görüp keşfederek sürgün hayatının kötü şartlarını, tabiatın güzellikleri ile telâfiye çalış”maktır. Limni’ye götürülüşünün haftasında Seniha ve Hürriyet Hanımlara yazdığı ortak mektupta “Hava saf, tabîî manzaralar güzel, her taraf yeşil... Önümüzde denizin karaya girmesiyle husûle gelen bir haliç, tıpkı gümüş bir ırmak gibi parlıyor. Akşamları inek ve at sürüleri bu halici geçerek karşı yakadaki çiftliğe gidiyor. Uzakta köyler, daha ileride yeşil tepeler... Hâsılı güzel bir sayfiye âlemi. Şen, şâîr bir hayat yaşıyoruz.” Ve ya, 26 Haziran 1335 / 1919 tarihli mektubundaki “Etrafımızda renk renk kır çiçekleri açılıyor. Önümüzde koyun sürüleri otlanıyor. Küçük tarla kuşlarının ötüşlerini dinliyoruz. Hâsılı güzel bir tabiatın çerçevesinde yaşıyoruz. Kırdan, dağlarla deniz arasında barakalardan, çadırlardan yapılmış bir dârülfünûn... İşte bizim şimdiki me’vâmız (meskenimiz, yerimiz).” şeklinde yaptığı tasvirler, daha sonra benliğine yerleşecek olan *yeşilköy* hayâlinin başlangıcı gibidir.

Servet-i Fünun sanatçıları, içinde yaşadıkları devirden kurtulmak düşüncesiyle, uzak diyarlara göçmeyi ve oralarda huzur içinde yaşamayı arzulamışlar, bu arzuları gerçekleşmeyince Manisa’nın Sarıçam köyüne yerleşmeyi düşünmüşlerdi. Ancak bunu gerçekleştirilemeyince *yeşilyurt* adını verdikleri hayalî bir yer/bir çeşit sığınak yarattılar. Ahmed Hâşim’in *O Belde’si* de “dünya ile ay arasında, aya biraz daha yakın” bir yerdî. O da bir sığınaktı aslında.

Servet-i Fünun topluluğu teşekkül ettiği zaman Ziya Gökâl yirmi yaşındaydı. Onların sanat dünyasına hâkim oldukları yıllar, Ziya Gökâl’in de edebî şahsiyetinin teşekkül etmekte olduğu yıllardı. Servet-i Fünuncular’ın “sılada gurbet” duyguları yaşamalarına karşılık, Gökâl, üstelik bir de sürgün olarak gurbet hayatı yaşamış; belki de gönlünün bir yerinde izi kalmış olan “*Yeşilyurt*”u da hatırlayarak -belki

biraz daha reel bir mekân olmak üzere- bir *yeşilköy* hayal etmiştir. Birçok mektubunda sözünü ettiği bu yer, ailece gidip yerleşmek istediği, kalan ömrünü geçirmeyi arzuladığı bir köydür. Vecihe Hanım'a yazdığı 23 Ağustos 1336 / 1920 tarihli mektup, esirlik bittikten sonra tümüyle münzevî bir hayat yaşamak istediğini gösteriyor: "Ben, artık büyük şehirlerden nefret ediyorum. Yeşil bir köyde, yahut küçük bir kasabada münzevî bir yuva yaparız. Çocuklarımızı okutur, terbiye ederiz. Evimizde küçük bir bahçemiz olur. Yemiş ağaçları, çiçekler, sebzeler yetiştiririz. Kümeste tavuklarımız, hindilerimiz yumurtlarlar. Arı kovanlarımız bize bal hazırlar. (...) Türkân kuzularla oynar. Hürriyet'le Seniha derslerine çalışırlar. Yemeğimizi bahçede yeriz. Çayımızı kırdı bir ağaç altında içeriz."

Gerek *yeşilyurt*, gerekse *O Belde* tümüyle "muhayyel"di. Yukarıya aldığımız metin, Ziya Gökalp'in, yeryüzünde bir huzur köşesi aradığının işaretidir. Evet, bir yer hayal ediyor; fakat orada çocuklarını okutup eğitecek. Ev, evin bahçesi, meyve ağaçları, sebzeler; kümeste tavuklar, hindiler; arı kovanları, kuzular, Türkân kuzularla oynuyor... Fikret'in *yeşilyurt şiirlerinde* de köy vardır. Fakat Fikret, o köye karışmayı, içinde yaşamayı değil de güzelliğini uzaktan seyretmeyi ister daha çok. Gökalp, köye karışmak, orada yaşamak istiyor. Çocuklarını o hayatın içinde yetiştirmek istiyor.

Ziya Gökalp, hayal ettiği köyün ana unsurlarını sayıp dökmekte ısrarlıdır: Yeşillik ve ağaçlar, çiçekler, kuşlar başta olmak üzere hayvanlar; dağ-bayır, tarla, bahçe, orman; sürü ve çoban; göl, ırmak, su, değirmen... Bu sayıp dökmenin, şahsî özlemler yanında eşine ve çocuklarına güzel bir gelecek ümidi aşlamak maksatlı olduğunu söyleyebiliriz.

Hayalinde yarattığı ve eşine, çocuklarına da benimsettiği *yeşil köyün* başka bir adı da "*tatlı yurt*"tur. Oraya bazan göklerde uçan, bazan denizlerde yüzen bir peri arabasıyla gidilip gelinir! Burada, Gökalp'in şair gönlünün -ki onun çoğu şiiri gönlünden daha fazla kafasının eseridir- öne çıktığı görülüyor:

"Kalbim ne kadar metinse, gönlüm o kadar rakîk (hassas, nârin)tir. Birisi kaya gibi sarsılmaz, ötekisi gözyaşı gibi coşmağa hazırdır. Birisi imandan yapılmış, ötekisi muhabbetten dökülmüş... Hülasa birisi Gökalp, ötekisi Ziya. İşte ben böyle bir adamım. Metanetim kadar zaafım da var. Hülyalarım bu zaaflarımın tecellileridir. (...) Ne kadar zayıf olduğumu mektup almadığım zamanlar görebilirsiniz. Hasret,

Kalbim ne kadar metinse, gönlüm o kadar rakîk (hassas, nârin) tir. Birisi kaya gibi sarsılmaz, ötekisi gözyaşı gibi coşmağa hazırdır. Birisi imandan yapılmış, ötekisi muhabbetten dökülmüş... Hülasa birisi Gökalp, ötekisi Ziya.

iştıyak, tahassür: İşte zaafımın muhtelif adları bunlardır. Ayrılığa dayanamıyorum. Bundan dolayıdır ki ruhumun gizli bir köşesinde Yeşilköy'ü yarattım. Onu her gün süslemekle meşgulüm. Günde birkaç saat seninle ve çocuklarımızla beraber bu tatlı yurttta yaşıyorum. Bu yaşamakta olduğum bir romandır. Belki bir peri masalıdır; çünkü oraya gidip gelmek için bir peri arabasına biniyorum. Bu arabayı bazan gökte uçuruyorum, bazan denizde yüzdürüyorum. (...) Vâkıa bu bir çocukluk... Fakat hasretli gönlümün bu çocukluğa ihtiyacı var."

1.2. İrade Adamı

Ziya Gökalp, gençliğinden itibaren çeşitli baskılarla, suçlamalarla, dışlamalarla karşılaştı. Hapse atıldı, idamın eşiğinden döndü, sürgüne gönderildi; çoluğundan çocuğundan, evinden barkından yıllarca uzak yaşadı. Bunaldığı ve direncinin azaldığı, sıkıntılarını zaman zaman abarttığı da oldu. Fakat o, her türlü zorluğa direnebilecek bir iradeye sahipti. "Bence, felâket, yalnız mağlup ettiği insanları kedere mahkûm edebilir." sözü de gösteriyor ki, bu iradenin aynı zamanda felsefî bir temeli de vardır.

Sürgünün en lüks şartlarda olanı bile insanı kayıt altına alır; şairin "Rü'yalara sansür koyacaklar, bir gün" dediği gibi, hep şüphenin kontrolünde tutar. Ziya Gökalp gibi araştırmaktan, okumaktan, sevdiği konularda tartışmaktan büyük haz duyan ve "kitaba yakın" olması gereken bir aydın için ise sürgün çok daha engelleyicidir. Eşine yazdığı 13 Kânûnevvel 1336/ 1920 tarihli mektuptan aldığımız "(...) son derece rahatım. Zaten kaygısız bir adamım. Kendi kendimi boş yere sıkmam. Mihneti zevk yapabilirim. (...) Duygusuz değilim; fakat heyecanlarımın esiri de değilim." ifadeleri, çok yakın tarihli başka mektuplarında açıkça dile getirdiği sabırsızlık ve bıkkınlık hâlleri de gösteriyor ki, Gökalp, bir yandan yakınlarına teselli vermeye çalışırken bir yandan da kendi kendine telkinlerde bulunma ihtiyacı duymaktadır.

Vecihe Hanım, gazetelerde yer alan bazı haberlerden, diğer Malta sürgünlerinin kendi ailelerine yazdıkları mektuplar vasıtasıyla etrafa yayılan yalan yanlış bilgilerden ve bu tür durumlarda her zaman karşılaşılan dedikodulardan dolayı endişelenmiş ve eşine "herkes Malta'dan şikâyet ettiği hâlde sen güzelliklerini yazıyorsun" diye serzenmiştir. Buna cevaben, kendisinin her gittiği yerin yalnız güzelliklerini gördüğü için sıhhatinin iyi olduğunu; insan sağlığının yalnız gıdaya, havaya ışığa değil, kalp şenliğine, gönlünün ferahlığına da muhtaç bulunduğunu söyleyerek, onu teselli etmeye çalışmıştır. Bu mektuptan yaklaşık bir yıl sonra yine eşine yazdığı mektupta da aynı görüşü -felsefî bir hava da vererek- tekrarlar:

"İnsan her arzu ettiği şeye nâil olamaz; fakat her nâil olduğu şeyi arzu edebilir. Hayatı istediğim gibi görmek elimdedir. Kederden meserret çıkarabilirim. Esareti hürriyete tebdil edebilirim. Madem ki arzu ettiğim gibi düşünebiliyorum, istediğim gibi hissetmeğe muktedirim; o hâlde hürüm. Madem ki kendimi mes'ud telakki ediyorum, o hâlde mes'udum."

Bu daha yumuşak ve felsefe ağırlıklı ifadeler yanında, bir ruh keskinliğini, direnişi, baş kaldırmayı gösteren ifadeler de hayli çoktur. Bunlarda Gökalp'in dava adamı yüzü açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır:

“Deniz kenarında bir yalçın kaya gibiyim. Dalgalar bana tesir edemez.”

“Demek istiyorum ki, ben şimdi Ergenekon'dayım. Hakiki hayatım size kavuşunca başlayacak. Felâket insana geçmiş saadetlerin kıymetini anlatıyor.”

“Madem ki ilim var, mefkûre var, bu ikisi de ileri gidiyor, o hâlde insanıyet gittikçe daha iyi olacak. Bir gün gelecek ki hürriyet istibdâdi yenecek. Adalet zulme galebe çalacak.”

“Mesela ben kalp gözü ile görüyorum ki milletimiz kurtulacak. (...) Milletimiz gibi, vatanımız gibi ben de hür olacağım.”

“Kedere kapılmak, metânetlilerin nazarında bir nevi ahlâksızlıktır. Evet, hakikî ahlâk, felâket arttıkça metâneti arttırmayı icab ettirir.”

“Akıl aldanabilir, iman aldanmaz. İman da insana mefkûreden gelir. Akarsu haram götürmez derler. Bunun gibi, coşkun milletler de zulme razı olamazlar. Durgun bir su nasıl kokar bozulursa, durgun bir millet de onun gibi zulme boyun eğebilir. Türk milleti de durgun zamanında çok zulme boyun eğdi; fakat bugün artık mefkûre ile coşkun bir hâle gelmiştir.”

1.3.Düşünen Adam

İnsanın fikir ve duygu dünyası, yakından uzağa, birçok yetiştirici faktör sayesinde teşekkül eder, gelişir, asıl karakterini kazanır. Bu faktörler arasında, “yetişmiş insanların tesirleri” önemli bir yer tutar. Ziya Gökalp de başta babası olmak üzere, karşılaştığı yetişmiş/okumuş insanlardan çeşitli derecelerde etkilenmiştir.

Evinde bulundurduğu kitaplarla onu daha çocukken kitapla tanıştıran, ona “vatan şairi” ve “hürriyet kahramanı” Nâmık Kemâl'i örnek gösteren babası Mehmed Tevfik Efendi, bir yandan da hem Doğuyu hem Batıyı öğrenmesi ve mecz etmesi konusunda hazırlıklar yapmıştır: “Daha, on dördüme yeni giriyordum. Bir gün babam bir dostuyla konuşuyordu. Dostu ona, benim okumaya olan merakımdan bahsetti. Tahsil için Avrupa'ya gönderilirim memlekete bir âlim yetişebileceğini

İnsan her arzu ettiği şeye nâil olamaz; fakat her nâil olduğu şeyi arzu edebilir. Hayatı istediğim gibi görmek elimdedir. Kederden meserret çıkarabilirim. Esareti hürriyete tebdil edebilirim. Madem ki arzu ettiğim gibi düşünebiliyorum, istediğim gibi hissetmeğe muktedirim; o hâlde hürüm.

Ziya Gökalp, okumanın ne demek olduğunu çok iyi bilen, düşünce ve ideallerin ancak iyi yetişmiş insanlar tarafından yaşatılıp geliştirilebileceğini düşünen bir aydın olarak, kendi çocuklarının iyi yetişmesini de çok istemiş, esir kampındayken bile bunun için çaba göstermiştir.

söyledi. Babam dedi ki “Tahsil için Avrupa’ya giden gençler yalnız Avrupa ilimlerini öğrenebilirler. Millî bilgilerimizden bihaber kalırlar. Medreseye girenler de iyi hocalar bulurlarsa, dinî ve millî irfanımıza az çok vakıf olabilirler. Fakat, bunlar da Avrupa ilimlerinden mahrum kalırlar. Bence memleketimize en faydeli âlimler, bizim için mustacilen bilinmesi lazım olan hakikatleri bilenlerdir. Bu hakikatlerse ne Avrupa ilimlerinde; ne de millî bilgilerimizde tam olarak mevcut değildir. Gençlerimiz, bir taraftan Fransızca’yı diğer taraftan Arabî ve Farişîyi iyi öğrenmeli! Ondan sonra, hem garp ilimlerine hem şark bilgilerine mükemmelen vakıf olmalı! Sonra da, bunların mukayese ve telifiyle muhtaç olduğu büyük hakikatleri meydana çıkarmalıdır. İşte, eğer ömrüm vefa ederse, ben Ziya’yı bu surette yetiştirmeye çalışacağım.”

Bu uzun alıntı, Gökalp’in okuma, araştırma cehdinin ne zaman başladığını ve nereden kaynaklandığı izah için yeterlidir. Bu temelin üstüne daha sonra konular, bu cehdin ana karakterini tamamlayıcı bir rol oynamıştır.

Gökalp “düşünen adam” karakteriyle, bir eğitimcidir, filozof, bilim adamı, mefkûre adamı, bir hürriyet tutkunudur. Mektuplarında, özellikle

çocuklarını eğitmeye, onlara uzaklardan ders verirken bir yandan da bir çeşit hayat yorumu yapmaya çalışır. Zaman zaman üniversite kürsüsündeymiş gibi bilimsel değerlendirmelere giriş yaparak; insanın bir ülküye sahip olması gerektiğini ve hürriyetsiz yaşanamayacağını heyecanla ve sık sık tekrarlar.

1.3.1.Eğitimci Bir Baba

Bu mektuplara göre, eğitimin merkez değeri çocuktur: “Bir milletin istikbâli, çocuklarının tahsil ve terbiyesine tâbî’dir.”

Durumu böyle tespit eden Gökalp, ülkenin içinde bulunduğu durumdan dolayı okul hayatları düzenli olmadığından, çocukların “öğrenme” konusunda sıkıntı çektiklerini, fakat “eğitim”e gelince, milletin karşı karşıya geldiği buhranların okulda görecekları derslerden daha eğitici olduğunu düşünmektedir.

Ziya Gökalp, okumanın ne demek olduğunu çok iyi bilen, düşünce ve ideallerin ancak iyi yetişmiş insanlar tarafından yaşatılıp geliştirilebileceğini düşünen bir aydın olarak, kendi çocuklarının iyi yetişmesini de çok istemiş, esir

kampındayken bile bunun için çaba göstermiştir. Bunu, üstten üstten konuşmak yerine, âdeta çocuklaşarak yapması, onun gerçek bir eğitimci olduğunu tartışmasız ortaya koymaktadır: “Dün mâî bir kuş geldi, pencerenin eşiğinde durdu, ötmeğe başladı. Kuş diliyle diyordu ki Türkân’ın yanından geliyorum. Bahçe’de İkbâl’le oynuyordu. Oyuncakları bebekleri yoktu. Kendi kendine bir türkü söylüyordu. Bu türküyü ezberledim. İşte şudur diyerek bu sözleri söyledi:

*Bugün pencerenin önündeydik hep,
bekledik postadan ablam gelecek.*

*Ablam boynu bükük döndü postadan
Dedi, ‘Vapur yarın akşam gelecek!*

...

*Sererek seccade bir namaz kıldım,
Diyorlar ki namaz kılsam gelecek!*

...

*Yüce Tanrı! çabuk, babamı gönder!
O gelirse eve bayram gelecek!*

Kuş bana Hürriyet’in, Fatma’nın türkülerini de söyledi; fakat hepsini yazmağa kâğıtta yer yok. Daima kuşlarla, çiçeklerle size dâir konuşuyorum Yıldızlardan, aydan sizi soruyorum. Rüzgârlardan, bulutlardan selâminiz bekliyorum. Ben de bunların hepsiyle size selâmlar gönderiyorum. Bilmem dillerinden anlıyor musunuz?”

Gökalp’e göre, çocuklar ders çalışırken ondan bir eğlence gibi, bir oyun gibi hoşlanmalıdır. Edebiyat, şiir, resim, din ve ahlak dersleri insanda heyecan yaratan derslerdir. Bunlar insana ruh güzelliği ve ahlâk temizliği de verir. Ne var ki bizde din ve ahlâk dersleri kendi özelliklerine uygun şekilde okutulamadığı için, çocuklara Allah sevgisi de, mefkûre de yeteri kadar verilememektedir. O zaman bu görev de edebiyata, edebiyatın malzemelerinden olan ilahilere, destanlara düşer.

Bu mektup, o tarihte 18, 12 ve 2 yaşındaki üç kızına yazılıyor. Bu bir fırsat eğitimidir. Gökalp bunu sık sık yapar. Henüz iki yaşındaki küçük kızı Türkân Hanım’a yazdığı Yeniverdala, 25 Kânunısâni 1336/1920 tarihli mektubundaki “Annemi eğlendirdiğin için seni çok seviyorum. Sen orada benim canlı bir mektubum gibisin. Daima annene, ablalarına benim gönlümdeki duyguları haber veriyorsun.” cümleleri de -çocuğa annesine nasıl davranması gerektiğini telkin bakımından- fırsat eğitiminin iyi bir örneğidir.

Kızı Seniha Hanım’a yazdığı Polverista, 7 Nisan 1337/1921 tarihli mektubundaki “Türkân’ı hem çok seviyorsunuz, hem de yaramazlığından şikâyet ediyorsunuz. Eğer yaramazlığı, oyunu çok sevmesi ise buna yaramazlık demek doğru değildir.

Çünkü
“erkekler maddî
medeniyeti”
meydana
getirebildikleri
için top-tüfek,
uçak vb. savaş
araçlarını
yapabiliyorlar.
Medeniyetin
ruhumuzu,
vicdanımızı,
manevî tarafımızı
yükselten manevî
tarafını ise
ancak kadınlar
meydana
getirebilirler.

Oyun, çocuk için hayatın çıraklığıdır. İçtimâî hayatta her ne varsa, çocuk onu taklit eder.” tespiti, onun, bugün de geçerli bir çocuk eğitimi anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

Çocuğu eğitecek insanların başında -anne olarak- kadın gelir. Hatta kadının görevi sadece çocuklarını eğitmekle de bitmez. «Milleti terbiye etmek, erkekleri doğru yola sevk etmek de onların vazifesidir. Matbûat, meclis, hükûmet yalnız erkeklerin elinde bulunduğu için dünya hiçbir zaman muharebeden, kavgadan, gürültüden kurtulamıyor. Halbuki kadınlar da bu kuvvetlere iştirak edecek olursa, her işte şiddetten ziyade şefkat hâkim olur. Avrupa, Umumi Harp’ten evvel kadınlara hukuk vermiş olsaydı, insaniyet için büyük bir felâket olan bu harp vuku bulmazdı.”

Çocukların eğitimi gibi, kadınların eğitimi de çok önemlidir. Eğer kadın iyi eğitilirse, onlar da erkekler kadar tahsil görürse, yeni bir hayat kurma şansımız doğar. Kadınlar eğitimsiz kalır da medeniyet sadece erkeklerin elinde gelişirse, bu medeniyet kalpsiz olur, şefkatsiz ve merhametsiz olur. Çünkü “erkekler maddî medeniyeti” meydana

getirebildikleri için top-tüfek, uçak vb. savaş araçlarını yapabiliyorlar. Medeniyetin ruhumuzu, vicdanımızı, manevî tarafımızı yükselten manevî tarafını ise ancak kadınlar meydana getirebilirler.

Kadın, aileyi kurar, ayakta tutar. Aile millî cemiyetin temeli olduğuna göre, “...millet de kadının eseri demektir. Bizde kadınlar iyi tahsil görmedikleri için aile yükselemiyor. Aile yükselemeyince millet de geride kalıyor. O hâlde terakkinin başı kadın terbiyesidir; kızların iyi yetiştirilmesidir. Bütün ıslahat her şeyden evvel kız mekteplerinden başlamalıdır. Kızların iyi terbiye edilmesi, bir milleti yeniden ihyâ edebilir. Çünkü iyi kadın iyi aileyi vücuda getirir. İyi aileden de iyi millet doğar.”

Kadının, aileyi kurup yükseltebilmesi için, iyi bir eğitim görmesi gerekir. Bunun da yollarından biri onların doğru kaynaklara yönlendirilmeleri şarttır. Gökalp, kızları Seniha, Hürriyet ve Türkân Hanım’a yazdığı Polverista, 13 Teşrinisânî 1335/1919 tarihli mektubunda, okumanın önemini vurgulayarak, okulda iyi çalışmalarını tembihliyor ve diyor ki: “Siz mektepte iyi çalışırsanız, eski milletlerin dâhîleri tarafından yazılan bu kitapları okuyabileceksiniz. Büyük adamların fikirleri de büyüktür. Daima yüksek ruhlu insanların eserlerini okumalısınız; çünkü küçük adamlar da, fena insanlar da kitap yazmışlardır. Bunları okumakla insan yükselmez;

bilakis alçılır ve küçülür. Malumatın da iyisi kötüsü vardır. Kitaplar da faydalı ve zararlı diye iki kısımdır. Her malumatlı adamın ahlâklı olmaması bundandır. (...) İlim ağacının yemişi ahlâktır. Acı yemiş veren ağaçla ahlâkı bozan fikirler ve felsefeler arasında hiçbir fark yoktur. Din de ilim gibi, kıymeti yemişinden belli olan bir ağaçtır. Din ağacının yemişi de ahlâktır.”

Gökalp, çocuklarının eğitiminin yarıda kalmasından rahatsızlık duymuş, mektuplarında bu rahatsızlığını sık sık dile getirmiştir. Ayrıca, çok kötü bir zamanda, harp şartlarının insanları çeşitli yönlerden bunalttığı, özellikle ahlâkî değerlerin iyice aşındığı bir zamanda çoluk çocuğunun başında bulunamamaktan şikâyetçidir. Ona göre, sürgüne gönderilmesinin en kötü sonuçlarından biri budur: “Maddeten sıkılmamı icab ettirecek hiçbir sebep yok; fakat sizlerden ayrı bulunmak, terbiyenize tahsilinize rehberlik edememek rûhumu üzüyor. Tam sizin fikrinizi açacak, ruhlarını nurlandıracak bir sırada beni sizden ayırdılar. Bilmem ki o ahlaksız muhitlerde doğru yolu kendi kendinize bulabilecek misiniz!” Ülkenin her yönden tehlikelerle karşı karşıya bulunduğu, milletin de tam anlamıyla gelecek kaygısı yaşadığı bir ortamda, baba olarak duyduğu rahatsızlık ile mefkûreci bir aydın olarak yaşadığı büyük huzursuzluk, hem ailevî hem de millî bir endişeye, esaslı bir gelecek kaygısına dönüşmektedir.

Bu endişe, mektuplarına sinmiş vaziyettedir; fakat bunu sık sık dile getirmiş olmasına rağmen, meydana gelen olayların, yapılan büyük hataların insanın ders almasını sağlayacağını düşünmek gibi esaslı teselli kaynakları da bulmuştur Gökalp: “Ömrümün bir senesi böyle boşu boşuna geçti. Çocuklarıma terbiye vereceğim bir sırada, onlardan uzağa atıldım. Vâkıa bu gün en iyi mürebbî zamandır. Öyle vâkıalar cereyan ediyor ki en duygusuz ruhlara bile mefkûre verebilir. Bu zamanın bütün çocukları başka hislerle, başka fikirlerle yetişecek. Millî felâketlerin uyandırdığı ruhları en iyi terbiyeciler uyandıramaz. Bu cihetleri düşününce sizin de duygusuz ve fikirsiz kalmayacağınıza hükmederek teselli buluyorum.”

Gökalp’in bu mektuplardaki esas tutumu, seviyelerine uygun öğütlerle çocuklarını yetiştirmektir. Ancak zaman zaman onlarla Türkiye’nin geleceği, millî kültür, ilim ve medeniyet konusunda neler yapılması gerektiği konusunda tartıştığı da olur. Bunu, eğitimciliğinin önemli bir özelliği olarak değerlendirmek gerekir. Üç kızına ortak yazdığı 6 Teşrinisani 1335/1919 tarihli mektubundan aldığımız aşağıdaki görüşler, sürgün sonrası tamamlayıp yayımlayacağı Türkçülüğün Esasları kitabının habercisidir:

“Bugün her Türk’e Fransızca, İngilizce gibi lisanlardan birini bilmek lâzımdır; çünkü ilme dair kitaplar henüz lisanımızda kâfi derecede yok. Bu lisanlardan birini bilmeyen, ne ilimde, ne edebiyatta, ne de başka bir hünerde ilerleyemez. Biz medeniyetçe Avrupalı, harsça Türk olmalıyız. Hars, dinî, ahlâkî, bedîî duygularla lisandan ibarettir. Hars halktan alınır. Bundan dolayıdır ki eski yazı dilini bırakarak, şimdi halkın konuştuğu gibi yazıyoruz. Yeni hikâyelerimizi halkın masallarından,

Biz medeniyetçe
Avrupalı, harsça
Türk olmalıyız.
Hars, dinî, ahlakî,
bedîî duygularla
lisandan ibarettir.
Hars halktan
alınır.

yeni şiirlerimizi halkın koşmalarından çıkarıyoruz. (Ahlakta ve dinde de halkla beraber olmalıyız. Halkın iyi gördüğü şeyi Hak da iyi görür; fakat medeniyete gelince bunu kat'iyen halktan alamayız; çünkü medeniyet ilimdir, fendir, sanayidir. O hâlde medeniyeti ilimde, fende ve sanayide çok ileri gitmiş memleketlerden, yani Avrupa'dan almak icap ediyor. (...) Biz Türk ve Müslüman kalmak şartıyla Avrupalı bir millet olmaya çalışmalıyız. Gayemiz, Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı yapmaktır.)"

1.3.2.Filozof-Mütefekkir

Ziya Gökalp, çocuk denecek yaşta fikir sancıları çekmiş; kafasına takılan birçok soruya karıştırdığı kitaplarda da doyurucu bir cevap bulamamanın huzursuzluğunu yaşamış ve bu yüzden hayatına son vermeye bile teşebbüs etmiş bir insandır. Yıllar sonra Necip Fazıl'ın "Bir fikir ki, sıcak yarada kezzap/Bir fikir ki, beyin zarında sülük./Selâm, selâm sana haşmetli azap; / Yandıkça gelişen tılsımlı kütük" mısralarıyla anlatacağı *fikir çilesi*, onun hayatını yoğuran çok önemli bir "şahsiyet inşa unsuru"dur. "Ben içtimaî hakikatleri bulabilmek için 25-30 sene kafa patlattım." ve "Bütün suallerime cevap verecek bir filozof, bir âlim bulmak için çok çalıştım. Bunu da maatteessüf bulamadım. O zaman her meseleyi kendi kendime halletmeye, zihnimde doğan her suale kendim bir cevap bulmaya çalıştım. Bu yolda çok zahmetler çektim; hâlbuki müşkilleri soracak bir hoca bulsaydım, zihnimi bu kadar yormayacaktım." sözleriyle özetlediği tefekkür macerası, bu mektupların birçoğunda açık bir şekilde karşımıza çıkar.

Bu maceranın özü; öğrenmek, bilgiyi aramak, doğrunun peşinden koşmak, sadece kendisi için değil ailesi ve hatta bütün milleti için de düşündürmektir. "Düşünmek için düşünmek" gibi bir lüksü yoktur. Görüşlerinden geniş bir şekilde yararlandığı E. Durkheim, "Sosyoloji, insanlığın acılarını dindirmeye yaramazsa bir saatlik emeğe değmez." demişti. "Bir felsefenin kıymeti, bir taraftan müspet ilimlerle hemahenk olmasının derecesiyle, diğer cihetten ruhlara büyük ümitler, vecdler, teselliler ve saadetler vermesiyle ölçülür." deyişinden anlaşılıyor ki, Gökalp de felsefeye aynı görevi yüklüyor. Fakat bir yandan da, felsefî meselelerin pek çoğunu kendi kendine hallettiği kanaatiyle, düşüncelerine hayli romantik bir tavırla sahip çıkıyor: "... bütün içtihadlarım, bütün tahkiklerim tamamıyla şahsî oldu. Fikirlerim de evlatlarım gibi benimdir diye büyük bir şefkatle seviyorum." Büyük bir şefkatle sevdiği fikirlerinin kaynağı olan felsefe, insanın dayanıklılığını arttıran "kuvvetli bir sinir ilacı"dır.

Gökalp'in felsefe ile iştigali, bu ana eksen üzerinde ilerler. Aile, cemiyet; medeniyet, kültür; milliyet, din, ahlâk, mefkûre; hürriyet, hak-hukuk; eğitim, ilim... bu düşünüş ekseninin ana duraklarıdır.

➤ İlim, Kültür ve Medeniyet

Fikrî eserlerinde ve şiirlerinde olduğu gibi, mektuplarında da ilim-kültür, medeniyet-kültür ilişkilerini ve bunlar arasındaki ilişkileri tartışmaktan hoşlanan Gökalp, ilim ile kültürün/medeniyetle harsın/millî ile beynelmilelin “mefkûrevî” bir değerlendirmesini yapmıştır:

“Yanlış ilim, cehaletten daha fenadır. Mesela bizim cahil köylülerimiz herhalde züppe âlimlerden çok ahlâklıdır. Ona vatanın, milletin ne demek olduğunu kimse öğretmemiş; fakat duygusu ile, hissi ile ötekilerden daha iyi bilir. Demek ki doğru duygu yanlış bilgiye müreccaktır. Fakat bir adamda doğru duygu ile doğru bilgi birleşirse onun ruhu tamamıyla sağlam olur. İşte tahsilde terbiyede esas bu olmalıdır. Kafaları bilgili, fakat kalpleri duygusuz adamlar, acı yemişe benzer. Rengi güzel, fakat lezzeti çirkin. İnsanda asıl olan duygudur. Fikirler, bilgiler duyguların elbisesi, ziynetleridir. Nasıl çirkin adamlar süslerle, ziynetlerle çirkinliklerini kapatmağa çalışırsa, fena duygulu adamlar da güzel fikirlerle bu derûnî çirkinliklerini örtmeğe çalışırlar.”

Medeniyet ve kültürün birbiriyle kaynaştırılması gerekir. Eğer bu kaynaşma sağlanmazsa medeniyetten beklenenler gerçekleşmez: “... medeniyet hars ağacına aşılınmadıkça bütün çiçeklerini açamaz. Hars ağacının kökleri milletin bağrında, kalbinde, ruhundadır. Medeniyet başkalarının bahçesinde ya çiçek hâlinde koparılır, o zaman ömrü süresiz olur; yahut bir aşı kalemi suretinde kesilerek hars ağacına aşılır, o zaman ömrü daimî olur ve her türlü çiçeklerini ve yemişlerini bizim bahçemizde de vücuda getirir.”

Ziya Gökalp, her şeye rağmen ve ne pahasına olursa olsun Batılılaşmak gibi bir düşünceye sahip değildir. O bilir ki “Medeniyet iki yüzlü bir acüzedir. Doğruyu da o söyler, yalanı da o icad eder.” Dolayısıyla, medeniyetin doğruyu mu söylediğini, yoksa yalan mı ürettiğini anlamak, ayırt etmek önemlidir.

➤ Aile, Cemiyet, Millet

Gökalp’e göre, aile birliği ülkelerin en küçüğü, fakat en eskisi ve en içten olanıdır. İnsan bir arada yaşamının, birlik olmanın zevkini önce ailede tadar. Bu zevk, örnek teşkil ederek millet sevgisinin de kaynağı olur.

Fikrin tekâmülü, mefkûrenin teşekkülü için cemiyet hayatı sayesinde mümkün olabilir: “Bir adam tek başına bir mefkûre duygusu icad edemez. Cemiyet hangi fikri mukaddes tanır, o mefkûre olur; cemiyet hangi kaideyi mukaddes tanır, o vazife olur. Aynı zamanda, bir adam kendi başına hiçbir hakikat yaratamaz. Hakikat, cemiyetin doğru olduğuna inandığı fikirlerdir. O hâlde çocuklar ahlâkî mefkûreleri ve vazifeleri, ilmî ve dinî hakikatleri, bedîî zevkleri ancak cemiyet hâlinde alabilirler. Çocukların cemiyet hâli ise mekteptir.” Bu sözler, Gökalp’in cemiyet hayatına ve çocukların birlikte yaşama alışkanlığı kazanmasına verdiği önemi gösterdiği gibi,

Vicdanlarda
din azaldıkça,
mabedlerde
de mü'min az
görülür. (...)
İnsanı mes'ud
eden evvelâ
din, sonra
medeniyettir. Ne
dinsiz medeniyet
bir işe yarar ne
de medeniyetsiz
din.. Bir
memlekette
dinle medeniyet
beraber giderse o
memleket ahali
bahtiyar yaşar.

birlikte yaşama sayesinde kazanacakları temel değerleri de ortaya koyuyor.

Cemiyet hâlinde yaşamak, insanın yetişmesi, gelişmesi, ruhunun yükselmesi bakımından çok önemlidir ama, bu ortam, dedikoduya da pek elverişlidir. Bu da insanın rahatını, huzurunu kaçıtır. 10 Haziran 1336/1920 tarihinde Vecihe Hanım'a, Seniha Hanım'a ve Hürriyet Hanım'a ayrı ayrı yazdığı üç mektupta, dedikodunun huzursuzluk sebebi olduğu, büyük anlaşmazlık ve geçimsizliklerin gereksiz bir sözden çıkmış olabildiği hususları üzerinde durmakta, "ben burada rahat etmek için az konuşuyorum" diyerek, onların da az konuşmalarını öğütlemektedir. Gökalp'e göre, Türklerin belirgin özelliklerinden biri sakin yaşamak ve az konuşmaktır. Anadolu'yu bir cennet yapan da "sükûn ve sükût içinde yaşamak"tır.

➤ Din ve Ahlak

Gökalp, dinin insanlar için en büyük vecd kaynağı olduğunu düşünmüş, bu düşüncesini mektuplarında da sık sık dile getirmiştir. Seniha Hanım'a yazdığı 13 Eylül 1336/1920 tarihli mektubunda, Malta halkının çok dindar olduğundan, pazar günleri kiliselerde iğne atılsa yere düşmeyecek kadar kalabalığın -kadın, çoluk çocuk- dış kapıya kadar diz çöküp oturduğundan bahsettikten sonra sözü bize getiriyor: "Bizde ise gittikçe camiler boşalıyor. Vicdanlarda din azaldıkça, mabedlerde de mü'min az görülür. (...) İnsanı mes'ud eden evvelâ din, sonra medeniyettir. Ne dinsiz medeniyet bir işe yarar ne de medeniyetsiz din.. Bir memlekette dinle medeniyet beraber giderse o memleket ahali bahtiyar yaşar. Bizde ise ne dinî hayat var, ne de medenî maîşet (yaşayış)... Başımıza gelen felâketlerin sebebi budur. (...) Bugünkü medeniyet Avrupa medeniyetidir; fakat Avrupa medeniyetine girerken millî harsımızı muhafaza etmeliyiz. Yani Türk ve Müslüman kalmak, dinimizi ve millî ahlakımızla millî bediiyat ve lisanımızı muhafaza etmek şartıyla Avrupalı olmalıyız. İşte Türkçülük budur. Türkçülük geriye gitmek değil, ileriye gitmektir; fakat şahsiyetimizi muhafaza ederek."

Gökalp, Seniha Hanım'a yazdığı 7 Teşrinievvel 1336/1920 tarihli mektubunda dinî yaşayışımızı Malta'daki durumla karşılaştırıyor: Ona göre, bize Avrupa medeniyeti dinle ilgisi az olanlar tarafından getirildiği için Avrupa medeniyetinin zevk-sefa tarafı daha fazla yer bulmuştur. Dolayısıyla din ile ahlak arasında

çatışmalar olmaktadır. Oysa Malta'ya medeniyet İtalyan papazları tarafından getirildiği için herhangi bir çelişme yoktur. Orada üniversite de papazların elinde olduğundan, ilimle din arasında da herhangi bir çatışmaya rastlanmaz. "... bir yerde ki her şey bir makine gibi muntazam cereyan ediyor, her rûhun içinde medeniyetle ahlâk, dinle ilim barışık ve uygundur, böyle bir yerde düşünmeğe, yani zihnen çırpınmağa ne lüzum kalır?"

Verdiğimiz örnekler, Gökalp'in çok yönlü düşünen, dünyayı iyi anlayan ve onu özellikle çocuklarına iyi anlatmaya çalışan bir aydın olduğunu gösteriyor: "İnsanın kalbi, çiçekler gibi bin bir çeşidi bulunan duyguların bir bahçesidir; fakat bu bahçenin feyizlenmesi için, oraya birçok fikir tohumları ekmek lâzımdır. Ruh bir tarladır ki, fikirler oraya tohum gibi ekilir, duygular orada çiçekler gibi açılır. Bir çiçek tarlasının bahçivani, dağ çiçekleri içinde yaşayan bir çobandan daha çok zahmet çeker; fakat bahçivanın kendi yetiştirdiği çiçeklerden aldığı zevk, çobanın kır çiçeklerinden aldığı lezzetten daha fazladır. Bunun gibi, ruhunu bir irfan bahçesi hâline getirmiş bir adam da hasret acılarına karşı daha çok hassastır; fakat bu acılara teselli bulmak hususunda da daha kudretlidir. İnsan teselliyi dinden, felsefeden, ahlâktan, bediiyattan alır." sözlerinden de anlaşıldığı gibi, o, «ruhunu irfan bahçesi hâline getirmiş bir adam"dır. Bu irfan bahçesinde, duygu ve düşünce çiçekleri birbirini besler; bu da teselli kaynağıdır.

Ne var ki, irade sahibi büyük insanlar da zaman zaman gelecek endişesine, ümitsizliğe, karamsarlığa düşebilir ve bu suretle, ana çizgilerine pek uymayan davranışlarda bulunabilirler. Gökalp gibi, düşünmeyi hayatının önemli bir parçası hâline getirmiş olan bir aydının "Denizde de uzun mesafelere kadar yüzüyorum. Madem ki fikir adamı olmak yüzünden bu kadar haksızlıklara uğradım, şimdi de kol bacak adamı olacağım. Artık soğuğa, sıcağa ehemmiyet vermiyorum. (...) Vahşiler gibi güneşin, havanın, suyun ortasında yaşadıkça vücudum kuvvetleniyor. Zaten medeniyet böyle olunca, vahşiler gibi yaşamak en büyük saadettir." demiş olması, bu cinsten bir endişenin, kahırın sonucudur. Tabii ki bu, geçici bir haldir; yoksa ömrünün son günlerine kadar "fikir adamı" olarak kalmazdı. Mefkûre sahibi insanlar, yakınırken de istikametlerini kaybetmezler.

1.3.4.Ülkücü Bir Aydın

Ziya Gökalp, çok genç yaşlarından itibaren, idealist/ülkücü bir aydın olarak karşımıza çıkar. Ona göre insanlığın en büyük sıkıntısı mefkûresizliktir. "Yaratıcı kudret" olarak kabul ettiği mefkûre, terakkîyi yaratır. Seniha Hanım'a yazdığı 17 Mayıs 1336/1920 tarihli mektubunda, insanları kurtaracak gücün "mekfûre" olduğunu söyleyen Gökalp, yine onun sayesinde her memleketin cennete döneceğine, milletlerin kendi cennetlerinde hür ve mutlu yaşayacaklarına; kin, haset ve husumetin sona ereceğine inanmaktadır.

Ziya Gökalp, çok genç yaşlarından itibaren, idealist/ ülkücü bir aydın olarak karşımıza çıkar. Ona göre insanlığın en büyük sıkıntısı mefkûresizliktir.

Ziya Gökalp mefkûreciliğinin özü, milletin mutluluğudur. Eğer millet mutlu olursa fert ve aile de mutlu olabilir. Zaman ve ortamın şartlarına bağlı olarak, toplumlar büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Türk milletinin yaşadığı savaşılar, işgaller, toprak kayıpları bu durumun tipik misallerindedir. Ne var ki, bazı ilaçlar nasıl şekerle tatlandırıldığı zaman içilebiliyorsa, milletin çektiği sıkıntılar da mefkûre sayesinde katlanılabilir hâle gelir. Kötümser olmamak gerekir: “Hissen ve mizâcen nikbin olduğum gibi, ilmen ve felsefeden de nikbinim. Bence Türkler’i kurtaracak böyle ilmî nikbinliktir.

Mütareke’den beri birçokları bedbin oldu. (...) Mefkûre ile beraber olunca bütün kahırlar çekilebilir. Mefkûrem yükseldikçe ben sıkıntılarımı unuturum. Ben, bahtiyarlığı sevgi ve mefkûrede bulan bir adamım. Bundan dolayıdır ki vecdim artar, eksilmez.”

Mefkûreler, ancak insanların ruhunda yaşayabilir. Eğer insan ruhu onu kabul etmezse mefkûre var olma ve yaşama imkânı bulamaz. Okuyup yazarların bir kısmı bu ruhtan mahrumdur. “Lâkin insanlar yalnız okuyup yazarlardan ibaret değil a! Halk dediğimiz saf kümenin ruhu mefkûrelerle doludur. Yalnız bu mefkûreler his hâlinindedir, fikir şeklini almamıştır. İşte, terakkîyi yapan, hatta okuyup yazarları da zorla mefkûreye doğru sevk eden, halktaki bu mefkûrevî hislerdir. Millî hars buna derler.”

Ziya Gökalp’e göre, “insanın hayvandan farkı, mefkûreli olmaktır.” İnsan, mefkûre sayesinde hürriyetin ve adaletin değerini anlar. “Zulmün, rıyanın, desîsenin istinad ettikleri kuvvetler hep iğretidir.” Bunların gücü azaldıkça gerçeğin, adaletin ve hürriyetin mantıkî, ahlâkî ve bedîî gücü artar.

1.3.5.Hürriyet Tutkunu

Ziya Gökalp, çocukluk yıllarından itibaren hürriyetçi düşüncelere sahip olarak yetişmiştir. Onun bu düşüncelerle yetişmesinde, istibdat idaresine karşı olan hocalarının önemli bir etkisi bulunduğu gibi, babası Tefik Efendi’nin yönlendirici tutumunu da unutmamak gerekir. Babası tarafından Namık Kemal’i okuması, düşüncelerini öğrenmesi yolunda teşvik gören Gökalp, ondan etkileniş macerasını “Babam bana onun mücahedelerini, gayelerini, uğradığı zulümleri, gösterdiği kahramanca mukavemetleri acıklı ve üzgün bir dille anlattı ve ‘İşte sen bu adamın arkasından gideceksin. Onun gibi vatanperver, onun kadar hürriyetperver olacaksın’ dedi. Telkinin zamanı ve tarzı iyi seçilmişti. Bu sözler o kadar tesirliydi ki, ruhumda âdeta yeni bir meleke, o zamana kadar bilinmeyen bir mefkûre melekesi yarattı. Bu andan itibaren şuurlu bir hürriyetperver, uyanık bir vatanperver gibi

düşünmeye, hürriyet, vatan, millet mefkûrelerini her şeyin üstünde görmeye başladım.” sözleriyle özetlemektedir.

Ziya Gökalp’in “mekfûre” kadar değer verdiği, mektuplarında önemle üzerinde durduğu ikinci kavram, “hürriyet”tir. Hürriyet, “her kuvvetin fevkinde bir mefkûre” dir. Dünyada zulüm, varacağı yere kadar varmıştır; insanlık esarete, zulme daha fazla tahammül edemez. Avrupa da, yakında, içine düştüğü sarhoşluktan ayılacak ve gerçeği görecektir. “Güneş muvakkaten (geçici olarak) tutulabilir, fakat bir müddet sonra yine nurlarını saçmaya başlar.”

Hürriyet insanın en değerli servetidir. Hele, hürriyeti elinden alınmış olan insan, bir baba ise bu servetin değeri daha çok artar. Çünkü “esarete düşmüş bir baba, kanatsız bir kuş gibidir. Daima yuvasını, eşini, yavrularını düşünür; fakat uçup gidemez. Zalimler onu kanatsız bırakmışlar. Yani hürriyetini elinden almışlar. Hâlbuki hürriyetin yardımcıları olarak iki peri vardır: Hakikatle mefkûre... Nihayet galebe bunlarındır.”

Bu sözler, yaklaşık iki yaşında bulunan bir çocuğa yazılıyor. Bu da gösteriyor ki Ziya Gökalp, bir yandan çocuklarını iyi yetiştirmeye çalışırken bir yandan da her fırsatta değişik konulardaki düşüncelerini yazıya dökmekte –başka bir deyişle- yazarken düşünmektedir. Mektuplarının çoğunun, küçük çaplı birer fikir yazısı olması bundan kaynaklanmaktadır.

Gökalp’in hürriyetçiliği kişisel tutkunluktan ibaret değildir. Esaslı bir siyasal tavır ve fikrî-felsefî anlayış olarak da mevcuttur. İttihat Terakki’nin *hürriyet-müsavet-uhuvvet-adalet* dördülemesinin ilk kavramı olan hürriyet güneştir: Buzdan bir dağ olarak nitelediği istibdadı eritir. Milletler uyanacak ve istibdattan hürriyete geçecektir. Bu, hürriyeti seçen milletler için bayramdır. Fakat bu bayramın bütün bir medeniyet camiası için gelmesi önemlidir. Bir ferdin veya sadece bir milletin hür olması yetmez.

Onun, Kızı Hürriyet Hanım’a yazmış olduğu 14 Haziran 1336/1920 tarihli, ders kitaplarına da girmiş olan aşağıdaki mektubu, hürriyet hakkındaki düşüncelerini özetlemektedir:

“Sevgili Kızım,

İnsan için hürriyetsiz yaşamak çok güç... Benim iki hürriyetim var ki bugün ikisinden de uzağım. Birisi sensin. Sana kavuştuğum zaman öteki hürriyetime de kavuşacağım. Senin adın da senin gibi iyidir. Bir zaman gelecek ki bütün insanlar, bütün milletler hür olacak. Akıllar hür olacak, kalbler hür olacak, vicdanlar hür

Gökalp’in hürriyetçiliği kişisel tutkunluktan ibaret değildir. Esaslı bir siyasal tavır ve fikrî-felsefî anlayış olarak da mevcuttur.

olacak. İnsaniyetin bu kara günlerin sonuna yaklaşmıştır. Hak, kuvvete galebe çalacaktır. Nasıl bu gördüğümüz mavi gökte parlak bir güneş varsa ruhların manevî semasında ondan daha parlak bir güneş vardır ki doğmak üzeredir. Bu güneş hürriyettir ki nurları hakikattir; harareti muhabbettir. Vazifesini sorarsan adalettir, sevgili kızım!”

1.4. İnanmış Bir Aydın

Ziya Gökalp'e göre, Türk milletinin yeniden yapılanması, üç esasa/sacayağına dayanır: Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muâsırlaşmak... “Biz Türk ve Müslüman kalmak şartıyla Avrupalı bir millet olmaya çalışmalıyız. Gayemiz, Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı yapmak olmalıdır.” sözünden de anlaşıldığı gibi, Türk milleti kendi inanç temellerinden ayrılmamalıdır.

Ziya Gökalp'in inançsız, hatta dinsiz olduğu konusunda dedikodular yayan (ve yazan)ların, onun mektuplarını okumaları bile yanıldıklarını anlamaları için yeter. Gerek eşine, gerek kızlarına yazdığı mektupların çoğunda, samimi bir mümin olduğunu gösteren çok net ifadeler vardır. Bir insanın hayatının bir devresinde -hele hayatı yeni yeni tanımaya başladığı ilk gençlik yıllarında- bazı tereddütler, şüpheler, arayışlar içinde olması onun bütün hayatı boyunca inançsız yaşadığı anlamına gelmediği gibi, şüphelerinden gittikçe arınmışsa bu arınmışlığı esas almak -herhâlde- İslam inancına da uygundur.

Hürriyet Hanım'a yolladığı 8 Temmuz 1336 /1920 tarihli mektubundaki “Allah'ı unutanlar, kanadını unutan kuş gibi aciz ve miskin kalır. Kuş, kanadım var dediği zaman uçar; insan da Allah'ım var dediği zaman yükselir. Allah'tan bize kötülük gelmez; fakat biz elimizle ondan gelen iyilikleri geri çeviririz. Kabahat bizim cehaletimizde ve imansızlığımızdadır.” ifadeleri, inançsız bir insanın kaleminden çıkmış olamaz. Onun mektuplarında aynı mahiyetteki ifadelerin sayısı hayli fazladır.

Sürgünde bunaldığı zamanlar O'na sığınır: “Bereket versin ki Allah imdadıma yetişiyor. Gönlümün bu yalnızlığı hâlinde onu yalnız bırakmayan ancak Allah'tır. Bu felâketler içinde gamdaşım, sırdaşım, yoldaşım O'dur. Allah'a inanmayanların mutlaka kalpleri yoktur. Güneş doğunca nasıl bütün mekânları nuru ile doldurursa, Allah da bütün gönülleri nuruna garkeden manevî bir güneştir. Fakat adamda kalp yoksa Allah ona nasıl tecelli etsin?”

O, Allah'a bir menfaat karşılığı bağlanmanın inançsızlık olduğunu düşünmektedir: “İnsan, güzel bir çiçeği nasıl güzel olduğu için severse, Allah'ı da güzeller güzeli olduğu için sevmeli. İnsan nasıl iyi bir işi yalnız iyi olduğu için severse, Allah'ı da iyiler iyisi olduğu için sevmeli.(...) Tıpkı bir güzel çiçeği, bir iyi işi yalnız güzel ve iyi olduğu için sevdikleri gibi. Bir millet Allah'ı böyle severse Allah da onu sever.” Allah'a *hâlisâne* iman etmek gerekir; çünkü hâlis iman, tarihi yürütür, medeniyetleri de milletleri de yükseltir. Türk köylüsünün imanı *hâlisâne* olduğu için Allah ona istediğini vermiştir.

Mektuplarında, onun esir kampında derin bir tevekkül içinde yaşadığına, ara sıra bunalsa bile çabucak Allah'a sığındığına, bu sığınışla gurbet ve esaret sancılarını atlatabildiğine dair daha fazla örnek verilebilir. Vecihe Hanım'a 20 Kânunuevvel 1336 /1920'de yazdığı mektubundaki şu sözler, fikrimizi doğrulamaktadır: "... herhâlde Allah'ın istediği olacaktır. Allah, kendini unutmayanları unutmaz, şeytana uymayanlara yardım eder. Ben Allah'la kalbimde konuşurum. Bu gurbet ilinde gönlümün tek yoldaşı O'dur. Teselliyi O'ndan beklerim, imdâdı da ondan umarım. Bu sayededir ki kaygı, kasavet, ümitsizlik gibi şeyler ruhumun eşiğine bile yanaşamazlar. Bu ruh Allah'la beraber oldu mu ona zeval yoktur."

18 Mayıs 1336/1920 tarihli mektubunda, gurbette ikinci bir Ramazan geçireceklerini, bundan hiç de üzüntü duymadığını yazan ve ailesinin de üzülmemesini tembih eden Gökalp, vatanını ve milletini seven her insanın bu tür sıkıntılara düştüğünü belirttikten sonra "Allah'ını bilenlerin nazarında mahbusluk i'tikâftır, menfîlik (sürgünlük durumu) hicrettir. Hâsılı bu çektiğimiz çileler ibadettir." diyor. Bu sözler, sadece aile fertlerini teselli için söylenmiyor; aynı zamanda, dinimizin "i'tikâf" ve "hicret" gibi iki önemli kavramı kullanılmak suretiyle vatan milleti için sürgüne yollanmış olmanın bir manevî zenginlik olduğu da vurgulanıyor.

Allah'a hâlisâne iman etmek gerekir; çünkü hâlis iman, tarihi yürütür, medeniyetleri de milletleri de yükseltir. Türk köylüsünün imanı hâlisâne olduğu için Allah ona istediğini vermiştir.

Sonuç

Gökalp'in mektuplarındaki zengin muhteva açıkça gösteriyor ki, fikir, sanat ve bilim adamlarının daha iyi tanınmaları için incelenmesi gereken kaynakların içinde özel mektupların çok önemli bir yeri vardır. Yaptığımız bu kısa değerlendirmede kullandığımız ara başlıklar bile, bu mektuplarda birçok yönlülüğün varlığını göstermeye yeter.

Bu mektuplar, Gökalp'in şahsiyetinin, fikrî donanımının ve sanatçılığının köklerini kavramada kolaylıkla kullanılabilir niteliktedir: O zamanlar henüz iki yaşlarında olan en küçük kızı Türkan Hanım'a yazdığı mektuplarda bile "düşünen adam" olma özelliğini belli eden Gökalp, özellikle büyük kızı Seniha Hanım'a yazdığı mektuplarında memleket ve milletin geleceğiyle ilgili kaygı ve düşüncelerini, bazı fikrî ve felsefî düşüncelerini; vatan, millet, hürriyet, adalet gibi kavramlarla ilgili görüşlerini sık sık dile getirmiştir. Seniha Hanım'ı kendi görüş ve düşüncelerini aktarabileceği bir talebesi gibi görmüş olmalıdır. Eşi Vecihe Hanım'a yazdığı mektuplarda da Seniha Hanım'a yazdıklarına benzer düşüncelerini yer yer

yazmakla beraber; eşiyle, ailesini ayakta tutması, çocukların yetiştirilmesi, onlara ahlâkî değerlerin öğretilmesi vb. konuları daha fazla konuştuğu görülmektedir. Hürriyet ve Türkan Hanımlara yazdığı mektuplarda da fikir meselelerini dile getirmişse de, daha çok, esaretten dönüşte yaşayacakları aile saadeti üzerinde durmuş; onlara çeşitli nasihatlerde bulunmayı daha fazla önemsemiştir.

Kendisini -özellikle- bir düşünce adamı olarak kabul eden ve çoğu zaman da böyle bir portre sergileyen Gökalp, bu mektuplarda “insan Gökalp” ve “baba Gökalp” olarak karşımıza çıkıyor. Bunaldığı zamanlar var, özlediği zamanlar var, serzendiği zamanlar var; bir misyon adamı olarak, metanete döndüğü ve bir inanç, ülkü ve irade adamı karakteri gösterdiği zamanlar daha çok. Onun gibi zor zamanda yetişmiş insanların, aynı zamanda, özlemleriyle, inançlarıyla, hayal kırıklıklarıyla, günlük ihtiyaçlarıyla çevrili olarak yaşadıklarını unutmamak gerekir. Sanat, fikir ve siyaset adamlarının “insan yüzleri” de çok önemlidir. Bu açıdan bakılırsa, hakkında verilmiş çeşitli olumsuz hükümlerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiği de kabul edilecektir.

NECMETTİN HACİEMİNOĞLU HOCA'NIN FİKİR DÜNYASI

YRD. DOÇ. DR. MURAT CERİTOĞLU*

Türk milleti için, Türk milletinin her değeriyle varlığının en iyi derecede devamı için onun şuurulu, imanlı ve ülküsü olan evlatları düşünebilir, hareket edebilir ve gerektiğinde ıstırap çekebilir. Onun şuurulu, imanlı ve ülkü sahibi bir evladı olan Necmettin Hacıeminoğlu Hoca, mensubu olmaksızın gurur duyduğu Türk milleti için düşünmüş, hareket etmiş ve ıstırap çekmiştir. Bilgisini, tecrübesini ve bedenini, özetle maddî ve manevî varlığını Türk milletine adanmıştır.

Hayatı, Darende'nin Aşudu köyünde dindar ve gelenek göreneklerine bağlı bir ailede tanımaya başlayan ve Sürmeli Hafız ve Büyük Hafız adlı hocalardan temel dinî bilgileri alan Hacıeminoğlu Hoca'nın yetişmesinde ve şahsiyetinin oluşmasında ağabeyi merhum Nihat Özdarendeli'nin büyük tesiri olmuştur. İlk gençlik yıllarında şahsiyetine etki eden, ona millî heyecanı aşıl原因 ve Türklük bilimi sahasına yönelmesinde etkili olan bir başka kişi de Adana Erkek Lisesindeki edebiyat öğretmeni Şevket Kutkan Bey'dir.

Birincilikle girdiği Çapa Yüksek Öğretmen Okuluna devam ederken Edebiyat Fakültesinde yapılan sınavlar sonucunda hem Türk Dili ve Edebiyatı hem de

* Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Felsefe bölümlerine kayıt olma hakkı kazanır. Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kaydolur. Fakültede sadece *Türk Dili ve Edebiyatı* bölümünün derslerini takip etmekle kalmıyor; Tarih, Sanat Tarihi, Sosyoloji ve Felsefe bölümlerinden de dersler alıyor. Böylece içinde bulunduğu şartların bütün imkânlarını değerlendirerek kendisini mükemmel bir şekilde geleceğe hazırlıyordu (Özkan 1998, 37). Bölümde Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Caferoğlu, Muharrem Ergin, Faruk Kadri Timurtaş, Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Ali Nihat Tarlan, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mehmet Kaplan gibi Türkiye Türkolojisinin en önde gelen isimleri; Fakültede ise derslerine ve sohbetlerine devam ettiği Mükrimin Halil Yınanç, İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan gibi büyük tarihçiler; Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüçoğlu gibi felsefeciler bulunmaktadır (Türk 2005 118). Hacıeminoğlu Hoca'nın fikrî çizgisi Edebiyat Fakültesindeki bu hocalardan ders almanın yanında Ziya Gökalp, Yahya Kemal Beyatlı, Nihat Sami Banarlı, Abdulhak Şinasi Hisar, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Remzi Oğuz Arık, Nihal Atsız, Arif Nihat Asya, Peyami Safa, Ahmet Kutsi Tecer, Mümtaz Turhan gibi düşünürlerden kimisinin eserlerini okuyarak kimisinin de konferans ve sohbetlerine katılarak olgunlaşmıştır.

Hacıeminoğlu Hoca uzmanlık alanı olan Türk dili ile ilgili bilgi birikimini onlarca makalesinin yanında *Lehçetü'l-hakayık-Seyyâreler, Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, Türk Dilinde Edatlar, Milliyetçi Eğitim Sistemi, Türkçenin Karanlık Günleri, Fuzûli, Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller, Karahanlı Türkçesi Grameri ve Harezmi Türkçesi Grameri* kitaplarıyla ortaya koymuştur. *Yeni Bir Dünya*, Hacıeminoğlu Hoca'nın yazmış olduğu on üç hikâyenin yer aldığı kitaptır.

Şuurlu ve imanlı bir ülkü adamı olan Hacıeminoğlu Hoca, mensubu olduğu için mutlu olduğu ve gurur duyduğu Türk milletinin ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin yaşadığı sorunları tespit ederek çözümler üretmiştir. Sahip olduğu bilgi birikimini paylaşmak, milliyetçi gençleri bir arada tutmak için konferanslar vermiş, yazılar ve kitaplar yazmıştır. Yazdığı yazıları *Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Dili, Türk Yurdu, Türk Kültürü, Türk Edebiyatı, Hisar, Töre, Devlet, Yol, Millî Eğitim, Millî Kültür* gibi dergiler ile *Yeni Sözcü, Yeni Düşünce, Yeni Hizmet, Babûlîde Sabah, Meydan, Ortadoğu, Hergün, Tercüman* gibi gazetelerde (Özkan 1998,39) yayımlanır. *Milliyetçi Eğitim Sistemi* adlı kitabında önce Türkiye'de yürütülen eğitim sisteminin kronolojik olarak eleştirel değerlendirilmesi yapılmış, daha sonra milliyetçi eğitim sisteminin temel esasları belirlenerek uygulaması yönünde bilgiler verilmiştir. *Milliyetçilik Ülkücülük Aydınlar* ve *Türkiye'nin Çıkamazları* adlı kitapları çeşitli dergilerde yayımlanmış yazılarından seçmeleri içermektedir.

Analitik değerlendirme yeteneğine sahip olan Hacıeminoğlu, Türk milletinin ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin sosyal ve siyasî bakımdan sıkıntılar yaşamasının kaynağını aydınlara, siyasilere ve eğitim kurumlarına dayandırır. Bu sosyal ve siyasal sıkıntılardan kurtulmanın çaresinin de Türk milliyetçisi ülkücü gençlerde, aydınlarda, siyasetçilerde ve milliyetçi eğitim sisteminde bulunduğunu ileri sürer.

Hacıeminoğlu'na göre içinde bulunduğumuz buhranın sorumlusu, "cahil" olduğu sanılan Türk halkı değil, "bilgili" olduğu iddia edilen, Türk milletine yabancılaşmış, eyyamcı, menfaatçi, nemelazımcı, şahsiyetsiz, ülküsüz, bilgisiz ve korkak Türk aydınıdır; emperyalist, maddeci ve Hristiyan Batı dünyası karşısında şuurdan mahrum, gafil, şekilci ve hayalperest siyaset adamıdır.(Özkan 1998, 42) Hacıeminoğlu Hoca aydında ve siyasetçide bulunması gereken özellikleri şöyle belirlemiştir: Türk milletini idare edecek ve hayatına yön verecek aydınlar her şeyden önce bilgili olmalıdır. Aydın mesleğinin ve vazifesinin icaplarını şahsî araştırmaya dayanan bir ihtisas ölçüsünde bilmek zorundadır. Aydın hizmetinde olduğu milleti iyi tanınması gerekir. Onun tarihini, geçirdiği merhaleleri, kültür ve töresini, kusur ve meziyetlerini, bünyesini, millî karakterini, dostlarını düşmanlarını bilmek mecburiyeti başta gelir... Milletın kaderinde söz sahibi olacak aydınlardan hem milliyetçi hem de ülkücü olmaları şarttır (Hacıeminoğlu 1993, 334). Milletın teşekkülünü sağlayan soy, dil, kültür, töre, din ve tarih gibi manevî unsurları şuurulu olarak benimseyen, milleti ve ona ait bütün değerleri, şuurulu olarak seven ve bunları koruyup yüceltmeye çalışan Türk milliyetçisi, milletiyle barışık ideal aydındır. Ona göre ancak böyle milliyetçi ülkücü aydın ve siyasetçilerin yönetiminde söz sahibi olduğu bir Türkiye, güçlü bir Türkiye olacaktır.

Aydının hizmetinde olduğu millet; aralarında soy, dil, töre, kültür, tarih, din ve ülkü birliği olan fertlerden teşekkül eder (Hacıeminoğlu 1993, 256). Belli bir vatanda ve aynı bayrak altında yaşamak, Hacıeminoğlu Hoca tarafından millet olmanın şartları arasında değerlendirilmez. Çünkü ayrı ülkelerde ve farklı bayraklar altında yaşayan ancak aralarında soy, dil, töre, kültür, tarih, din ve ülkü birliği bulunan bir milletin dalları bulunabileceği gibi, aynı ülkede ve aynı bayrak altında yaşayıp da farklı soydan gelip farklı diller konuşan, farklı kültürlerle mensup milletler de bulunabilmektedir.

Dil, kültür ve eğitim arasında geçmişten günümüze karşılıklı ilişki ve bağıllık söz konusudur. Bu karşılıklı ilişkide millet hayatının, millî kimliğin devamı noktasında dil araç, kültür içerik, eğitim ise süreç (Güngör 1991, 64) durumundadır.

Millet olabilmenin ilk şartı, fertlerin ortak bir millî dile sahip olmalarıdır... Bütün millî tarih, millî töre, millî gelenek "dil" in içindedir. Millî kültür, millî felsefe, millî edebiyat

Analistik değerlendirme yeteneğine sahip olan Hacıeminoğlu, Türk milletinin ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin sosyal ve siyasî bakımdan sıkıntılar yaşamasının kaynağını aydınlara, siyasilere ve eğitim kurumlarına dayandırır.

Millet olabilmenin ilk şartı, fertlerin ortak bir millî dile sahip olmalarıdır... Bütün millî tarih, millî töre, millî gelenek "dil" in içindedir.

dilin "kelime", "mefhum" ve "deyim"lerinde "donmuş" ve "billur"laşmıştır. Milletın hayat görüşü, milletın tabiatı ve hadiseleri tefsiri, "manalaştırış"ı dilin içinde saklıdır. Zekâsının keskinliği, ruhunun derinliği ve duygusunun inceliği dildeki atasözlerinin, özdeyişlerin ve ifade nüanslarının varlığında görülür. Onun içindir ki "millet" ancak "dil"i ile "dil"i sayesinde vardır... Dil, nesilleri birbirine bağlayan ve devamlılığı sağlayan, ucu tarihin derinliklerinde bir zincirdir. Millet varlığını ayakta tutan ve millî bütünlüğü temin eden başlıca unsur ana dildir (Hacıeminoğlu 1972, 15-16).

Ana hatlarıyla, tecrübe edilerek biriktirilen ve sonraki nesillere dil aracılığıyla aktarılan dinî, ahlakî, hukukî, aklî, estetik, iktisadî bilgiler bütünü olarak tanımlanabilecek olan kültür, insan yığınlarını millete dönüştürür ve millet olarak kalmasını sağlar.

Bilindiği gibi millete şahsiyet veren ve onu diğer milletlerden kesin çizgilerle ayıran maneve değerler manzumesine millî kültür diyoruz. Bu manzumenin içinde dil, edebiyat, mûsikî ve bütün güzel sanatlar vardır. Din, ahlak, gelenek, görenek, örf, âdet ve bütün inanç sistemleri vardır. Giyim, kuşam, eşya, âlet ve bütün bir yaşama tarzı vardır. Terbiye, nezaket, hürmet, zevk, eğlence, oyun ve spor gibi bütün bir duygu dünyası, muşeret âdâbı vardır... Millî kültür manzumesini teşkil eden bu unsurların tamamı bir milleti yaşatan ve ayakta tutan en sağlam bağlardır. Görülmez sihirli temel direklerdir. (Hacıeminoğlu 1993, 227)

Varlıkların kimliklerinin belirginleşmesinde, sahip oldukları sınırlar önemli bir etkidir. Bir milletin kimliği de millî kültür sınırlarıyla, özellikleriyle belirginleşir. Millî kültürünü, millî tarih şuurunu ve töresini kaybetmemiş bir milleti, hiçbir güç yeryüzünden silemez (Hacıeminoğlu 1993,230). Millî kültürün, başka kültürlerin etkisinde kalmaya başlamasıyla yozlaşma süreci başlar. Kültürel yozlaşma da sosyal buhranların temel sebeplerindendir. Kültürel yozlaşmanın nihayetinde millî kültüründen ve dilinden ayrılan toplum millî kimliğini de yitirir. Kendine has kültürü olmayan milletin şahsiyeti olmaz. Şahsiyetsiz cemiyetlerin de manevi gücü ve ülküsü bulunmaz. O zaman da başkalarının hâkimiyetine girer (Hacıeminoğlu 1993, 228).

Millet varlığının devamında içerik olan kültür ile araç olan dilin korunması ve geliştirilmesi için düşünen ve çalışan kişilere milliyetçi, bu anlayışa da milliyetçilik denir. Milliyetçiliği Türk milletini, sahip olduğu bütün millî değerleri ile beraber, ebediyete kadar yaşatma ve yüceltme ülküsü, milliyetçiyi ise kendisini kayıtsız şartsız bu ülkeye adayanlar olarak tanımlayan Hacıeminoğlu Hoca'ya göre Türk milliyetçiliğın iki yönü vardır: Birincisi fikir, inanç ve duygu yönüdür. Bu "milletin teşekkülünü sağlayan soy, dil, kültür, töre, din ve tarih unsurlarını benimseyip sevmektir." (Hacıeminoğlu 1993, 59). Türk milliyetçiliğın ikinci yönü harekettir. Bu

Türk milletinin huzur ve saadetini, Türk vatanının bölünmezliğini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ebediliğini sağlamak gayretidir... Onun için milliyetçi sosyal ve siyasî hayatta yapılan her hareketi, girişilen her teşebbüsü yukarıdaki gayenin gerçekleşmesi uğrunda kullanılacak bir vasıta sayıyor (Hacıeminoğlu 1993, 64).

Milliyetçilik duygusu açısından, insanın Türklük şuuruna varması ve bunun gururunu her an hissetmesi (Hacıeminoğlu 1993, 19), bilgi bakımından ise Türk milletini bütün hususiyetleriyle tanıması, onun tarihini, edebiyatını, san'at ve kültürünü, dünya görüşünü, düşünce sistemini, değer ölçülerini, ahlak, gelenek ve töresini bilmesi demektir (Hacıeminoğlu 1993, 21). Onun milliyetçilik anlayışında taassup yoktur. Daha iyiye, daha güzele ulaşmak için bilimin verilerinden yararlanma vardır. Milliyetçiliği, bütün yeniliklere açık olan bir muhafazakârlık olarak vasıflandıran Hacıeminoğlu Hoca "milliyetçilik, yeniliklere olduğu gibi, tekâmül ve değişmelere de açıktır... Böyle olduğu için de "ilmî"lik ve "ileri"lik onun bünyesinde vardır." (Hacıeminoğlu 1993, 22) der.

Bilgi, kültür ve duygu temelleri üzerine kurulmuş bir fikir ve inanç sistemi olan Türk milliyetçiliği (Hacıeminoğlu 1993,39) yerli olup bugünkü bilgilere göre uzun bir geçmişe sahiptir. Milliyetçilik duygusunun en belirgin tezahürü olan hür ve mutlak şekilde bağımsız yaşama iradesi, Türklerde, tam iki bin yıldan beri sağlam bir damar hâlinde sürüp gelmektedir (Hacıeminoğlu 1993, 28). Milliyetçi hareketin anlayışı, Türk devletini güçlü, Türk milletini mes'ut, Türk san'at ve kültürünü üstün kılmak için her şeyi bir vasıta (Hacıeminoğlu 1993,65) olarak görür.

Onun dile getirdiği milliyetçilik, esasta Türkiye merkezli bir milliyetçiliktir. Dünyadaki bütün Türklerin birlik, beraberlik ve bütünlük hâlinde hür yaşamalarını sağlamak ülküsü olarak tanımlanan Turancılık, Türk milliyetçiliğinin uzak ülküsüdür. Turancılığın bugün dahi hayalperestlik olmadığını samimi olarak düşünen (1993, 137) Hacıeminoğlu Hoca, Turan davasının imkânlarla göre kademeli olarak gerçekleşebileceği düşüncesini taşımaktadır. Bu davanın gerçekleşebilmesi için ilk aşamada *Türkiye'de yaşayan Türklerin tam bir birlik içinde olması gerekir*. İkinci aşamada *yeryüzünde yaşayan her Türk'e aynı millete mensup olmanın şuuru ve inancı kazandırılmalı; üçüncü aşamada Türklerin boyları arasında dil, kültür, duygu ve ülkü birliği sağlanmalı; dördüncü aşamada Türkiye dışında yaşayan Türklere önce yaşadıkları ülkelerde Birleşmiş Milletler Anayasası ve İnsan Hakları Evrensel Beyannameyle bütün insanlara tanınan hak ve hürriyetlere sahip olma imkânı verilmesi sağlanmalı ve sonra da kendi vatanlarında hür ve bağımsız devletler kurarak yaşamaları sağlanmalıdır. Son aşamada da bağımsız Türk devletlerinin tek bayrak altında birleşip Turan devletinin kurulması gerçekleşebilir*.

milliyetçilik,
yeniliklere olduğu
gibi, tekâmül ve
değişmelere de
açıktır... Böyle
olduğu için de
"ilmî"lik ve "ileri"lik
onun bünyesinde
vardır.

Ülkücüler,
Türk milletinin
yarınından
kendini sorumlu
tuttukları için,
yıllarca üst üste
yığılmış dert
ve meseleleri
çözmeye karar
verenlerdir.

Devlet bütün vatandaşlarını birer milliyetçi olarak yetiştirmek zorundadır (Hacıeminoğlu 1993, 65). Çünkü devletin varlığı, sınırları belli bir coğrafi alanda siyasî bir örgütlenmeyle kendisini kuran milletin varlığına bağlıdır. Millî değerlerin yabancı kültürlerden etkilenecek veya geliştirilme-yerek yozlaşmasıyla milleti oluşturan fertler arasındaki bağ zayıflar hatta yok olur. Milletin zayıflayıp yok olması da devletin zayıflayıp yok olmasına sebep olur. Bundan dolayı ciddi her devlet vatandaşlarını milliyetçi ve devletçi yapmaya çalışır.

Batı'nın Rönesans'la başlayıp Sanayi Devri-miyle sistematikleşerek devam eden ve nihayetinde özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında alenileşen

sömürge faaliyetlerinin temelindeki ırkçı söylem hâline dönüşen milliyetçilik algısı (Aydın 2012, 418) koloni karşıtı milliyetçilik, birleşmeci milliyetçilik, ırkçı milliyetçilik, yayılcı milliyetçilik, yabancı düşmanı milliyetçilik, diaspora milliyetçiliği ve yeni etnik milliyetçilik (Çoban 2012, 65-68) olarak sınıflandırılır. Hacıeminoğlu Hoca'nın milliyetçilik düşüncesi ve uygulaması ne koloni karşıtı milliyetçilik, ne ırkçı milliyetçilik, ne yeni etnik milliyetçilik, ne yayılcı milliyetçilikle örtüşür. Uzak ülkü olarak değerlendirdiği Turancılıktan dolayı kısmen birleştirici milliyetçilik özelliği taşır. Onun milliyetçiliği, başka milletlerle çatışmadan olumlu maddi ve manevi özelliklerini koruyup geliştirerek Türk milletinin ve devletin varlığının devamını savunan varoluşçu ve koruyucu sıfatlarıyla vasıflandırılabilir milliyetçiliktir.

Ülkü, insanın ya kendi milleti veya bütün insanlık için ulaşılmasını şiddetle arzu ettiği son hedeftir (Hacıeminoğlu 1993, 227). Hacıeminoğlu Hoca için arzu edilen ülkü, Türk milliyetçiliği esasında bir düzendir. Ancak Türk milliyetçiliği esasında yönetilen devletin vatandaşı olan Türkler birlik ve dirlik içinde olabilirler. Arzu ve hayal edilen bu son hedefe varmak gayesiyle yorulup yılmadan, bıkip usanmadan fazilet ve cesaretle, fedakârca çalışanlara da ülkücü denir (Hacıeminoğlu 1993, 227). Ülkücü teorik milliyetçiliği, uygulamalı milliyetçiliğe dönüştürdür. Ülkücülük, sadece milleti sevmekle sınırlı bir milliyetçilik olmayıp, milleti için azim ve iradeyle, sabır ve tahammülle, disiplinli, fedakârca, fazilet ve dürüstlikle, bilgi esasında iman ve inançla, sorumluluk duygusuna sahip olarak yaşamak ve çalışmaktır. Hacıeminoğlu Hoca'ya göre, ülkücü yapacağı her hareketin sebebini bilmeli, sonucunu tahmin etmeli ve hesabını verebilmelidir. Üzerine aldığı en küçük görevi bile tesadüfe bırakmaz, başkalarına devretme arayışı içine girmez ve ancak bizzat kendisi yaptığı takdirde vicdan huzuru duyar. Ülkücü halkın içinde yaşamalı ve cemiyetin her kesimi ile barış içinde olmalıdır. Ülkücüler, Türk milletinin yarınından

kendini sorumlu tuttıkları için, yıllarca üst üste yığılmış dert ve meseleleri çözmeye karar verenlerdir. Günümüze şerefli bir tarih ve medeniyet mirası ile cennet bir vatan bırakan atalarına karşı minnet borcu taşıyanlardır. Dünyayı müspet bir eser ve iz bırakmadan terk etmek istemeyenlerdir. Türk milletinin uzun ve şanlı tarihine bir çakıl taş misali karışmayı arzulayanlardır.

Milletlerin ve devletlerin içinde bulunduğu iyi veya kötü durumun en büyük müsebbipleri aydınlar ve devlet yöneticileridir. Bu gerçekten dolayı her milliyetçi ülkücünün aydın ve devlet yöneticisi olmaya aday olması gerekir. Millet geleceğinden sorumlu olan devlet adamları ile aydınlar ekonomi, ilim ve teknik bakımından bizi çok çok geride bırakmış ülkeler arasında eriyip kaybolmamamız için, millî kültürümüzün korunmasını vazife bilmelidirler. (Hacıeminoğlu 1993, 244) Bu da hâlihazırdaki her aydının ve devlet yöneticisinin de milliyetçi ülkücü özelliklere sahip olması gerekliliğini doğurur.

Hacıeminoğlu Hoca, "Kendisi ölsün fakat Türk milleti yaşasın. Kendisi üzüntü, sıkıntı, eziyet ve mahrumiyete katlansın, fakat Türk devleti büyüsün, yücelsin ve gene cihana hükümsün. Bugün kendisinin düştüğü fakir, muhtaç, itibarsız ve haysiyet kırıcı durumlara yarınki nesiller asla ve hiçbir zaman düşmesin. İstiklal ve hürriyeti, yalnız siyasi hudutlarla çizilmiş vatan topraklarının dokunulmazlığından ibaret kalsın. Türk kültürü, çağ içinde kökünden kopmadan, tarihî ve aslî damarın ana gıdası ile beslenerek gelişip yücelsin. Düşünce sistemi, dünya görüşü ve sanatı Türk'e ait, Türk'e has ve Türk'e benzer olsun. Türk milleti kimseye muhtaç olmasın. Asırlar boyunca görüldüğü gibi başka milletler, başka devletler ondan yardım istesin, ona sığınsın. Askeri ve iktisadi sahada gene en güçlü, gene en cömert Türk milleti olsun, hep başa güreşsin, daima ön safta bulunsun, manada, maddede en büyük olsun. Tahtlar alıp taşlar dağıtan gene Türk milleti olsun; hanlıklar, beylikler armağan etsin. Dünyaya nizam versin. Bütün Türkler özgür olsun ve her Türk elinde ya Al Bayrak ya Gök Bayrak dalgalansın. Vaktinde idaremiiz altında bulunan ülkelere Türk milleti işçi olarak gitmesin. Yeni destanlar yazsın. Serhat türküleri yakılsın. Saraylar yapsın, şehirler kursun, abideler diksin. Türk'e ait hiçbir değer değersizleşmesin, kültür ve sanatı soysuzlaşmasın. İnanıcı, imanı ve ahlakı sağlam kalsın. Dili bozulmasın ve töre elden gitmesin." diye öğüt veren ve verdiği bu öğütleri bizzat tutup yaşayan bir milliyetçi ülkücü Türk aydını ve bilim adamıdır.

Hacıeminoğlu Hoca'nın kutsal ülküsü, milliyetçi ve ülkücü bir neslin yetişmesi, milliyetçi ve ülkücü bir düzenin yerleşmesi, bunun sonucunda Türk milletinin birlik ve dirlik içinde yaşaması ve Türk Devleti'nin her yönüyle güçlü olarak var olmasıdır.

Kaynaklar

AYDIN, Kamil (2012), "Hatalı Teşbihler: Milliyetçiliğin Batı'daki Algılanış Biçimleri ve Türk Milliyetçiliği", Türk Yurdu, Mart 2012, Sayı 295.

ÇOBAN, Melih (2012), "Milliyetçilik Türleri", *Türk Yurdu*, Nisan 2012, Sayı 296.

GÜNGÖR, Nevin (1991), *Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1972), *Türkçenin Karanlık Günleri*, İstanbul: Polat Ofset.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1993), *Milliyetçilik Ülkücülük Aydınlar*, İstanbul: Kamer Yayınları.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1995), *Milliyetçi Eğitim Sistemi*, İstanbul: Kamer Yayınları.

ÖZKAN, Mustafa (1998), "Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hayatı ve Eserleri (1932-1996)", *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1998, Cilt XXVII.

TÜRK, Vahit (2005), "Necmettin Hacıeminoğlu", *Hayatlarıyla Yol Gösterenler*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.

TÜRK EDEBİYATI TARİHLERİNDE MEHMET AKİF ALGISI

DOÇ. DR. YÜKSEL TOPALOĞLU*

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk çeyreği, Türk tarihinde hemen her bakımdan büyük çalkantıların ve önemli değişmelerin meydana geldiği bir dönemdir. II. Meşrutiyet'in ilanı, Trablusgarp ve Balkan Savaşları, siyasi iç çekişme ve karmaşalar, I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele, yeni Türk Devleti'nin kurulması ve Cumhuriyet'in ilanı gibi büyük hadiseler hep bu süreçte meydana gelmiştir. Bu sürecin önemli tanıklarından biri, kuşkusuz Mehmet Akiftir.

Mehmet Akif, hem bu süreçteki rolü, hem de kalemi ve düşünceleriyle muhtelif mahfillere ve eserlere konu olan ve tartışılan bir şahsiyettir. Türk edebiyatı tarihleri bunun iyi örneklerinden biridir. Bu eserlerde Akif, çok farklı yönleriyle ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Üstelik bu değerlendirmeler, çoğu kez edebiyat tarihçilerinin ideolojik bakış açılarına göre şekillenebilmekte ve böylece farklı Akif imaj ve algıları ortaya çıkabilmektedir. İşte bu makalede Türk edebiyatı tarihlerinde beliren farklı Mehmet Akif algıları üzerinde durularak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Giriş

Edebiyat tarihi kavramı, farklı tarifleri olmakla birlikte en genel ve yaygın şekliyle edebiyatı, "diğer toplum müesseseleri gibi tarihin içinde ele alan bir disiplin" biçiminde tanımlanabilir. Bizde bugünkü manada ve kapsamda değilse bile bu disipline Anadolu sahası Türk edebiyatında *tezkire* adıyla tesadüf etmek mümkündür. Ancak onun daha bütünlüklü ve Batıdaki ölçülerine yakın biçimde görünmeye başlaması ise 19. yüzyılın ikinci yarısından sonradır. Bu tarihten sonra

* Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Kuşkusuz tarihî süreç içinde bir tek Mehmet Akif yaşamıştır. Ancak bugün elimizde olan edebiyat tarihlerine bakıldığında ise birden çok Mehmet Akif anlatısı veya görüntüsünün yer aldığı görülür.

Anadolu sahasında 'tarih olmuş' şahsiyet ve eserler edebiyat tarihi disiplininin konusu olmakta ve incelenmektedir.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, tarih olmuş bu şahsiyet ve eserlerin, ardına bir *tarih* kavramı ilave edilmiş edebiyat tarihi disiplininin konusu olması, bu disiplinin, kavramın asıl ait olduğu yani *tarih biliminin* en azından vesikaya dayalı tarih ve gerçeklik araştırması gibi somut ve sorunsuz tarihleri veya bilgileri/gerçeklikleri ortaya koyduğu iddia edilemez. Zira anlaşılacağı gibi üzerinde durduğumuz disiplinin adının ilk yarısını oluşturan kavram edebiyattır. *Tarih* ise, sadece ödüncülenerek ona ilave edilmiş bir kavramdır. Bu gerçeklik ise onun, vesikalara başvurması ve kullanmasıyla üstüne düşen sübjektiflik gölgesinden güçbela da olsa kurtulabilen *tarih* disiplini gibi güvenilir olmadığını göstermektedir.

Bu açıdan bakıldığında bir disiplin olarak edebiyat tarihinin işinin gerçekten de hayli zor olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü öncekinin aksine onun başvurabileceği ve kullanabileceği 'vesikalar' sadece ve sadece dille inşa edilmiş/kurulmuş şahsiyetler ve edebî metinleridir. Kabul etmek gerekir ki, ana hususiyeti inşa etmek veya kurmak olan dille meydana gelmiş bu *vesikalara*/metinlere dayanarak tam manasıyla güvenilir, tartışmasız ve sahih bir edebiyat tarihi yazmak son derece güçtür. Bunun somut ve açık örnekleri, yazılmış ve bugün elimizde bulunan edebiyat tarihlerinin ta kendileridir. Tarih içindeki yapısı ve bütünleştirici özelliğine bakıldığında üzerinde en çok uzlaşılabilir gibi görünen Mehmet Akif ise bunun çarpıcı örneklerinden sadece bir tanesidir. Kuşkusuz tarihî süreç içinde bir tek Mehmet Akif yaşamıştır. Ancak bugün elimizde olan edebiyat tarihlerine bakıldığında ise birden çok Mehmet Akif anlatısı veya görüntüsünün yer aldığı görülür. Bunun yukarıda kısaca değindiğimiz edebiyat tarihlerinin birer kurgusu veya inşası olduğu muhakkaktır. Bu makalede edebiyat tarihi adı altında yayımlanmış belli başlı edebiyat tarihlerindeki Mehmet Akif algıları üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Biyografik Açıdan Mehmet Akif

Edebiyat tarihlerinde biyografik bilgiler, bilindiği gibi genelde ele alınan şahsiyetin ailesi, doğumu, çocukluğu, öğrenimi, çalışma hayatı, edebî şahsiyeti, eserleri gibi belli tematik akışlar çerçevesinde sunulurlar. Tabii olarak Mehmet Akif'i edebiyat tarihlerine konu edinen edebiyat tarihçileri de, hemen hemen benzer yöneme başvurarak ele aldıkları ve dikkate sundukları söylenebilir. Zaten bunun dışına çıkmak edebiyat tarihleri için çok da mümkün görünmüyor. Aksine bu tarz tematik gruplamalar, hem edebiyat tarihçisine, hem de okura büyük

kolaylıklar sağlıyor. Bunda kuşku yok; ancak burada öncelikle asıl olarak üzerinde durmak istediğimiz husus, kuşkusuz yönetime ilişkin bu noktalar değildir. Bundan daha ilginç olduğunu zannettiğimiz başka bir noktadır. O da Akif'in biyografisi anlatılırken edebiyat tarihçilerinin özellikle onun etnik kökenini verişte takındıkları tavır veya ortaya koyuş biçimleridir. Bazı edebiyat tarihçileri onun bu yönünü hiç görmezken, bazıları da kanaatimize göre daha çok buldukları ideolojik zeminden daha görünür ve belirgin bir şekilde vurgulamışlardır. Bunları daha açık ve net bir şekilde görmek için Akif'i bu yönüyle konu edinen edebiyat tarihlerinden birkaç tanesinin ilgili kısımlarını alıntılar ve okumak gerekmektedir:

"Bugün 59 yaşlarında bulunan Mehmet Akif Bey, 1873'te İstanbul'da doğdu. Babası Arnavutluk'un İpek kasabasından ve ulemadan Mehmet Tahir Efendi, anası da Buharalı bir hanımdır."

"Türk şiirinde, millî-dinî-ahlakî yeni bir çığır açmış olan Mehmet Akif Ersoy İstanbul'da doğdu. Babası, İpekli Temiz Tahir Hoca, annesi, Buharalı bir aileden gelen, Tokat doğumlu Emine Şerife Hanım'dır."

"Baba tarafından Arnavutluklu, anne tarafından Buharalı ve eski bir Türk ailesine mensuptur. Babası, İpekli; annesi Tokatlıdır."

"Mehmet Akif'in yaşamında, Buhara'dan gelmiş bir soya bağlı anasıyla Arnavutluk'taki Suşisa köyünden gelmiş tarafının birleşmiş etkilerinin bulunduğu herkesçe kabul edilir."

Bu ve benzeri alıntılarda Akif'i etnik kökeniyle birlikte daha görünür kılmaya ve vurgulamaya gayret gösterenlerin sol veya o cenaha yakın olanlar olduğu dikkati çeker. Buna mukabil milliyetçi muhafazakâr cenah ise Akif'i, anne tarafını daha belirgin ama baba tarafını ise ya hiç ya da çok az görünür bir şekilde gösterdiği dikkatlerden kaçmaz. Burada Akif, özellikle İslami, kültürel ve diğer müşterek sebeplerden dolayı özün ayrılmaz veya ana parçası olarak görüldüğü şüphesizdir ki, bu da milliyetçi muhafazakâr dünya görüşüne mensup olanların tabii bakış açısıdır.

Ancak burada her iki bakışın dışında bir üçüncüsünden de bahsetmek gerekir. O da farklı cenahlara mensup olan kişilerin bakışıdır. Onların yaklaşımında Akif'in kökeni hiçbir şekilde kayıtlarda yer almaz. Kendisinin İstanbul'da doğduğu söylenir, geçilir veya aileye ve doğumuna ilişkin hiçbir kayıt yer almaz. Akif'e yaklaşımı son derece olumsuz ve küçümseyici olan İsmail Hikmet Ertaylan, Vasfi Mahir Kocatürk, Hıfzı Tevfik Gönensay ve Şükran Kurdakul bunlardan birkaçıdır. Onlar edebiyat tarihlerinde belirtildiği gibi Akif'in bu yönüne temas etmezler.

Akif'in kökenine ilişkin bu kısmî farklılaşmalara mukabil ailesi, aldığı terbiye ve beslendiği kaynaklar konusunda belki de hiçbir noktada belirmeyen bir müşterekliğin mevcut olduğu görülür. Akif'in sağlam bir dini eğitim gördüğü, öğrenim hayatında babasının önemli bir yere sahip olduğu, ondan çok şey öğrendiği; onun öncelikle Doğu ilimleriyle donanmaya başladığı, ancak zaman içinde bunlarla iktifa etmeyip modern ve Batılı ilimlere de yönelerek gerekli dengelemeyi yaptığı; Arapça ve Farsçanın yanında Fransızca'yı da öğrenerek Batıyı izlediği belirtilir.

Akif, İslamcı cenahın ifade ettiği ve konumlandığı gibi safi İslamcı bir şair midir veya milliyetçi-muhafazakâr kesimin kuvvetle vurguladığı gibi milliyetçi bir şair midir veyahut öncekilere nazaran daha cılız gibi görünse de hemen her gruptan kişilerin ileriye sürdüğü/iddia ettiği gibi reformist bir şair midir?

Düşünsel/İdeolojik Yapı Bakımından Mehmet Akif

Mehmet Akif okumaları veya değerlendirmelerinde üzerinde en çok söz söylenen, konuşulan ve tartışılan, ancak bütün bunlara rağmen 'tartışmalı' olmaktan da çıkmayan konu, şüphe yok ki onun ideolojik konumudur. Başka bir ifadeyle Akif, İslamcı cenahın ifade ettiği ve konumlandığı gibi safi İslamcı bir şair midir veya milliyetçi-muhafazakâr kesimin kuvvetle vurguladığı gibi milliyetçi bir şair midir veyahut öncekilere nazaran daha cılız gibi görünse de hemen her gruptan kişilerin ileriye sürdüğü/iddia ettiği gibi reformist bir şair midir? Biraz önce de vurgulandığı gibi bunlar, Mehmet Akif'le ilgili literatürde en çok beliren ve tartışılan konulardır. Gerçekten de Akif, bunlardan hangisidir? Burada buna net bir cevap verilebilir mi? Elbette verilebilir. Ancak en nihayet o da şimdiye kadar verilmiş olanlardan farklı bir anlam ifade etmeyecektir. Dolayısıyla burada belki de tek bir cevabı aramaktan ziyade edebiyat tarihçilerinin verdikleri cevapları dikkatlere sunmak ve bunların nedenlerini veya arka planlarını sorgulamak daha yararlı bir ameliye olacaktır. Ayrıca böyle bir ameliye, bize edebiyat tarihlerindeki Akif'i daha görünür kılacaktır.

Edebiyat tarihlerinde Akif'i bu yönüyle ele alarak yoğun bir şekilde tartışan edebiyat tarihçisi

İsmail Hikmet Ertaylan'dır. Ertaylan, Akif'e ayırdığı bölümde onu son derece önyargılı, ideolojik, yanlı ve dahası acımasız bir yaklaşımla değerlendirir. Bu, gerçekten de tıpkı bir 'tarihçi' gibi olabildiğince vesikalara dayanarak realitenin ve hakikatin peşine düşmesi ve bahse konu nesneyi/özneyi bu açıdan ortaya koymaya gayret göstermesi gereken bir edebiyat tarihçisi tavrı değil, aksine bütünüyle sübjektif bir tavidir. Ertaylan'ın Akif kurgusuna geçerken burada 'uyarı' sadedinde öncelikle bu noktayı açıkça belirtmek gerekir.

Ertaylan'ın kurgusuna göre Akif, "dar bir çember içinde perendebâzlık edenler gibi din çerçevesi içinde sıkışmış kalmış" bir şahsiyettir. Ertaylan'ın, burada kullandığı 'din çerçevesi içinde sıkışıp kalmak' ibaresini okur, başlangıçta haklı olarak yadırgatıcı, yanlı ve kabul edilemez bulur. Ancak devamını okuyunca, öncekinin sonrakilere göre ne kadar 'masum' olduğunu açıkçası zihninden geçirmeden edemez. Çünkü Ertaylan'a göre "din çerçevesi içinde sıkışmış kalmış" olan Akif "tekmil membâ-ı ilhâmı olan dini hasbî olarak murakabeye daldığı zamanlar" şairlerdir; ancak onu "bir menfaat ve maişet vasıtası haline getirdiği zamanlar tahammül edilemez bir kaba ve azgın mutaassıp (*fanatique refréné*) olur.

Saldıracak yer, atılacak adam arar. Gözlerinde kan, dişlerinde zehir görülür. Dinin de telin edeceği menfur ve kerih bir manzara alır. Tapındığı dinin ve şer'in tavsiye ettiği hilm ve sükûndan, rıfk ve merhametten eser görülmez. Dünyayı ıslaha memur edilmiş serseri bir mütenebbî vaziyeti takınır. Esasen sıdk u hulûsu ile dine sarılmış olan olmayan bütün vicdanlarda böyle riyakâr bir taşkınlık (*hypocrite exaltation*) görülür. Meşrutiyet'in ilanına kadar kendini gösterecek bir fırsat bulamayan Akif, gâh mahalle kahvelerinde yazdığı manzumeleri dostlarına okuyarak ve mahalle kahvelerinden, medrese köşelerinden, cami avlularından ilham toplayarak, gâh saçtan tırnağa yağlanıp mahalle meydanlarında pehlivanlarla enseleşerek zaman geçirmiş, İnkılap'ın zuhuru Mehmet Akif'i Darülfünûn edebiyat müderrisliğine kadar çıkardı, muhitinden ayrılan bu adam yeni muhitine ısınmadı, o muhiti benimseyemedi. Kimine haset, kimine gayz ile baktı. Kendi zihniyetinde olan üç beş yordakçı ile ağız bir ederek memleketin ileri gelen udebâ-yı şuarâ ve fuzalâsına küfür etmeye kadar vardı. *Safahat* unvanıyla neşrettiği manzum eserler bu gaflet-i fikriyenin, bu şenaât-i edebiyenin yaşayan kara kalpli birer şahididir."

Oluşturulmaya çalışılan imajın daha açık şekilde görülebilmesi için büyük ölçüde Ertaylan'a dayalı olarak verdiğimiz bu anlatıda başta da vurgulandığı gibi son derece sorunlu ve kasıtlı yaklaşımlar dikkati çekmektedir. Ertaylan'ın yukarıdaki imajınasyonuna dikkat edilirse Akif, öncelikle dini 'bir menfaat ve maişet vasıtası haline getiren' bir din *istismarcısı*dır. Bununla birlikte o, 'gözleri kan bürümüş', 'dişleri zehirli', 'saldırgan', 'haset' ve 'gayz'a gark olmuş 'kaba ve azgın bir mutaassıp' veya fanatiktir. O kadar ki bu görüntüsüyle din bile onu telin eder. Onda ne 'yumuşaklık ve şefkat', ne de tatlılık ve merhamet' vardır. Bütün bu özellikleriyle o aslında bir 'riyakâr' ve sahtekârdır. Hatta Ertaylan, bunlarla da yetinmeyerek daha da ileriye gider: O, dünyayı düzeltmeye soyunan bir mütenebbi, yani peygamberlik taslayan bir 'peygamber bozuntusu'dur.

Ana metinde de açıkça görülen, ancak önemine binaen bir kez daha dikkatleri çektiğimiz bu nitelemeler, gerçekten de bir edebiyat tarihçisinin sahip olması gereken soğukkanlı tavır ile asla örtüşmemektedir. Ertaylan, bunlarla aslında bize sahipsiz bir Akif portresi çizmek yerine, sebepleri üzerinde daha da derinlemesine durularak izah edilebilir türlü saiklerden hareketle bir Akif inşa ediyor ki, bu inşanın sunduğu resim izaha muhtaç değildir: Bağnaz, yobaz', softa', gerici bir Akif. Açıkça ifade etmek gerekir ki, bu 'görüntü' kabul edilemezdir. İslam'ı 'zamanın icaplarına göre söyletmek' gerektiğini dillendirdiği için reformist diye 'yaftalanan' Akif gibi samimi bir dindarı, kesinlikle göstermez. Bu, olsa olsa Ertaylan'ın inşası veya görmek istediğidir.

Akif'i, bu yönüyle değerlendiren başka bir edebiyat tarihçisi de İsmail Habip Sevük'tür. Sevük, tarihsel olarak Ertaylan'la yakın zamanlarda yayımladığı edebiyat tarihlerinde Akif'i, öncesine nazaran daha soğukkanlı bir dille değerlendirir. Gerçi bu, onu düşünceleri ve yaklaşımlarıyla onayladığı ve beğendiği anlamına gelmez. Aksine onun görüşlerinin çoğunda yanıldığını açık olarak belirtir. Ancak her şeye rağmen onun samimi bir dindar olduğunu vurgulamaktan imtina etmez. Bu bağlamda Sevük, Akif'in portresini şöyle çizer:

“O, dinî felsefesini anlatırken akidelerini söylerken, seni kendi imanına davet ederken de samimidir. Bizce onun kanaati doğru olmayabilir, fakat onun kanaati kendince doğrudur. İnanıldığı şeyin doğru olmadığını ispat edebiliriz, fakat inanmadığına inanmış göründüğünü ispat imkânı olmaz. O, hakikati söyledi, söylediği hakikat olmasa da. İşte onun felsefe mihveri dindir ve onun dindeki mihveri de Allah korkusudur. Eğer insanlarda Allah korkusu yoksa insanlığın hiçbir meziyeti kalmaz. Ahlak dediğimiz şey ne ilimden, ne irfandan, ne vicdandan, hiçbir şeyden değil yalnız Allah korkusundan çıkıyor, o korkuyu insanlardan alınız; artık irfanın da vicdanın da, hiçbir şeyin de tesiri kalmaz.”

Sevük, Akif’in bu yaklaşımına katılmaz. Ona göre Akif’in “idealindeki bütün hata buradadır.” Bu noktada o, yanılmaktadır. Çünkü “milletleri yükselten sadece Allah korkusu değil, asıl mefkûre birliğidir.” Bunun tarihte somut örnekleri vardır. Sözgelimi eski Yunan medeniyeti, Allah korkusu sayesinde parlamamıştır. Romalıların dünya imparatorluğu olmasında dinin hiçbir etkisi yoktur. Ayrıca “eski İslamların şevketi bile yalnız dinden değil, bir gaye uğrunda birleşmelerinden” doğmuştur. Bununla birlikte Sevük, Akif’in ferdi ahlakı, bütünüyle Allah korkusuna bağlamasını da doğru bulmaz. Ona göre birey Allah’tan korktuğu ve cehennemde yanacağı veya cennetle ödüllendirileceği için değil, “o fazileti ruhunun tabii bir vazifesi” olduğu için ahlaklı olur.

Bunlardan anlaşılıyor ki Sevük, Akif’i dindar ve samimi bir Müslüman, dahası bir İslam şairi olarak telakki etmektedir. Ancak onun dayanaklarının çok da sağlam olduğunu düşünmemektedir.

Bunlarla birlikte İsmail Habip’in üzerine eğildiği konulardan biri de Akif’in milliyet fikri karşısındaki tavrıdır. Ona göre Akif, İslamcı bir şair olarak milliyet fikrine net olarak karşıdır: “Garip bir tecellidir: Arazu millileştirerek, en milli Türkçe ile, elinde dinin bayrağı, milliyet cereyanının karşısına dikildi! ‘Süleymaniye’nin kürsüsünden, ‘Fatih’in kürsüsünden, kürsü bulamazsa oturduğu yerden mütemadiyen bağırıyor: Başımıza bütün felaketler dinden ayrıldığı için geldi, milliyet İslamiyet’e giren tefrikadır.” Ancak Sevük, Akif’in bu noktada da yanıldığını düşünmektedir. Çünkü ona göre “Mehmet Akif’in İslam vahdetini dağıtır sandığı milliyet, bilakis Müslümanlığı kurtarmanın da yegâne çaresidir. Milliyet dinden o kadar kuvvetlidir ki, *Safahat* şairinin ırkdaşları nasıl kavmiyet namına bize hançer çekmişlerse peygamberimizin ırkdaşları da ordumuzu arkasından vurdular ve hepsinden belığı Köse İmam’ın oğlu Asım Çanakale’de en çok Hint Müslümanlarıyla boğazlaştı.”

Tartıştığımız konu zemininde Akif’i, edebiyat tarihçileri arasında belki de en farklı açıdan gören ve değerlendirenlerin başında Nihat Sami Banarlı ve Ahmet Kabaklı gelmektedir.

Nihat Sami Banarlı, “XIX. Asır Türk Edebiyatının Müstakil Sanatkârları” başlığı altında değerlendirdiği Akif’i, daha ilk satırlarda açık ve net bir şekilde konumlandırır. Buna göre Akif, yirminci yüzyılda “şairleri ve manzum hikâyeleriyle İslamî Türk milliyetçiliğini temsil eden” bir şahsiyettir. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, bu niteleme izaha muhtaçtır. Çünkü Akif, çağdaşlarından ne Ziya Gökalp ne de Ömer Seyfettin gibi daha rafine olan bir milliyetçiliği savunmuştur. Zaten

bunun farkında olan Banarlı, İslamî Türk milliyetçisi olarak takdim ederken onun 'İslam birliği' idealine veya İslamcılık akımına bağlı olduğunu unutmaz. Bunu açık olarak belirtir. Nitekim ona göre "Akif, -kalben Türk milletinin siyasî ve idarî iktidarı altında yücelmesini istediği- büyük bir İslam birliği için çalışıyor, bu samimî ideal ona hem Türkiye'yi hem de İslam dünyasını kurtarıp yaşatacak tek çare gibi görüyordu." Banarlı, aynı zamanda Akif'in İslamcı çizgisinin veya İslam birliği ülküsünün merkezinde "bir parça da Namık Kemal'i, Osmanlıcılık idealine bağlayan zihniyeti andırır taraflar" olduğu görüşündedir. Çünkü "Fransa ve Almanya gibi ülkeler bir kuvvet ve birlik kaynağı olan milliyetçilik fikri, muhtelif milletlerden mürekkep, Osmanlı camiası için olduğu kadar İslam birliği için de yıkıcı ve dağıtıcı bir zihniyettir. İslam birliği Akif'e içinde bulunduğu buhran günlerinde hem Türk hükümranlığını devam ettirmek hem de asırlardan beri uğrunda hemen yalnız Türk kanı dökülen İslam'ı ve İslam dünyasını kurtarmak ve yaşatmak için tek çare görünüyordu." Bu yüzden Akif, Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettinlerin aksine safi bir milliyetçilik yerine daha bütünleyici ve birliği muhafaza edici olarak gördüğü İslâmî Türk milliyetçiliğini benimsemiştir. Hatta o, birliğin muhafazası yolunda "müfrit Türkçüleri" daima uyarmıştır.

Anlaşıyor ki Banarlı, bu yaklaşımlarıyla Akif'i bugünkü İslamcıların algıladığı veya konumlandığı yapıdan ayırmakta ve Türk'ün başını çektiği büyük bir İslamî Türk birliğinin milliyetçisi olarak takdim etmektedir ki, zaten Akif'i bu yapının dışında telakki etmek mümkün görünmemektedir.

Düşünce ve ideolojik bakımdan Banarlı'ya pek yakın olduğu bilinen Ahmet Kabaklı ise Akif'i, benzer şekilde değerlendirir. O da Banarlı gibi daha çok kendisinin de içinde yer aldığı milliyetçilik fikri üzerine oturtur Akif'i. Ona göre Akif, Türkiye'de çoğunun zannettiği ve nitelediği gibi "ümmetçi" değil, bilakis 'dine bağlı' 'milliyetçilik fikrini' savunan bir şahsiyettir. Bu düzlemde o, sadece ırkçılığa karşı çıkmıştır. Bunun da makul gerekçeleri vardır. "Çünkü İmparatorluğun nazik şartları içinde bir de Türk-Arap-Arnaut gibi unsurların "kavmiyet" güdüsüne kapılarak birbirlerine düşman edilmeleri ihtimalini devleti mahvedecek büyük felâket gibi görmüş"tür. Hatta Kabaklı'ya göre Akif, *Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor Peygamber* dövizleriyle bütünüyle 'bölücülüğün' üstüne yürümüştür. "Yoksa Türk töresi, Batıcılık, kültür milliyetçiliği konularındaki düşünceleri Ziya Gökalp'tan farklı" değildir.

Bunlarla birlikte Kabaklı da, tıpkı Banarlı gibi Akif'in çağdaşları Türkçülerle ayrı düşmesini veya tartışmasını konjontürle ilişkilendirir. Ona göre Akif'in Osmanlı Devleti içindeki İslam unsurlarını aynı gözle görmek istemesi, duyarlı ve sorumlu bir aydının devleti koruma refleksinden kaynaklanmaktadır. O sıralarda Türkçülerle olan esas tartışması da bu noktadadır. "Bunun için Gökalp ve arkadaşlarına Türkçü-milliyetçi diyorsak, Akif ve arkadaşları için de İslamî-milliyetçi deyimini kullanmamız yerinde olur."

Kabaklı, Akif'i izahını yaptığımız çerçevede konumlandırır konumlandırmasına ama özellikle ilerleyen zaman ve meydana gelen gelişmeler bağlamında Akif'te fikrî manada son derece ciddi değişimler meydana geldiğini söyler. Sözelimi Akif, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıkımlarının sonunda "Türk-Arap-Arnaut

birliği' yani İslam birliği fikrinden ister istemez uzaklaşmıştır. Hatta Kabaklı, Akif'i, İstiklal Marşımızda birkaç kere kullanmış olduğu "ırkım" kelimesine atıf yaparak onun öncelerden vazgeçerek daha ziyade "İslam Türkü"nü andığını söyler.

Marksist geleneğe bağlı edebiyat tarihçilerinden Şükran Kurdakul'un Akif konumlandırması ise nettir. Ona göre Akif "çağdaş İslamcılarının önde gelen kalemlerinden biri"dir. O, İslam öğretisinin ilke ve kurallarından hayatı boyunca taviz vermemiş, şiirlerini ve makalelerini bu anlayış çerçevesinde kaleme almıştır. Bu bakımdan Kabaklı ve Banarlı'nın dillendirdiklerinin aksine Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının anlayış ve eğilimleriyle ters düşmüştür.

Bunlarla birlikte Kurdakul, Akif'in topluma ilişkin düşünceleri üzerinde de durur ve birtakım saptamalar yapar. Ona göre Akif, dini esas alan ve toplumdaki tüm bozulma ve çürümenin, İslamiyet'i yanlış yorumlama veya ondan uzaklaşmaktan kaynaklandığını düşünen İslamcı bir yazardır. Ayrıca o, Müslümanların içinde buldukları bozulmadan ve çürümüşlükten ancak Kuran'ı eskiden olduğu gibi doğru anlamalarından geçtiğini söylemektedir.

Bu başlık altında şimdiye kadar yapmış olduğumuz anlatımlar gösteriyor ki Akif, edebiyat tarihlerinde birden çok görüntüyle karşımıza çıkan bir şahsiyettir. O, kimine göre dar bir çember içine sıkışmış bir mutaassıp, kimine göre İslamî-Türk milliyetçisi, kimine göre İslamcı bir şairdir. Bunlar, aslında bakılanla birlikte ama ondan ziyade bakanın yarattığı görüntülerdir.

Edebiyat tarihçileri, Akif'i ideolojik yapı bakımından dikkate sunarlarken özellikle onun beslendiği veya daha yerinde bir ifadeyle etkilendiği kaynakları da zikrederler. Bunlar arasında özellikle iki isim dikkat çekicidir. Bunlardan ilki, Muhammet Abduh, diğeri ise Cemalettin Efganî'dir. Şimdiye kadar söz konusu ettiğimiz veya etmediğimiz edebiyat tarihçilerinden Nihat Sami Banarlı, Ahmet Kabaklı, Şükran Kurdakul gibi isimler onun bu yönüne eğilmişler ve ondan hayli beslendiğini vurgulamışlardır. Hatta bu iki şahsiyetin, Doğu'nun büyük reformcuları olduğu ve Akif'in de onlardan bu yönüyle etkilendiğini belirtmişlerdir.

Sanatkâr Mehmet Akif

Dili kullanabilme kabiliyeti, vezne hâkim olmak, nazımda ve tahkiyede yetkin olmak, taze hayaller ve mazmunlar bulabilmek gibi hususiyetler Anadolu sahasında gelişen Türk edebiyatı geleneğinde şair sıfatıyla ortaya çıkan zatın sahip olması gereken olmazsa olmazlarındandı. Geleneğe bağlı ancak yüzü yeniye dönük olan Mehmet Akif de edebiyatta dili, vezni, tahkiyeyi ve buna benzer daha başka hususları son derece önemsemiş ve bu çerçevede haklı bir şöhrete erişmiştir. Bugün, Mehmet Akif'in, dili ve vezni kullanma, onlara hâkimiyeti, iyi bir nâzım olduğu konusunda hemen kimsenin bir itirazı yoktur. Bu konularda tam bir ittifak vardır. Ancak dili, vezni kullanma ve iyi bir nâzım oluşu dışında söz gelimi onun sanatkâr olduğu konusunda tam bir ittifak var mıdır? Çünkü kimine göre Akif, sadece bir dil ve vezin ustasıdır. Bu ve diğer birkaç unsur yetkin şekilde kullanması dışında bir özelliği yoktur. Hatta daha da ileri gidilerek onun sanatkâr olmaktan ziyade sadece bir 'nâzım' olduğu söylenir. Burada çevremizde duyduğumuz bu ve benzeri konuları, edebiyat tarihlerine yansımış biçimlerini ele alıp değerlendirecek ve böylece

sanatkâr Akif algısını kavramaya çalışacağız.

Edebiyat tarihlerinde Akif'i, sanatkâr kimliğiyle ele alarak değerlendiren edebiyat tarihçilerinden ilki İsmail Hikmet Ertaylan'dır. Daha önceki başlıklardan da tahmin edileceği gibi Ertaylan'ın bu konudaki yaklaşımı büyük ölçüde olumsuzdur. Gerçi o, çok açık ve meydanda olan hakikatlerde diğer edebiyat tarihçileriyle aynı görüştedir. Ancak Akif'i, özellikle dini referans olarak kullanması veya bir 'İslam şairi' kimliğiyle belirmesi karşısında son derece olumsuzlayıcı ve küçümseyicidir.

Ertaylan, Akif'i söz konusu bakımdan değerlendirirken önce hiçbir şekilde inkâr edilemeyecek bir realiteyi belirtir: Akif, 'fıtratın şairi'dir. Ona göre Akif "fıtratında mevcut olan bir kuvvetle şiirin âgûşuna atla"mıştır. Ancak "Akif o güzelliğin sihir ve füsununun hakkıyla kavrayamamış, o çeşniyi bütün incelikleriyle tadamamıştır." Ertaylan, Akif'in, şiiri bütün incelikleriyle tadamamasını, kuşkusuz gerekçesiz bırakmaz. Buna, kendince bir izah getirir. Ona göre Akif, "kendi muhitinden, dinî ve içtimaî muhitinden aldığı, gayz ve garazdan ruhunu kurtara"mayan, "din gibi bir âmîli âlet eden", "nokta-i nazarı" son derece dar olan, kısaca "muhitinin şairi" olmaktan öteye gidemeyen biridir. Bu bakımlardan o, yaratılıştan gelen kabiliyete, kumaşa rağmen ancak kuvvetli bir nâzımdır. Bunun ötesine geçebildiğini söylemek mümkün değildir.

Muhtelif sayfalardan yapılan bu alıntılardan anlaşılıyor ki Ertaylan Akif'i, şair olarak görmez. Ancak bu, kabul etmek gerekir ki, hakikati perdelemektir. Bunun farkında olsa gerek, Ertaylan bu kadar olumsuz kanaate sahip olmasına rağmen çoğunlukla belli şartlara bağlasa da kimi yerde Akif'in şair olduğunu lütfeder. Ama ifade ettiğimiz ve biraz sonra da görüleceği gibi bu lütuflar da şartlıdır. Sözelimi bir yerde ondan bahsederken onun söz konusu "gayz ve garazdan ruhunu kurtarabildiği dakikalarda cidden şairleştiği"ni söyler. "O zamanlar heyecanlı bir lisan, coşkun ve hazin bir ifade ile yazdığı parçalar şiir olur. Gayz ve garazı, gılgizet ve taassubu bırakıp da hulus ve kanaatiyle ilhamına râm olup yazsa idi, kendi vadisinde yegâne bir şair olacağında şüphe yoktur." Ertaylan, değindiği özelliklere sahip metin olarak da Akif'in meşhur *Bülbül* manzumesini gösterir.

Başka bir yerde ise yine "muhitinin tesiriyle, terbiye ve tahsilinin sevki ile şiirin aradığı ulviyete" yükselmediğini ve dolayısıyla "muhitinin şairi olup" kaldığını belirttiğinden sonra öncesine benzer şekilde devam eder: "Mahalle Kahvesi gibi tabiatın ve hakikatten aldığı ilham ve numunelerle realist bir ruh ibraz eden Âkif zevk ve hissini terbiye edebilse, sanatın inceliklerine nüfuz eyleyebilseydi fıtratındaki istidadı tenmiye ederek iyi hatta yüksek bir şair olabilirdi." Ancak

Akif, -kalben Türk milletinin siyasî ve idarî iktidarı altında yücelmesini istediği- büyük bir İslam birliği için çalışıyor, bu samimî ideal ona hem Türkiye'yi hem de İslam dünyasını kurtarıp yaşatacak tek çare gibi görüyordu.

Akif, öncelikle “lisan itibarıyla” Türkçüdür. Çünkü o, “bilhassa nesirde, sade ve temiz Türkçenin en iyi misallerini veren” Muallim Naci'nin yaptığı işi, “nazımda ve tabii çok daha güç olan aruzda, hem de yalnız sade ve temiz Türkçeyi değil, bütün İstanbul şivesiyle Türk hançeresini aruzda mihlayacak tarzda yapmıştır”

“bugünkü vaziyetle kuvvetli bir nâzım olmaktan daha ileri geçemez, çünkü küfür parlak da olsa edebiyat havzasına giremez. İşte Nef'i'nin *Sihâm-ı Kazâsı!*.. O koca şairin te'mini takdise değil telvise bir mülevves vesile olmuştur.”

Ertaylan'ın bu tarz “olurdu”, “olabilirdi” yapılı cümlelerine Akif'i değerlendirdiği kısmın son sayfalarında rastlanır. Burada da şartlı cümleler ve tavsiyeler birbirini takip eder. Ona göre Akif, “bu sahada sanatına taassup (*fanatisme*) gözlüğü, kin ve gayz-ı gılteti katmadan çalışsa, itâb ve haşviyât nakîselerinden de kendisini korusa hiç şüphesiz kıymetli bir şair olurdu. Tahkiyedeki kudreti, nazımdaki kuvveti bu muvaffakiyetin zâminidir.”

Bunlardan anlaşılıyor ki Ertaylan'a göre Akif, fıtrattan gelen kudreti, diğer saiklerle birlikte özellikle dinî taassuba boğdurmuş bir şahsiyettir. Ancak bu son derece olumsuz bakışla birlikte Ertaylan, Akif'in dilinde bir tasvir kudreti ve tahkiye kabiliyetinin olduğunu da söyler. Ona göre Akif'te, Mullalim Nâcilerde, Şeyh Vasfîlerde hatta İsmail Safalarda görülen bir “sühulet-i nazm”, bir “harîze-i kelâm” vardır. Dil onun elinde elastiki bir madde halindedir. Kelimeleri vezne sokmak için zorlanmaz. Her düşünceyi son derece kolay bir şekilde ifade eder. Ancak Ertaylan bu konuda da şerh düşer. Çünkü ona göre Akif, “bütün bir

manzumeyi lisanen bayağılaşmadan iptizal ve ıtına düşmeden, ilhâmen zaafa uğramadan söylediği azdır.”

Akif'i sanatkâr yönüyle değerlendiren bir diğer edebiyat tarihçisi İsmail Habip Sevük'tür. Öncelikle belirtmek gerekir ki Sevük'ün tavrı, Ertaylan'a göre olumludur. Ancak o da edebiyat tarihlerine yayılan değerlendirmelerine bakılınca Akif'i, genelde bir şair olmaktan ziyade bir *nâzım* olarak değerlendirme eğiliminde olduğu görülür. Onun 1340 tarihli edebiyat tarihinde kullandığı şu ibare, söylemeye çalıştığımız hususu somutlar kanaatindeyiz:

“Akide ile şiiri birbirinden ayırmalıyız. *Safahat* şairi nasıl düşünürse düşünsün, bu kitabı yazan onda şunu aramakla mükelleftir: Vecitten, dinî cûşîştən şiiri çıkarabildi mi? Bunu inkâr haksızlık olur. Kuru bir nazım üstünde metanetle yürüyen nâzımın vecit anlarında şiire çıktığını görüyoruz. Coğrafyanın vatani parçalanırken çöken Müslümanlığa kalpten gelen yaralı bir azapla inledi.”

Bu alıntı, dikkatle okunmalı ve asla okuru yanıltmamalıdır. Burada Sevük, Akif'e tek kalemde şair demiyor. Dikkat edilirse o, *kuru bir nazım üstünde metanetle yürüyen* bir nâzımdır ve ancak *vecit anlarında şiire çıktığı* görülmektedir. Onun nazımın şiire çıkabilmesinde yine büyük bir coğrafyanın parçalanma anına tanıklık

etmenin ıstırabı unutulmamalıdır. Yani söz konusu kata çıkarlar, aslında Akif'ten ziyade devrin ağır şartlarının kaçınılmaz bir sonucudur.

Sevük, daha sonra yayımladığı eserinde bu görüşünü kısmen de olsa yumuşatır; ancak bundan bütünüyle vazgeçtiği söylenemez. Nitekim bu konuda konuşurken genelde onun bir *nâzım* olduğunu telkin eder. Zaman zaman bundan vazgeçer gibi görünür ama dediğimiz gibi yine de büyük ölçüde önceki kanaate bağlıdır.

Sevük'ün değerlendirmelerinde daha ilginç olan husus ise, bir din veya İslam şairi olduğunu söylediği Akif'i, iki noktada Türkçü olarak nitelemesidir. Buna göre Akif, öncelikle "lisan itibarıyla" Türkçüdür. Çünkü o, "bilhassa nesirde, sade ve temiz Türkçenin en iyi misallerini veren" Muallim Naci'nin yaptığı işi, "nazımda ve tabii çok daha güç olan aruzda, hem de yalnız sade ve temiz Türkçeyi değil, bütün İstanbul şivesiyle Türk hançeresini aruza mihlayacak tarzda yapmıştır". Bu itibarla Akif, hem Muallim Naci'yi, hem de Tefik Fikret'i "ikmal ve itmam" etmiştir. "Hem o Türkçe nazmı, mısralarında İstanbul şivesini ve Türk hançeresini olduğu gibi yaşatmak işini hiç de herhangi bir nazariyeye uyararak, Türkçülük cereyanının başlangıcından sonra, o iddiaya misaller vermek ister gibi bir emelle yapmadı. Meşrutiyet'in ilanını müteakip ortalığı Servet-i Fünun edebiyatının hâkim olduğu, bilahare Türkçülük ve edebiyata milliyet cereyanına bayraktarlık yapan Ömer Seyfettin ve Ali Caniplerin bile en koyu bir Servet-i Fünun edebiyatçılığı yaptıkları bir zamanda Mehmet Akif [...] tam Türkçenin tam edasını veren manzumeler yazıyordu: Yapılan işin kıymeti ve edebiyat tarihi itibarıyla ehemmiyeti buradadır."

Sevük, bu yerinde ve hakşinas değerlendirmelerine, sözünü ettiği Türkçülüğün ikinci düzleminde de devam eder. Ona göre Akif'in "Türkçülüğündeki ikinci mahiyet onun mahalliyet-çiliğindedir; eserlerine mahallî rengi aksettirmekteki kabiliyetindedir." Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse Sevük, Akif'i yerli ve millî hayatı canlı, gerçekçi ve tüm çıplaklığıyla anlatması bakımından Türkçü bulmaktadır. Ona göre Hüseyin Rahmi'nin romanlarıyla, Ahmet Rasim'in makaleleriyle yaptığı işi Mehmet Akif de manzumeleriyle yapmıştır. O, kaleme aldığı meşhur manzumelerinde eski İstanbul'un birçok yönünü, adetlerini, okulsuz kalan Türk çocuklarının kültür özlemlerini, kadın boşamaların fecaatini, bayramda Türk çocuklarının eğlence tarzlarını, Abdülhamit Devri'nin acı sürgünlerini, ibretlik hadiselerini kısaca millî hayatın tüm yönlerini canlı ve gerçekçi bir şekilde, adeta birer fotoğraf makinesi dikkatiyle sunmuştur. Sevük, Akif'in bu hayatı yansıtma noktasında son derece başarılı olduğunu söyler. Hatta o, yer yer Millî edebiyatın önemli isimlerinden Mehmet Emin'le karşılaştırır. Ona göre "*Türk Sazı*'nda böyle canlı parçalar yerine mücerret mevzular vardır; orada dilenen dilenciye on para vermemiz söylenir. Burada ise mesela bir küfeci çocuğun hayatındaki ve nasibindeki meraret anlatır. 'Türk Şairiyim' diyenin şiirinde Türk hayatından levhalar yok: 'Din Şairiyim' diyen *Safahat* nâzımında ise bunlar bol bol ve kucak kucak var."

Bunlarla birlikte Sevük, Akif'in hemen her edebiyat tarihçisinin hemfikir olduğu konuları da zikreder. Sözgelimi Sevük'e göre de Akif, aruzu, Türkçeyi kudretle kullanan bir sanatkârdır. Hatta "aruz, onun elinde tam bir balmumu ol"muştur. Aynı şekilde o, toplumsal hayatı gözleme, tasvir, tahkiye ve bunları en inandırıcı ve samimi şekilde ifade etmede büyük bir kabiliyettir. Onun söyledikleri

Akif, Türk milletinin en zor ve netameli günlerinde “Anadolu’nun çığnenişinden duyulan hüznüleri, düşmana karşı yönelen büyük azimleri, kurtuluşa doğrulan umutları ve büyük zafer sevinçlerini, en güzel duyan ve gelecek yüzyıllara nakleden vatan şairimiz oldu.

muhayyel olandan ziyade görüldür. Çünkü Akif, hayalle işi olmayan, ‘her ne söylemişse görüp de söyleyen’ bir sanatkârdır.

Akif’i, kısa da olsa edebiyat tarihinde değerlendiren bir başka edebiyat tarihçisi de Hıfzı Tevfik Gönensay’dır. Bazı noktalarda İsmail Habip’in görüşlerini tekrarladığı dikkati çeken Gönensay, Akif’i her şeyden önce “devrinin geç kalmış bir şairi” addeder. Ona göre Akif, hece ölçüsünün, millî duyguların her geçen gün kuvvetlenerek kökleştiği bir dönemde aruzla dinî duyguları bütün samimiliğiyle terennüm etmeyi tercih etmiştir. Ancak Gönensay’a göre Akif, “titiz ve itinalı bir sanatkâr” değildir. Çünkü o, kelimeleri ölçüp biçmekten hoşlanmayan, bu yüzden de dilinde “ara sıra aksaklıklara, ahenksizliklere” düşen, “en kuvvetli, en güzel, en hünerli denebilecek mısraların arasına kıymetsiz, zevksiz mısralar sıkıştırarak nazım dilinde muvazenesizlikler” gösteren, bunlara mukabil “nazım tekniğini mükemmel” bilen bir sanatkârdır.

Gönensay da diğerleri gibi Akif’in toplum sorunlarını öncelediğini ve bu çerçevede hayat tablolarını canlı bir surette tasvir ettiğini söyler. Ona göre Fikret nasıl ki “tabiatı objektif bir gözle görmüşse, o da iç hayatımıza öyle bir gözle” bakmış ve “bize mahalle aralarındaki hayatın canlı ve acıklı

manzaralarını” göstermiştir. Bu noktada Gönensay, Sevük’te gördüğümüz gibi onun tutumunu Hüseyin Rahmi ile Ahmet Rasim’in yaptığı işle ilişkilendirir.

Nihat Sami Banarlı ve Ahmet Kabaklı ise öncekilere nazaran Akif’i daha da içselleştirerek ele alır ve değerlendirirler. Bunlardan ilki, Akif’in edebiyat tarihleri ve diğer mahfillerde şair olmaktan ziyade özellikle ve kuvvetle bir *nâzım* olarak görüldüğünü söyler ve buna şiddetle karşı çıkar. Ona göre “Akif’e, tıpkı Namık Kemal’e yapıldığı gibi, sol sesli kimseler tarafından bazı hücumlarda bulunulmuş, bir Türk büyüğü daha, vatan çocuklarının gözünden düşürülmek istenmiştir.” Oysa Banarlı’ya göre ‘sol sesli kimseler’ veya söz konusu görüşü dillendirenler yanılmaktadırlar. Çünkü Türk gençliği ve milletinin ona verdiği değer bunun açık delilidir. Bu bakımdan “İstiklal Marşı şairi, dinî-lirik şiir, millî-vatanî şiir, yurt ve iç hicranlarını dile getiren şiirler vadisinde, yirminci asır Türk şiirinin en kudretli sanat mahsullerinden bir kısmını kendi imzasıyla değerlendiren, büyük sanatkârdır ve Türk dili, onun bu dile verdiği sade, samimî ve zevkli güzellik dolayısıyla bu şaire minnettardır.”

Banarlı’nın, gerek bu ve gerek diğer konularda olsun, Akif’e bakışı son derece olumlu olduğunu söylemeye gerek yok. Onun için Akif, bir aruz ve dil ustasıdır.

Türk hayatı, onun kuvvetli müşahadesi, tahkiye ve tasvir gücü, güçlü dili ve aruzu ve tabii ki o şüphe edilemez samimiyetiyle yansımıştır.

Banarlı'ya mukabil Ahmet Kabaklı ise Akif'i çok daha yoğun ve geniş bir şekilde ele alarak değerlendirir. Kabaklı'nın değerlendirmelerinde Akif'in şair mi yoksa sadece bir *nâzım* mı olduğu sorusu hiçbir şekilde gündeme gelmez. Aslında gelmesine de gerek yoktur. Çünkü Kabaklı için Akif, gerçek manada bir vatan ve millet şairidir. Ona göre Akif, Türk milletinin en zor ve netameli günlerinde "Anadolu'nun çığnenişinden duyulan hüznüleri, düşmana karşı yönelen büyük azimleri, kurtuluşa doğrulan umutları ve büyük zafer sevinçlerini, en güzel duyan ve gelecek yüzyıllara nakleden vatan şairimiz oldu. Edebiyatımızdan Akif'in şiirlerini çıkarırsanız, Çanakkale şehitlerinin o eşsiz dayanışından ve bir ülkeyi gönül birliği ile kurtaran milletin şahlanışından elde yalnız birkaç satır inilti kalacaktır. Mehmet Akif, I. Dünya Harbi ve Kurtuluş Çağı Türklüğünü hüznü, umut ve sevinçleriyle temsil ve terennüm eden benzersiz bir şairimizdir."

Bu haklı konumlandırmanın yanında Kabaklı, Akif'in sanatçı tavrı üzerinde de genişçe durur. Ona göre Akif, toplumu önceleyen, toplum ve millet için sanatını icra eden bir şahsiyettir. O ne bir Haşim, ne bir Hamit, ne de bir Servet-i Fünûn şairidir. Çünkü o, ne Haşim gibi "müphem duygular"a, ne Hamit gibi "yüce ve fizikötesi kavramlar"a ve ne de Servet-i Fünûncular gibi "süslü hayaller"e yer verir. O, her gördüğünü doğrudan doğruya, lafı dolandırmadan açıkça söyler. Kabaklı, Akif'in bu tavrından hareketle onun içerik yönünden realist, biçim bakımından ise parnasist sayılabileceğini, hatta "çoğu şiirlerinde realistleri de aşip Natüralistlerle birleş"tiğini söyler.

Sonuç

Türk kültür, siyaset ve edebiyat tarihinde derin izler bırakmış bir şahsiyet olan Mehmet Akif, hem yaşadığı dönemde, hem de ölümünden sonra yayımlanan edebiyat tarihlerinde genişçe yer bulmuş ve çeşitli yönleriyle ele alınarak tartışılmıştır. Bu açıdan hareketle edebiyat tarihlerindeki Akif algısına bakıldığında onun, özellikle edebiyat tarihçilerinin dünya görüşleri, tercihleri, dine karşı tutumları ve buna benzer diğer saiklerle ele alındığı ve konumlandırıldığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle dış dünyada yaşamış *tek* bir Akif vardır; ancak edebiyat tarihlerine bakıldığı zaman bunun daha da çeşitlendiği dikkati çeker.

Bu çeşitlenmelerin ilki, kuşkusuz ideolojik yapı noktasında kendini gösterir. Buna göre Akif, kimine göre gerici, tutucu bir şair, kimine göre İslamcı bir şair, kimine göre dinî veya dindar bir şair, kimine göre vatan ve millet şairi, kimine göreyse de İslamî-milliyetçi bir şairdir. Sayılan tüm bu sıfatlar veya benzerlerinin, söz konusu edebiyat tarihlerinde onun için kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir. Bu sıfatları kullananlardan biri olan İsmail Hikmet Ertaylan'ın, bu konuda Akif'e karşı takındığı tavrı ve onu değerlendiriş biçimi, özellikle vurgulanmalıdır. Gerçekten de Ertaylan, bu konuda Akif'e karşı son derece önyargılı, insafsız ve acımasızdır. Onun değerlendirme tarzı ve tavrında bir edebiyat tarihçisinde olması gereken ölçütlerin tamamının ortadan kalktığı net bir şekilde söylenebilir. Ertaylan'a mukabil diğerlerinin tavrı ise daha mutedildir. Ancak burada da bir nokta dikkati çeker. O da ideolojik yakınlığın veya akrabalığın doğurduğu *içerden* veya *hissi* değerlendiriştir.

Bu tarz değerlendirmeler de anlaşılacağı gibi olanı değil, daha ziyade arzu edileni veya görülmek isteneni çizer.

Edebiyat tarihlerinde dikkati çeken tartışmalardan bir diğeri de Akif'in sanatkârlığı konusudur. Gerçi bu noktada tartışma daha çok *nâzım* mı, şair mi de yoğunlaşıyor. Bunların dışında kalan konularda tam bir ittifakın olduğu söylenebilir. Özellikle onun bir dil ve aruz üstadı olduğu, veznin ilk kez onun elinde bu kadar işlevsel bir hâl aldığı, sade İstanbul Türkçesini kullandığı, gözlem kabiliyetindeki başarısı, tasvir ve ifadedeki kudreti büyük ölçüde kabul edilerek söylenir.

Kaynaklar

- AKYÜZ, Kenan (1995), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- BANARLI, Nihat Sami (1987), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- BENDERLİ, Muvaffak Hüsnü (1937), *Edebiyat ve Edebiyat Tarihi El Kitabı*, İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi.
- ENGİNÜN, İnci (1977), "Türk Edebiyatı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (2011), *Türk Edebiyatı Tarihi I-IV*, (hızl., Abdullah Uçman vd.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÖNENSAY, Hıfzı Tefrik (1944), *Başlangıcından Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HABİP, İsmail (1340), *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- HABİP İsmail (1932), *Edebî Yeniliğimiz*, İkinci Kısım, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- KABAKLI, Ahmet (1985), *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı İstanbul: Vakfı Yayınları.
- KARA, İsmail-İBANOĞLU (2011), Fulya, *Sessiz Yaşadım Matbuatta Mehmet Akif 1936-1940*, İstanbul: Zentınburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- KARAAALIOĞLU, Seyit Kemal (1980), *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1970), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- KURDAKUL, Şükran (1992), *Çağdaş Türk Edebiyatı II Meşrutiyet Dönemi 2. Kitap*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- MUTLUAY, Rauf (1973), *100 Soruda Çağdaş Türk Edebiyatı 1908-1972*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- URAZ, Murat, *Türk Edip ve Şairleri*, C. 1-4, İstanbul: Numune Basımevi.

FUZULÎ'DEN ÖĞRENDİKLERİM YAHUT KÛZE EYLEN TOPRAĞIM

PROF. DR. ALİ İHSAN ÖBEK*

Klasik Türk edebiyatı şair ve yazarlarını, edebî şahsiyet ve kabiliyetleri “...” çerçevesinde tabaka tabaka tasnif edip her birini ayrı ayrı değerlendirmek, bir yere konumlandırmak çoğunlukla isabetli ve belki ilmî bir tutum dahi olmayabilir; ancak edebiyat tarihçilerinin –hemen hemen ittifakla– müstesna bir yer tahsis ettikleri şahsiyetler bu ihtiyatî yaklaşımın elbette dışındadır.

Sadece divan edebiyatının değil, bütün bir Türk edebiyatının en büyük birkaç şahsiyeti arasına girebilmiş Fuzulî, eski edebiyatçı bazı üstatların değerlendirmesine nazaran birincilik tahtını Ali Şir Nevaî'ye kaptırmış, yahut, selefiyle paylaşmış büyük bir şairimizdir. Fakat İstanbul merkezli Türkçe söz konusu olduğunda, Ali Şir Nevaî'nin kullandığı Türkçenin biraz “doğulu” kaçması dolayısıyla mıdır bilinmez, divan şiirinin elân dahi gönüllerdeki hükümdarı hiç şüphesiz Fuzulî'dir.

Ne var ki her büyük şahsiyet gibi Fuzulî de birçok inceleme ve etüde konu olmuş, hakkında yazılması gerekenler hemen hemen yazılmış büyük değerlerimiz-

* Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı.

Sadece divan edebiyatının değil, bütün bir Türk edebiyatının en büyük birkaç şahsiyeti arasına girebilmiş Fuzulî, eski edebiyatçı bazı üstatların değerlendirmesine nazaran birincilik tahtını Ali Şir Nevaî'ye kaptırmış, yahut, selefiyle paylaşmış büyük bir şairimizdir.

dendir. Bununla Fuzulî'ye (ve başka bir şahsiyete) dair söylenmesi gereken her şey söylenmiştir demek istemediğimizi belirtmeliyiz; demeye çalıştığımız, bu yazı öyle bir amaca hizmet etmek üzere kaleme alınmış değildir. Diğer ifadeyle bu yazıda, Fuzulî'nin ünlü bazı beyitlerinde ifadesini bulan aşk anlayışı (ve öncesinde, değinilmesi gereken birkaç didaktik mısrası)na dair genel bir değerlendirme yapmakla yetineceğiz.

Her şeyden önce Fuzulî Türk edebiyatının deha şairi olup da ona dair yazılan eserlerin kahir ekseriyetinin "hayatı hakkında çok az bilgimiz vardır" diye başlama nedeni şiddetle merak edilesi şair(i)dir. Ancak belirtmek lâzımdır ki hayatından çok hayat hakkındaki duygu ve düşüncelerini, duruşunu mısralarında hayranlıkla ve kâfi miktarda görüyoruz; birkaç örnek verilecek olursa:

Fuzulî'nin düşüncesinde insan her şeyden önce fani olduğunu bilecektir; dünya ve ona ait ne varsa, özgün ifadesiyle *dünya ve mafihaya* asla bağlanmayacak ve sahip olduğu mal mülk, makam mevki...nin şehvetine kapılmayacak, ne bunların

varlığına sevinecek ne yokluğuna yerinecek; en büyük zenginliğin kanaat olduğunu müdrik, bir lokma bir hırka ile kanaat etmeyi prensip olarak benimseyip iftihar ettiği fakrını asıl saadet kabul edecek; "her gedâyı Hızır görüp her şahsa dervîşâne bakacak" ; hasılı, hakikatte meteliğe kurşun atan biri olsa bile kendini Karun adde-bilme erdemini gösterecektir:

*Menem ki kâfilesâlâr-ı kârbân-ı gamem
Müsâfir-i reh-i sahrâ-yı mihnet u elemem
Hakîr bakma bana kimseden sağınma kemem
Fakîr-i pâdişeh âsâ gedây-ı muhteşemem*

*Ne mülk ü mâl bana çerh verse memnûnem
Ne mülk ü mâlden âvâre kılsa mahzûnem
Egerçi müflis ü pest u muhakkar u dûnem
Demâdem öyle hayâl eylerem ki Kârûnem*

Müşterek Doğu medeniyetindeki klasik düşünceye göre dünya (ve mafihaya) hiçbir şekilde güven olmaz; zira söz gelimi dünya, hile ve aldatma üstadı bir koca-karıdır; onun karşısında er gibi davranmalıdır:

*Ey Fuzûlî dehr zâlinin firîbinden sakın
Olma gâfil er gibi depren işin merdâne tut*

Israrla belirtilmelidir ki –az yukarıdaki dizeleri cinsinden söylenmiş birçok mısraına nazaran–dünya ve mafihayı önemsememek mühim bir meziyettir fakat bu aslâ kâfi değildir: Asıl meziyet, dünya ve mafihanın ne idüğünü dahi bilmemek, tanımamak, oralı olmamaktır; işte bu, Fuzulî dilince *irfanın* ta kendisidir:

*Hikmet-i dünyâ ve mâfihâ bilen ârif değil
Ârif oldur bilmeye dünyâ ve mâfihâ nedir*

Kimi sözleri üstünkörü değerlendirildiğinde –haddizatında dünyanın çocukları olan– insanlara karşı güven duygusu gelişmemiş ve aşırı şüpheci diye nitelelenebilir; fakat bu sözlerle hakikati resmetmektedir aslında: Vefalı olmak çok zordur, her zaman ve her yerde vefalı olmak ise hemen hemen mümkün değildir; o nedenle beşer, gerçek vefa sahibinin sadece ve sadece *El-Vâfi* olduğunu idrak etmelidir:

*Vefâ her kimseden kim istedim andan cefâ gördüm
Kimi kim bîvefâ dünyâda gördüm bîvefâ gördüm*

Yukarıda gördüğümüz;

Fakîr-i pâdişeh âsâ gedâ-yı muhteşemem

vecizesinin sahibi Fuzulî, yeri gelir padişah, şah ve sultanlarla kendini ve belki sıradan bir insanı karşılaştırmakla yetinmez, gerçek sultanlığın söz sultanlığı olduğundan hareketle çarpıcı tahlillerde bulunur: Padişah dediğin nedir ki... Bir şehri/ülkeyi fethetmek için altından gümüşten paralarla asker tutar; fitne fesadın envanını çıkartıp o yeri işgal eder; aldığı yer emniyet ve doğruluktan nasibini almamış, karmakarışık bir yerdir üstelik; istikrarı olmayan felek, âdeti üzere bir gün gelip de tersine dönünce sultanın kendisi de, askeri de, ülkesi de yok olur gider!.. Ama dön de ben dervişin sultanlığına bak: Sözümün feyzi bereketiyle nereleri fethetmiyorum ki! Benim her bir sözüm bir savaşçıdır; Allah'ın yardımıyla vardığı her yeri, kara deniz demeden, fetheder; çabası, nereye gitse vergi ve maaş da istemez; fethettiği yerlerde kimseciklere zararı dokunmaz; felek de istediği terslikte dönsün, söz askerlerime hiçbir tesiri dokunamaz... Velhasıl sultanlar –âlemden elini eteğini çek-

Ama dön de ben dervişin sultanlığına bak: Sözümün feyzi bereketiyle nereleri fethetmiyorum ki! Benim her bir sözüm bir savaşçıdır; Allah'ın yardımıyla vardığı her yeri, kara deniz demeden, fetheder; çabası, nereye gitse vergi ve maaş da istemez; fethettiği yerlerde kimseciklere zararı dokunmaz;

miş, kanaati taç edinmiş olan- benden uzak dursun; onların saltanatı geçicidir, baki olan bizimkidir; üç günlük rızık içinse bakilerin fanilere köle olmasından Allah'a sığınırım:

*Pâdişâh-ı mülk dînâr u direm rüşvet verip
Feth-i kişver kılmağa eyler müheyyâ leşkери
Yüz fesâd u fitne tahrîkiyle bir kişver alır
Ol dahî âsâr-ı emn u istikâmetten berî
Gösteren sâatte devrân-ı felek bir inkulâb
Hem özü fânî olur hem leşkери hem kişveri
Gör ne sultânem men-i dervîş kim feyz-ı sühan
Eylemiş ikbâlimi âsâr-ı nusret mazharı
Her sözüm bir pehlevandır kim bulup te'yîd-i Hak
Azm kıldıkta tutar tadrîc ile bahr u beri
Kanda kim azm etse mersûm u mevâcib istemez
Hansı mülkü tutsa değmez kimseye şûr u şeri
Pâyimâl etmez anı âsib-i devr-i rûzigâr
Eylemez te'sîr anı devrân-ı çerh-ı çenberî
Kılmasın dünyâda sultanlar bana teklîf-i cûd
Bes durur başımda tevîfik-ı kanâat efseri
Her cihetten fâri gem âlemde hâşâ kim ola
Rızık için ehl-i bekâ ehl-i fenânın çâkeri*

Fuzulî'nin, insanın mal mülk ve dünyalıkla ilişkisine dair birçok sözü, mısraı vardır; ancak aşağıda sunacağımız dizeleri "fazla söze hacet yok" dedirtecek kabildendir: Ey insanoğlu! Gerçekte Allah'a kulluk için yaratılmışsın. Ne zamana kadar nefsinin istekleri, yemek içmek peşinden koşturacaksın; ibadetten nefret edip kulluktan uzaklaşacaksın; sabah akşam ibadet yeri olarak mutfağı, ziyaretgâh olarak da kenefi belleyeceksin?! Bunun için mi yaratıldın?! Allah'ın sana olan emri bu mudur?!

*Nice bir nefis temennâsıyla
Yemek ü içmek ola dilhâhın
Eyleyip zühd ü vera'dan nefret
Tâat-i Hak'tan ola ikrâhın
Ma'bedin matbah ola şâm ü seher
Müsterâh ola ziyâretgâhın
Bunun için mi olupsun mahlûk
Bu mudur emri sana Allâh'ın*

Eski Türk edebiyatı uzmanı bazı hocalarımız için “divan şiirini [halka] sevdiren adam” denir; bunu klasik şairlerimize uyarlayacak olursak “Fuzulî, divan şiirini –günümüz insanına– sevdiren şairdir.” diyebiliriz. Bizce bu, Fuzulî söz konusu olduğunda mutlaka belirtilmesi gereken bir nokta, daha ötesi, şairin teslim edilmesi gereken hakkıdır. Elbette bununla “Fuzulî, divan şiirini torunlarına sevdirmek maksadı güttü.” demek istemiyoruz; fakat o, bir taraftan şiirlerini yazarken öte taraftan bu sevdirmeye işini de bir şekilde yahut türlü yollarla başarmıştır. Bunu da, yukarıdaki mısralarında ifade ettiği söz ve sözün kuvveti/büyüsü ile yaptığını düşünüyoruz. Başka bir ifadeyle sözü aşkla söylemek ve aşkı –büyük bir içtenlik ve kusursuz bir üslûpla– söze dökebilmekle yapmıştır denebilir.

Öte yandan, önemle belirtmek lâzımdır ki “Fuzulî’nin şairlik dışında bir tek alâmet-i farıkası nedir?” muhtemel sorusuna verilecek bir tek cevap olursa o “âlimliğidir” olacaktır; ama o kuru bir âlimliği de asla tasvip etmemiştir.

Şiirin temeline bile ilmi koyan Fuzulî, çok önemseydiği ilmi kutsamamış, aksine sorgulamış ve karşılaştırmaya tabi tutmuştur. Söz gelimi şu kıtasında bilginin, teknolojinin, kıymetini bilmeyenlerin, suiistimalcilerin eline geçmesine şiddetle muhalefet eder. Merhametten, insaftan, insaniyetten nasiplenmemiş kişilerin/toplumların bilgi ve teknolojiden yana yoksun kalması daha müreccaktır ona göre. Ama iyi bilinmelidir ki fitne fesat, kargaşa ve savaşların asıl sorumlusu da Allah korkusu taşımayan âlimlerdir:

*Ey muallim âlet-i tezvîrdir eşrâra ilm
Kılma ehl-i ilme ta’lîm-i maârif zînhâr
Hîle için ilm ta’lîmin eden müfsidlere
Katl-i âm için verir cellâda tîg-ı âbdâr
Her ne tezvîr etse ehl-i cehl aña olmaz sebat
Mekr-i ehl-i ilmdir asl-ı fesâd-ı rûzigâr*

Şu kıtasına nazaran özge bir âlem olan şiir, öğretici, terbiye edici özelliğiyle hiç yoksa taş kalpleri yumuşatır; o nedenle şiiri tanımayan, şiirden nasiplenmemiş ilmi ve ilim adamını da eleştirir:

“Fuzulî, divan şiirini –günümüz insanına– sevdiren şairdir.” diyebiliriz. Bizce bu, Fuzulî söz konusu olduğunda mutlaka belirtilmesi gereken bir nokta, daha ötesi, şairin teslim edilmesi gereken hakkıdır.

*Hiredmendî ki dâim âlem-i ilm içre seyr eyler
Esâlîb-i fînûn-ı şî'rden elbette gâfildir
Mezâk-ı şî'r hem bir özge âlemdir hakîkatte
İki âlem müsehhar eylemek gâyet de müşkildir*

Kimi zaman mesela zavallı medrese müderrisiyle meyhanedeki bir güzeli yarıştırırkenki tutumu da zımnen böyledir: Müderrisin bin sunumuna meyhane güzeline sunduğu kadehi tercih eder:

*Medrese içre müderris verdiği bin dersten
Yeğ durur meyhânede bir câm sunmak bir güzel*

Bu, tasavvuf çeşnili, biraz da kapalı duran bakışı, başka sözleriyle anlamaya çalışıldığında sebep net olarak anlaşılır: İhtisas alanındaki bilgisini inkâra hacet yok ama medrese hocası her şeyden önce *aşk ilmi* cahildir:

*Fakîh-i medrese ma'zûrdur inkâr-ı aşk etse
Yok özge ilmüne inkârımız bu ilme câhildir*

Ve nihayet ilmi bir *kıyl ü kâl* derekesine indirdiği vakit, tahmin edilmelidir ki ilmin karşısına yenilgiyi hiç tatmamış bir rakibi, aşkı çıkarmıştır; hakiki yükselmenin ancak aşkla mümkün olacağını söyler:

*İlm kesbiyle pâye-i rif'at
Ârzû-yi muhâl imiş ancak
Aşk imiş her ne var âlemd
İlm bir kıyl ü kâl imiş ancak*

Fuzulî, övgü ve sövgü ifrat ve tefritinden kaçınmış, kendine özge bir reviş bulmuş şairdir; katman katman işlediği aşk konusunda adeta ihtisas sahibidir. Sözü hep aşkla söyler, âşıkane söyler:

*Benden Fuzûli isteme eş'âr-ı medh u zem
Ben âşıkım hemîşe sözüm âşıkânedir*

Sevgiliye olan aşkını, derin sevgi ve bağlılığını anlattığında imrenmeyen, hatta kıskanmayan muakkip divan şairi bırakmamıştır denebilir:

*Cân ü dil kaydını çekmekten özüm kurtardım
Cânı cânâneye ettim dili dildâra fedâ*

*Bin cân olaydı kâş men-i dilşikestede
Tâ her biriyle bin kez olaydım fedâ sana*

*Yolda bir kurban keserler halk-ı âlem ıyd için
Dembedem sâatbesâat ben senin kurbânınam*

Hasılı, aşka dair sözleri bitmez tükenmez, ama aşkı tekerleme edasıyla tarifi eşsiz bir sehl-i mümtendir:

*Cânı kim cânânı için sevse cânânın sever
Cânı için kim ki cânânın sever cânın sever*

Diğer taraftan aşkı anmadan da aşkı anlatmış şairdir: Sürekli ağlayan gözlerine uyku haramdır; gece gündüz gözünü göğe dikmiştir:

*Gözü yaşluların hâlin ne bilsin merdüm-i gâfil
Kevâkib seyrini şebtâseher bîdâr olandan sor*

Daha açık ifadeyle... Sadece sıkıntılı bir hâli yoktur, sıkıntısını söze döküp dökmeme konusunda da çok zorlanmaktadır: Binlerce sıkıntısından dem vurduğu esnada ayrı bir derdinden özellikle bahseder, ama el âlemin kınamasından çekinmeden de edemez:

*Gönülde bin gamım vardır ki pinhân eylemek olmaz
Bu hem bir gam ki el ta'nından efgân eylemek olmaz*

Fakat 'el âlem ne der?' kaygısından geçip 'ne derlerse desinler' noktasına gelmesi zor olmaz lâkin bu hâlde de halka feryat figanıyla rahatsızlık verdiği için üzülür:

*Perîşan halk-ı âlem âh ü efgân ettiğimdendir
Perîşân olduğum halkı perîşân ettiğimdendir*

Her büyük şair gibi onun da nazarında aşk aslında bir sırdır; başı kesilmek pahasına dahi olsa bu sır ifşa edilmemelidir:

*Râz-ı aşkın saklarım dilde nihân ey serv-i nâz
Gitse başım şem' tek mümkün değil ifşâ-yı râz*

Ömür boyu saklanması lâzım gelen bir sırrın ifşa edilmemesinin başlı başına bir dert, bir belâ olduğunu da lâyıkıyla müdriktir ama buna rağmen bu yolda büyük azim ve sebat gösterir; aşk yolunda karşılaşacağı her türlü kaza belâyâ rıza gösterir:

*Vücûdum ney gibi sûrâh sûrâh olsa âh etmem
Muhabbetten dem urduk incimek olmaz belâlârdan*

Zaten gönlü de aşkın her türlü hâline, keder ve elemelerine karşı idmanlıdır çünkü daha doğuştan paramparça yaratılmıştır:

*Muharrirler yazanda her kime âlemde bir rûzî
Bana kısmet dil-i sad pâreden bir pâre yazmışlar*

Hayatı boyunca yakalandığı tek bir ölümcül hastalığı vardır fakat tabip merhem kabul etmez:

*Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcımdan tabip
Kılma derman kim helâkim zehri dermânındadır*

Çünkü ona göre her hastalığın bir çaresi var ama aşkın yoktur:
*Ne müşkil derd olursa bulunur âlemde dermânı
Ne müşkil derd imiş aşkın ki dermân eylemek olmaz*

Aşk belasının âşığı sağalttığına, sağlıklı bir insan kıldığına kaildir; o nedenle bu derdine çare olacakları (!) reddetmekle kalmaz, aleni bir düşman olarak niteler:

*Aşk derdiyle olur âşık mizâcî müstakim
Düşmenimdir dâstlar bu derde dermân eyleyen*

Her nasılsa bir iki kez –el-çek tesmiye ettiği– tabibe teslim edilmişliği olmuşsa da umutsuz vaka diye raporlandığını iddia eder:

*El çekip kat'-ı nazar kılmış ilâcımdan tabib
Bildi gûyâ kim harâb-ı nergis-i fettânınam*

Pençelediği (zannolunan) bu hastalıktan kurtulup sağalması (!) için son çare olarak en ulu dergâha, Kâbe'ye götürülür, fakat anda dahi mutat dualara kendince bir meal getirip ins ü cinni şaşırır:

*Yâ Rab belâ-yı aşk ile kıl âşinâ beni
Bir dem belâ-yı aşktan etme cüdâ beni*

*Az eyleme inâyetini ehl-i derdden
Ya'nî ki çok belâlara kıl mübtelâ beni*

Fuzulî'nin aşka dair sözleri hep bu minval üzere söylenmiş değildir; aşk vadi-
sinde şöhret olmuş kahramanları da *meydân-ı da'vâya* davet eder:

*Esîr-i derd-i aşk u mest-i câm-ı hüsn çok ammâ
Biziz meşhûr olan Leylî sana Mecnun bana derler*

gibi sözlerle, yüzyılların oluşturduğu edebî geleneğin kâh gerçek kâh muhay-
yel aşk kahramanlarını unutulmaz mısralarla terennüm eden şair, onların hayrülha-
lefi olduğu, onlarla âdeta rekabete girdiği, bazı bazı –bıyık altından gülerek– onları
valih ü hayran bıraktığını iddia ettiği... zamanlarda bile inandırıcı görünür:

*Aşk nâmûsu men u Mecnûn'a düşmüş lâcerem
Gam yükün çekmekteyiz ben bir zamân ol bir zaman*

*Mecnûn oda yandı şu'le-i âh ile pâk
Vâmuk suya battı eşkten oldu helâk
Ferhâd hevesle yele verdi ömrün
Hâk oldular anlar menem imdi ol hâk*

*Bende Mecnun'dan füzûn âşıklık isti'dâdı var
Âşık-ı sâdik menem Mecnûn'un ancak adı var*

*Yazanda Vâmuk u Ferhâd ü Mecnun vasfın ehl-i derd
Fuzûlî adını gördüm ser-i tûmâra yazmışlar*

*Benim müderris-i ilm-i cünun kanı Mecnun
Ki bir murâd ala devrimde istifâde ile*

Bazen hızını alamaz ve biraz da kendi sun'u/eseri olan meşhur aşk kahraman-
larını –alaya alırcasına– bir gazelde peş peşe mat eder:

*Olsaydı bendeki gam Ferhâd-ı mübtelâda
Bir âh ile verirdi bin Bîsütûn'u bâda*

*Verseydi âh-ı Mecnun feryâdımın sadâsın
Kuş mu karâr ederdi başındaki yuvada*

*Ferhâd'a zevk-ı sûret Mecnûn'a seyr-i sahrâ
Bir râhat içre herkes ancak benim belâda*

Aşk kahramanlarıyla kâh tek tek kâh cem'an hesaplaşan Fuzulî, gözünü havaya diker ve bütün bir doğu geleneğinde âşğın yegâne sembolü olan bülbüle nice nice dâmlar, duzahlar kurar, söz oyunlarıyla onu dahi derkafes eyleyip sesini keser:

*Ehl-i temkînem beni benzetme ey gül bülbüle
Derde yok sabrı onun her lâhza bin feryâdı var*

*Ey Fuzûlî kılmazam terk-i tarîk-ı aşk kim
Bu fazîlet sâhib-i ehl-i kemâl eyler beni*

sözleriyle kendini sadece sağlıklı insan kıldığına değil, ehl-i kemâl eylediğine dahi inandığı aşk yolundan ölümü hâlinde bile ayrılmayacağını vasiyet eder:

*Ey Fuzûlî çıksa can çıkmam tarîk-ı aşktan
Rehgüzâr-ı ehl-i aşk üzre kılın medfen bana*

Ve nihayet, aşkın behresinden nasibini almamış ehl-i zâhiri mezarı başında dahi istemez; mezartaşını onlara ta'ne taşı kılar:

*Gelme kabrim üzre ey aşk içre ben tek olmayan
Ta'ne taşıdır sana senğ-i mezârımdan sakın*

Aşk için güzelliği ölçü alır. O, "Allah güzeldir ve güzel[liğı] sever" düsturunca sadece güzelin sevdalısıdır; ancak, bu inceliğı fark u derk edemeyenlerle de –Hafız'a selâm göndererek– tartışmaya girmez, âdeta kestirip atar:

*Secdedir her kanda bir büt görsem âyînîm benim
Hâh kâfir hah mü'min tut budur dînîm benim*

Aşkı, beşerî mi ilâhî mi yahut her iki surette ve iç içe mi işlemişiğı hususunda üstatları bile mütehayyir bırakmıştır; ancak derin, mukaddes ve ulvi olduğuna hiç bir şüphe bırakmamıştır. Onun nazarında âşık –gönlünün derinliklerinde gizlediğı– sevgilinin ancak hayaliyle teselli bulur, vuslatı asla istemez, ona sadece ve sadece nazarıyla dokunabilir:

*Ey Fuzûlî hûblar vaslîna eylersin heves
Gûyiyâ bilmez misin vasl içre hicrân olduğun*

*Hayâl-ile tesellîdir gönül meyl-i visâl etmez
Gönülden taşra bir yâr olduğun âşık hayâl etmez
Âşıkta ancak tasarruhsuz temâşâdır garaz*

Bir başka ifadeyle cismen sevgilinin yanında değil ve fakat gönlü her an onunladır:

*Âşiyân-ı murg-ı dil zülf-i perîşânındadır
Kanda olsam ey perî gönlüm senin yanındadır*

Zaman zaman sanki vuslat ister ve vuslatı gerçekleştirmiş görünür; ama hakikatte böyle değildir: Çok zayıf da olsa, her vuslat düşüncesinde/ihtimalinde hemen tedirgin olur ve vuslat sonrası mukadder olan ayrılık tedbirini vuslat öncesi çekinmeden alır:

*Yaktım tenimi vasl günü şem' tek ammâ
Bil kim bu tedârük şeb-i hicrânın içündür*

Sıra, afet-i devran olduğu anlaşılan sevgiliye ilân-ı aşk etmeye gelince, tabir caizse işin rengi değişir, ya âdeta buharlaşır yahut dili tutulur:

*Dedim ahvâlimi cânâna kılâm arz velî
Görebilmem özümü anda ki cânan görünür*

*İstedim ol mâha arz-ı hâl edem hayret bana
Öyle gâlib oldu kim bir söz mecâli kalmadı*

Peygamber'e olan, tartıya gelmez sevgisi de elbette ki aşk derecesindedir. Nice parlak manzumeyle bağlılığını arz eylediği Peygamber'i aşkla andığı bir sırada şöyle bir beyit irat eder:

*Destbûsi ârzûsuyla ölürsem dâstlar
Kûze eylen toprağım sunun anınla yâre su*

Yani: Peygamber'in elini öpmek arzusuna nail olamazsam şayet, ben öldükten sonra, toprağımdan bir testi yapın, içini suyla doldurun ve O'nun mezarına serpin: arzum yerine gelmiş olacaktır!

Büyük bir memnuniyet ve imrenmeyle belirtelim ki, Fuzulî'nin *yâr* diye andığı Peygamber'e olan derin sevgisini, yüzyıllar sonra da olsa, bu toprakların çocukları doğru okumuş ve beyit formatında bıraktığı vasiyetini yerine getirmişlerdir. İnsanın, içlerinden biri yahut hocaları olmayı çok arzuladığı bu salih torunların –internette de dolaşan– kutlu yolculuklarının hulâsası şudur: “Divan edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Fuzulî'nin *Su Kasidesi'*nde dile getirdiği vasiyeti Trabzonlu öğrenciler tarafından gerçekleştiriliyor. Trabzon 88. Yıl Cumhuriyet Anadolu Lisesi Edebiyat Kulübü öğrencileri Fuzulî'nin vasiyeti olan şiirindeki arzusunu yerine getirmek için Irak'taki mezarından toprak getirtti. Getirilen toprağın Bayburt'ta testiye dönüşeceği açıklanmışken Bayburt'ta son çömlek ustasının vefat etmesi dolayısıyla testi çini şeklinde Kütahya'da yapılacak... [26 Nisan 2012]”

TASAVVUF VE TÜRK ŞİİR DİLİNDE “DERİN YAPI”

PROF. DR. ÖMÜR CEYLAN*

Arap yarımadasında doğan tasavvufi düşüncenin; din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin ne varsa önüne katıp büyük bir gürültüyle aktığı iki ana mecra dikkati çeker. Bunlardan biri Endülüs gibi hayranlık uyandırıcı bir medeniyete yol verecek olan Kuzey Afrika coğrafyası, diğeri ise Zerdüşst Pers toprakları üzerinde adeta pişerek ulaştığı Türk Asya’sıdır. Başta Berberiler olmak üzere zamanla Araplaşan Afrika kavimleri, yalnız Akdeniz’in karşı yakasındaki Avrupa kıyılarını fethetmezler; beş asır sürecek İber Yarımadası maceralarını İbni Arabi gibi bir tasavvuf dehası ile taçlandırır. Hoca Ahmet Yesevi’nin Türkistan bozkırında kurduğu nefes ordusu ise hemen hemen aynı süre zarfında çok daha uzun bir yol kat ederek Balkan nehirlerinin mahzun kıyılarına ulaşır.

Tasavvufun eş zamanlı olarak sürdürdüğü bu iki muhteşem yolculuk, güzergâhındaki diller, milletler ve kültürler üzerinde derin ve girift izler bırakır. Orta ve Yeni Çağlar boyunca Arap, Fars ve Türk dillerinin resmi medeniyet dilleri olarak

* İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

tüm İslam coğrafyasında kabul görmesi, ardı arkası kesilmeyen İslam fütuhunun askeri sonuçlarından biri değil; bu fetihlerin getirdiği ekonomik ve moral rahatlıkla gelişme fırsatı yakalayan bilim ve sanatın başarısıdır. Doğrusu bütün bu zamanlar boyunca bilim ve sanat için doldurulan hiçbir hokka, kesilen hiçbir kalem de tasavvuftan büsbütün uzak değildir. Arapçanın Kuran dili olarak nüfuzu kolaylıkla tahmin edilebilirse de bugün hala Halep Emevi Camii'nin mihrap kitabesini süsleyen Nabi dizeleri veya Saraybosna'daki tarihi dehliz kafelerinin duvarlarına kazınmış Hayyam rubaileri çok kimse için şaşırtıcıdır. Hatta yüzyıllardır kesintisiz faaliyet gösteren ve müritleri bugün artık yalnız Arnavutlardan müteşekkil olan Prizren tekkelerinde, -eğer Osmanlı harflerini okuyabiliyorsanız- bugün de sizi karşılayacak olan Şeyh Galib'den başkası değildir:

*İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz Şâh-ı Velâyet kuluyuz hem Alevîyiz*

Müslümanlarca “Nazm-ı Celîl” denen ve Allah tarafından bir dil mucizesi olarak gönderilen Kur’an-ı Kerim ile kendisini Arap diliyle konuşanların “en fasihi” olarak takdim eden Hz. Peygamber’in varlığı, ilahî bir iletişim aracı olarak dile saygı gösterilmesini bütün Müslümanlar için bir vecibe kılar. Tasavvuf ise yeryüzünün tüm öğretileri gibi “dil”i adeta takdis edercesine önemser. Zira her ne kadar “keşf”e (sezgiye) ve “hâl”e dair bir düşünce sistemi olduğu kabul edilse de varlığın tarihçesini “söz”le başlatan sufiler, ilk “nefes”in aslında bir söz olduğunu ve insan dahil tüm kainatın da ruhen sözden ibaret bulunduğuna inanırlar. Nitekim Yunus gözüyle bir defin merasiminin tasviri, yalnızca şu mısradan ibarettir:

“Söz ıssı sözün alur, sûret toprakda kalur”

Kendisine aynı zamanda bir bilim dili geliştirmek durumunda olan Anadolu tasavvufu, çoğu zaman “kuş dili/mantıkü’t-tayr” tabiriyle tanımlanan bir “ıstılahlar ve remizler lügati” kullanır. Bazı maddelerini kimi zaman şiir dilinin de ödünçlediği bu lügatin terim özelliği taşıyan kısmı, standart dildeki anlamları ciddi biçimde genişletilmiş yahut onlardan tamamen kurtarılmış, daha çok Arapça ve kısmen Farsça sözcüklerden oluşur (bâde, bekâ, cem’, dilber, gayret, hased, isbât, kahr, murâd, vecd, yakaza vb.). Remiz maddeleri ise tasavvufun Anadolu ve Balkanlar’daki macerasından yadigâr, çoğunluğu Türkçe sözcüklerden ibarettir ve bu sözcükler de lügat anlamlarından hayli uzak manaları karşılamak üzere tekrar inşa edilmiş dil birimleridir (ağaç, aşçı, ceviz, elma, köy, nevrüz, put, şehir, zülf

vb.). Fakat sanıldığı gibi tasavvufun asıl başarısı bahsettiğimiz bu lügat ve lügat çevresinde verilen eserler değildir. Bir öğreti olarak tasavvufun bütün gücü ve cazibesi, “samimiyet”inde gizlidir. Bu samimi ve teklifsiz tavrı sayesinde ki kuş dilli eserlerin kendilerinden daha ziyade, kendileri aracılığı ile kurulmuş ve toplumun çok farklı kesimlerince paylaşılmış “değerler manzumesi” etkilidir.

Bireyi topyekûn dönüştürüp şekillendirmeye talip olan tasavvufun, formasyon aracı olarak “nazm”ı seçmesi de elbette bir tesadüf değildir. Büyük iddiasını destekleyen bu tercihi, halk arasında yaygınca kullanılan ve tasavvufi değerler gölgesinde teşekkül ettiği şüphe götürmeyen

darb-ı mesellerden *Mesnevi*'ye, kelim-ı kibarlardan *Hamriye Kasidesi*'ne, mürsel mecazlardan *Hüsn ü Aşk*'a uzanan geniş bir yelpazede akis bulur. Tasavvufi eğitimin yaygın ve başlıca enstrümanı olarak şiir, ümmi müntesiplerin hafızalarından ihvan meclislerine sızarken entelektüel zihinlerden de her türlü bilim dalına ait esere nüfuz eder. Böylece zamanla yetişen ve şiiri hayatın tabii bir parçası kabul eden nesiller için tasavvuf, yalnız bir ruhani öğreti değil aynı zamanda gümrak bir sanat pınarıdır.

Zâhire ve şekil taassubuna ciddi direnç gösteren tasavvufi öğreti, batın diyarlarına ulaşmak için yegâne kılavuz olan “hayal”e uçsuz bucaksız bir iklim vaat etmeyi de ihmal etmez. Şiirin gücünü ve hayalin kanatlarını ödünçleyen tasavvufun artık ihtiyacı olan tek şey bir “kutup kavram”dır: A Ş K. Aşk, kendisi etrafında örülen ve lügatlerin ölçülebilir değerlerle tanımladığı tüm manaları, manasız kılacak bir boyuta yükselten benzetmeler sistematiğinin kutbudur. Diğer bir ifadeyle sözcükleri, lügatle kayıt altına alınmış anlamlarından kurtarmak!

Tasavvufun, tabiatı gereği tuttuğu bu yol, gerçekte sanatın da ontolojik zeminidir. “Kalp”ten “gönül”e giden yolların bütünü olarak sanat; ses, renk, şekil, hareket vb. gibi varlığın kadim ve tabii formlarını kullanarak gerçeği deforme eder. Zira hayatın akış hızıyla kemikleşen gerçeklik, yapay algıların ürünü kaotik bir yapıdır ve insan, hâkimi olması gereken bu yapıya bir süre sonra mahkûm olur. İşte bu tutsaklık zincirini parçalamaya aday olan sanat, sebab-i mevcudiyeti gereği

Fakat sanıldığı gibi tasavvufun asıl başarısı bahsettiğimiz bu lügat ve lügat çevresinde verilen eserler değildir. Bir öğreti olarak tasavvufun bütün gücü ve cazibesi, “samimiyet”inde gizlidir.

Şiirin gücünü ve hayalin kanatlarını ödünçleyen tasavvufun artık ihtiyacı olan tek şey bir “kutup kavram”dır: A Ş K. Aşk, kendisi etrafında örülen ve lügatlerin ölçülebilir değerlerle tanımladığı tüm manaları, manasız kılacak bir boyuta yükselten benzetmeler sistematığının kutbudur.

özgürdür ve dokunduğu her şeyi özgürleştirilmesi beklenir. Bu sürecin sanat ve süreç sonunda çıkan ürünün sanat eseri değeri kazanması, estetik ve felsefenin birlikte inşa ettikleri o merkezden, kutuptan bağını koparmamasıyla mümkündür. Aksi takdirde süreç de, ürün de beklentinin tam aksine kaosu besler.

En temel ifadesiyle “sınırlandırma” demek olan “tanımlama”, sanatın ve tasavvufun omuz omuza mücadele ettiği kavramlardan biridir. Dolayısıyla kelimeler, sınırları çizilmiş tanımlarıyla bu özgürlük mücadelesine hizmet etmekten uzak ve kullanışsızdır. Bir kelimenin bir, ya da aklî benzetme yönleriyle kazandığı birkaç mana, onun ancak, ait olduğu, görünen gerçekliğe hizmet etmesine el verir. Hâlbuki sanat vadisinde anlamın çoğalması tanımın esnemesine, hatta bir süre sonra tamamen yok olmasına bağlıdır. Mevlana’nın şu rubaisi; tasavvufî şiirin poetik, tüm şark sanatlarının da ontolojik manifestosu olarak okunabilir:

گه باده لقب نهادم و گه جامش
 گاهی زربخته، گاه سیم خامش
 گه دان، گاه صید، و گاهی دامش
 این جمله چراست؟ تا نگویم نامش

“Ona bazen şarap lakabını verdim, bazen kadeh dedim. Bazen saf altın, bazen de ham gümüş diye ad taktım. Bazen yem, bazen tuzak, bazen av diye çağırdım onu. Bütün bu adların takılmasının sebebi nedir? Adını söylememek için!”

Tanım sınırlarından kurtarılan sözcüklerin büyük bir coşkuyla koştukları kutup da elbette tanımlarla sınırlandırılmayacak bir keyfiyette olmalıdır. Aşk,

modern bilimin büyük bütçeler ve dev laboratuvarlarla anlamaya çalıştığı varlık muammasına tasavvufun bir anlamda çözüm önerisidir. Kâinattaki her varlığın, varlığını borçlu olduğu enerjiye âlem olan aşk, insanlığın bildiği tüm sözcükleri ve tanımları kuşatır, onların üzerine çıkar. Her şey ancak aşkla kaimdir. Kavramsal olarak varlığın hem sebebi, hem sonucudur. Yunus'un:

"Aşksız âdem dünyede belli bilin ki yokdur."

dediği gibi, varlık libasını giyen her insan kendisi farkında olmasa da âşiktir. Varlığını borçlu olduğu aşka sadakatle sahip çıkmak yerine onu görmezden gelen kimse ise "yok" hükmündedir.

Ol ömr ki yârsız geçer yok gibidir

Yâr olmasa hestî-i beşer yok gibidir

Bî-aşkları hesâba alma asla

Ol şahs ki yârsız gezer yok gibidir

Yukarıdaki rubainin sahibi olan Esrâr Dede (ö. 1796), vefatıyla Şeyh Galib'e tüm zamanların en içli ağıtlarından birini yazdıran bir Mevlevî'dir. Aynı zamanda 19. yüzyıl arifesindeki İstanbul'un tüm karmaşasını yaşamış, Arapça, Farsça, Latince, İtalyanca ve Rumca bilen bir Osmanlı aydınıdır. İşte bu Esrar Dede'nin zihnindeki "yâr" imajı ile kendisinden önce ya da sonra, İstanbul'da veya başka bir Osmanlı şehrinde yaşamış eğitilmiş-eğitimsiz her hangi birinin zihnindeki "yâr" algısı, derin yapıda birleşir. Bunun için tasavvufi sözcüklere ya da terimlere ihtiyaç yoktur. Temelde tasavvufi referanslarla inşa edilen kültürel zeminin ortak üretilmiş kapı aralayan büyümlü yanı da aslında burasıdır. Kullanılan kelimeler, ölçü, edebi sanatlar ve diğer retorik araçlar, çıkan ürünün yalnız teknik niteliklerinde belirleyicidir. Hangi vasıfta olursa olsun, Türkçe şiir meyvesinin Anadolu'da yetiştiği toprak da, ulaştığı damak da aynı genetik kodları taşır. Bir başka ifadeyle "yârsız gezen şahs"ın Esrar Dede'den dinlemeye başladığımız hikâyesine, dilerseniz Karacaoğlan'ın dilinden devam edebilirsiniz:

Ey erenler böyle m'olur,

Halı yardan ayrılanın?

Varır bir kötüye düşer,

Yolu yardan ayrılanın!

Şahinler göğe çekilir;

Turnalar yere dökülür;

Şiir dilinin yaslandığı kültürel kodlardaki aşk tasavvuru, ilk andan itibaren tasavvufi referanslarla şekillendiği için, hangi edebi gelenekten gelirse gelsin hemen her Türk şairinin lirizmi de gücünü aynı kaynaktan alır.

*On beş yaşında bükülür,
Beli yardan ayrılanın!
Karac'oğlan olmaz dilek;
Ateş düştü yanar yürek;
Sağ yanında hazır gerek,
Salı yardan ayrılanın!*

Şiir dilinin yaslandığı kültürel kodlardaki aşk tasavvuru, ilk andan itibaren tasavvufi referanslarla şekillendiği için, hangi edebi gelenekten gelirse gelsin hemen her Türk şairinin lirizmi de gücünü aynı kaynaktan alır. Kimi zaman “çağrışım madenciliği” ile ulaşılamayacak kadar derinlerde olabilecek söz konusu bağlantı, kimi zamansa dikkatli gözlerin kolaylıkla görebileceği kadar yüzeydedir. Tasavvufla uzak-yakın ilişkisi bulunmayan sıradan insanların, sevdikleri kimseler için her gün defalarca kullandığı “canım!”,

“hayatım!” gibi hitaplarla, ömrünün bir kısmını serazat bir Kalenderî dervişi olarak geçiren ve;

*Aşk içinde cânıteslîm etmedir tedbirimiz
Böyle ta'lîm eyledi evvel nefesdepîrimiz*

diyen Hayâlî Bey'in (ö. 1557) “cân” telakkileri, çağrışımlar okyanusunun henüz sığ bölgelerinde keşişiyor olmalıdır.

Derin yapı dikkati ile okunduğunda, pek çok metin buna dair güçlü ipuçları barındırır. Vahdet-i vücûd söylemini, mutasavvıf şairler kadar dahi gizleme gereği duymayan aşağıdaki satırlar, bir dönem bolca yazılan ve kahramanını muhakkak hidayete eriştiren muhafazakâr bir romanın sayfaları arasında gezindiğiniz izlenimi uyandırabilir:

“... Yüzüm yenilgi ve şaşkınlıktan yorgun gözüdürken, kafamın içinde bambaşka bir âlem vardı: Burada olduğumu, gövdemin içinde bir kalp, bir mana olduğunu, her şeyin istek, dokunma ve aşktan yapıldığını, bunun için acı çektiğimi hayatın temel gerçeği olarak anlıyordum... Yakınlarda bir yerde açık bir radyo olmalıydı. Udun baygın iniltisi ve kanunun neşeli tımbirtisi arasından yorgun ama umutlu bir kadın sesi, banyonun yarı açık küçük

penceresinden bana ulaşıyor ve "Aşktır, aşktır âlemde her şeyin sebebi" diyordu. Bu kederli şarkının da yardımıyla, banyodaki aynanın karşısında hayatımın en derin ruhsal anlarımdan birini yaşadım ve âlemin, bütün eşyanın bir bütün olduğunu anladım... Yaşadığımız hayatın anlamı, aşkın gücüyle bu birliği hissetmekten ibaretti."

Hâlbuki *Masumiyet Müzesi'*nin dinî ya da mistik duyarlıkla hiçbir ilgisi bulunmayan kahramanı Kemal'in dilinden dökülen bu satırlar, 585 sayfalık hacimli metnin uğultusu arasında kaybolup gider.

Modern ya da tasavvufa uzak metinlerdeki derin yapı akisleri gibi, tasavvufi metinlerde de derin yapının daha çok uzak kıyılarda yüzeye çıkardığı lirizmin izlerine tesadüf edilebilir.

Bülbüle cevri ü cefâ etme gülüm

Ayağıyla gelene olmaz ölüm

Bayiden son sayısı alınan bir edebiyat dergisinde rastlansa şaşırtmayacak; hatta eğer duymuş olsalar, kamyon şoförlerinin, muhtemelen araçları arkasına büyük bir şevkle yazdıracakları bu enfes dizeleri, Üsküdar'ın ulu şeyhi Aziz Mahmut Hüdâyî'nin (ö. 1628) divanında okumak, hiç şüphesiz derin yapının hazırladığı sürprizlerden biridir. Veya bugün elinde bağlamasıyla bir aşğın dilinden dökülse dinleyenlerini hayal kırıklığına uğratmayacak şu dörtlüklerin, Anadolu'da türkü formunun bile henüz bilinmediği çağlarda, yaklaşık 550 yıl önce, büyük sûfî Eşrefoğlu Rumî (ö. 1469) tarafından söylenmesi, elbette derin yapı dikkatini zorunlu kılar:

Aşkın odu çiğgerimi

Yaka geldi yaka gider

Garip başım bu sevdayı

Çeke geldi çeke gider

Firak kâr etti canuma

Gelsin âşıklar yanıma

Aşk zincirin dost boynuma

Taka geldi taka gider

Âşıklar durur sözüne

Kimse görünmez gözüne

Eşrefoğlu dost yüzüne

Baka geldi baka gider

Türkçe şiirlerin 15. asırdan beri yazarak anlaşılmaya/anlatılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte Türkçe yazılmış şiirlerin açıklanmasını hedefleyen ve şüphesiz birbirinden değerli olan bu klasik metinler, hemen hiçbir zaman “şiirdeki Türkçe”yi arayan denemeler olmamıştır. Oysa dilin bir magma gibi derinlerde kaynayan özü, ancak şiir denilen yanardağ benzeri sert, yalçın ve yüce yapılar da yüzeye çıkmaktadır. Yazarı, eseri, okuru ya da toplumu merkeze alarak metne yaklaşan modern kuramların ortak hedefi, metni eleştirel bir okumaya tâbi tutmaktır. Fakat Derrida’nın da dediği gibi “metnin dışında bir şey yoktur”; kuram ve yöntemlerin birer araç, amacın sa “metnin özgün ve derin yapısı”na ulaşmak olduğu unutulmamalıdır. Türkiye’de son yıllarda hareketlenmeye başlayan dilbilim çalışmalarının nitelikli bir biçimde sürdürülmesi ve çeşitlendirilmesi bu bakımdan son derece önemlidir. Edebiyat ve dil araştırmalarında öteden beri hesaba dâhil olan tasavvufun, dilbilim çalışmalarında da ihmal edilmemesi, Türkçenin çağrışım haritalarını hazırlamak ve bu haritalar aracılığıyla derin ve mucizevi yapısını çözümlmek için hayati değer taşımaktadır.

AYDIN KAVRAMININ GELİŞİMİ VE TÜRK AYDINININ GÜNÜMÜZDEKİ TAVRI

PROF. DR. YÜCEL ÖZTÜRK*

Etimoloji

Aydın, Batı dillerinde intelligent, intellectual, entelligensia gibi kavramlarla ifade edilmiştir.¹ Bu terimlerle, aydın, zeka, akıl ve tabii olarak düşünce insanı olarak tanımlanmıştır. Intellectual, Osmanlı Türkçesinde alim, münevver, yeni Türkçe’de ise aydın olarak benimsenmiştir. İslam medeniyetinde bu terimin muadili alim olup daha çok çoğulu olan ulema kullanılmıştır. Aydın, alim, ulema terimleri, Batı dillerindeki intellect’e muadildir. Alim, İslam dininde Allah’ın sıfatlarından biridir.²

Bu terimler etimolojik olarak farklı köklere dayanmakla beraber, anlam ve işlevleri itibarıyla aynı noktada birleşmektedirler: Aydın, akıl ve mantığıyla temayüz etmiş, bilgiyle aydınlanmış, yüksek tefekkür seviyesine ulaşmış, sahasında uzmanlaşmış kişidir.

Merhum Cemil Meriç, entelektüel teriminin Batı’da ilk kez sosyal bir zümreyi ifade etmek üzere kullanılmasını Dreyfüs Davası ile ilişkilendirir. Dreyfüs Davası, Fransa’da 1894’te başlayan ve yaklaşık yarım asır boyunca Fransız kamuoyunu meşgul eden bir olaydır. Olay, netice itibarıyla dünya

Aydın, akıl ve mantığıyla temayüz etmiş, bilgiyle aydınlanmış, yüksek tefekkür seviyesine ulaşmış, sahasında uzmanlaşmış kişidir.

* Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

kamuoyunun ancak bir aydında var olabileceğine inandığı ortak vicdanın uyanışının sembolü olarak yorumlanmıştır.

Dreyfüs Davası'nın Gelişmesi ve Aydının Vicdanı

Dreyfüs, Yahudi menşeli birisi olup Fransız ordusunun sırlarını karşı tarafa iletmekle suçlanmış ve mahkûm edilmişti. Olayın daha sonra şahsi çıkar hesaplarından kaynaklandığı, suçlayıcıların millî çıkarları bahane ederek Dreyfüs'ü mahkûm ettikleri anlaşılmıştı. Bu dava, Fransız kamuoyunu kesin hatlarla bölmüş, bir taraf millî çıkarları öne sürerek mahkûmiyetin doğru olduğunu, bir taraf ise hukukun evrensel ilkeleri çerçevesinde Dreyfüs'ün mahkûm olması için yeterli delillerin olmadığını ileri sürerek Dreyfüs'ün beraat etmesini istemiştir.

Bu davada çok geniş kamuoyu milli çıkar saikiyle hareket ederken, entelektüel sadece ortak vicdan, hak ve adalet duygularıyla hareket etmiştir. Emile Zola, bu olayda rol oynayan önemli şahsiyetlerden biridir. Fransız basınında ortak ve uyanık vicdanın sesini dile getiren çevreler, entelektüeller olmuştur. Meriç'e göre, Dreyfüs davası, millî menfaatlerle insani menfaatlerin çatışmasıdır.

Bu olay, iki farklı tavır, anlayış ve hassasiyet arasındaki farkı da aydıştırmıştır: Kamuoyunun olayın derinliğini ve hakikatini öğrenmeden hemen mahkûmiyeti savunması ile aydının adaletin tecelli etmesi kriterine göre hareket etmesi bütünüyle farklı bir durumdur. Bu farklı tavır, aydın ve kamuoyunu zıtlıştırdığı, ilk bakışta aydının millî çıkarları ikinci plana ittiği anlayışını çağırıştıabilir. Hemen belirtelim ki, aydın, kamuoyunun sahip olduğu millî duygunun kat kat fazlasına sahiptir. Ancak, bunun bir şekilde başka bir maksatla kullanılarak bir adaletsizliğe malzeme edilmesine karşıdır.³

Aydının Genel Özellikleri

Şimdi, aydının genel özelliklerine kısaca değinelim.

Aydın Model Kurucu ve Yaratıcıdır

Aydın, toplumsal şuurun en önemli yapıcı unsurudur. Bütün düşünceler önce aydın tefekkürüne konu olur, aydın muhitlerinde etraflıca tartışıldıktan sonra rafine bir şekilde topluma iner. Sabri Ülgener, Edward Shils'ten naklen aydının temel fonksiyonlarını şöyle sıralar: "yüksek kültürü yaratmak ve yaymak, millî ve milletlerüstü modeller kurmak, ortak kültürler geliştirmek, sosyal gelişmeleri etkilemek, politik roller oynamak."⁴

Aydın Dava Adamıdır

Aydın, bir davası olan kişidir. Ancak, o, enerjisini, bu davayı yaymak için değil, inşa etmek için kullanır. Aydının çilesi galip gelmek veya zafer kazanmakla ilgili değildir. O, kurmakla meşgul olduğu düzenin maşeri yansımaları, toplumsal

sonuçlarını düşünür. Kurulu düzenin fenalıklarına karşı ürettiği alternatif sistemlerin ayrıntılarıyla meşgul olur.

Aydın Tefekkürü İdeolojiden Ayrıdır

Aydın, sloganların cazibesine kapılmış bir ideoloji sevdalısı, kitleleri etkilemekle kendinde büyük güçler olduğu vehmine kapılan bir hatip, yine kitleyi sevk ve idare ederek kitlenin gücünü arkasına almayı planlayan bir teşkilatçı değildir. Aydın, bu stratejileri hesap edecek kadar sabırlı, istikrarlı, statik birisi olamaz.

Aydın Vecd ve Heyecan Sahibidir

O, daimi bir tefekkür içinde kendisiyle savaşıyor adamdır. Aydın, vecd içinde kendisi ve cemiyetinin yaşamış olduğu haller karşısında ürperir, titrer, sevinir, bunalıma girer, yüzlerce kez kurar, ama yine onları da yıkar. Bazen bir sonuca ulaşmadan kendini imhaya kalkar. Bu hallerin hepsine uygun örnekler bulmak zor değildir. Ancak burada amacımız isimler saymak değildir.

Aydın Müzmin bir İsyancıdır

Aydın kural koyucu ve tanımlayıcı olduğu kadar, yıkıcı ve isyankârdır da. Müesses nizamın insan şuurunu esir alan baskısı karşısında irade ve aklın hürriyetinden taviz vermez. Entelektüel, daima gergin bir şuurdur. İtirazdır, isyandır. O, kendi inşa ettiği nizamın bir zorba ve tiran tarafından insanı köleleştirmesine razı olmaz. Bu durumlarda yine tek yöntemi fikir ve inşadır.

Aydın Marjinal veya Aşırdır

Bütün bu vaziyetleri içinde aydının en temel bir vasfı herkesin açık seçik fark edebileceği bir şekilde ortaya çıkar: Aydın acayıptır, tuhaftır, şaşırtıcıdır, marjinaldir, ancak aynı zamanda özgündür, orijinaldir, yaratıcıdır, sarsıcıdır. Bu saydığım niteliklerinin tabii bir sonucu olarak aydın korkusuzdur. Onun, kendi nezdinde, kendinden başka rakibi ve düşmanı yoktur.

Aydın Sorumluluk Şuuruna Sahiptir

Aydının en karakteristik yönlerinden birisi, sorumluluk şuurudur. O, çoğunluk için bir önem taşımayan sıradan bir meseleyi kendine dert edinir. Dünyanın öbür köşesindeki bir olayı kendi evinin içinde cereyan etmiş gibi hissedebilir. Bu nedenle refleksleri ani, beklenmedik şekillerde görülebilir.

Aydın, vecd içinde kendisi ve cemiyetinin yaşamış olduğu haller karşısında ürperir, titrer, sevinir, bunalıma girer, yüzlerce kez kurar, ama yine onları da yıkar. Bazen bir sonuca ulaşmadan kendini imhaya kalkar.

Doğru, bütünüyle basit, bütünüyle sade olup kendisiyle başka bir şeyin karışmasına müsaade etmez. Katı ve esnemez olup çıkarla ilgili bir şeyle bağdaşmaz; bu nedenle, idrakin işleyişi ve mükemmeliyeti kendisini doğruya uydurmada yatmaktadır.

Aydın İnsan merkezlidir

Aydın sorumluluğu, din, mezhep, milliyet, sınır tanımaz. Onun sorumluluk duygusunun merkezinde bütün değerlerin sıfat olarak merkezinde yer alan insandır.

Aydın, bir mesleki zümre, sınıf veya tabaka adamı da değildir. Aydın, kendi davasına dâhil olanla onun dışında olan, hatta ona muhalif olan halk yığınları arasında bir ayırım yapmaz. Aydın, ülkesini, halkını bir bütün olarak görür ve muhatabı soyut olarak insandır. Bütün klasikler başta olmak üzere edebiyat değeri taşıyan her türlü eser ve sahipleri insan merkezlidir. İnsanı ve insan fıtratını esas alırlar.⁵

Aydın Söz ve Ses Sahibidir

“Ses ve söz sahibi olmak! Aydının değişmeyen misyonunu burada arayacağız. Bilim ve ihtisas çalışmalarının ötesinde çevreye en ufak ses ve soluk iletmeyen bir aydın tipi yoktur ve düşünülemez.” Aydın, “ses ve sözü mümkün olduğu kadar soyut, genel ifade ve semboller hâlinde çevreye” iletir.⁶

Aydın, Farklılıklarda Birliği Yakalar

Aydın insana ve topluma şablonlar veya kalıplar içinde seslenmez. İnsanın davası şablon ve kalıba sokulduğunda müşterekler kaybolarak farklılıklar ön plana çıkar. Bu farklılıklar izafidir, geçicidir ve ikincildir. Asıl olan bütünde var olan birlik ve benzerliktir. Hangi inanç, görüş ve düşünce yapısı içinde olursa olsun, iki aydın, bizzat aydın olmak noktasında asgari uzlaşma zeminine sahiptirler. Onların ortak bir dünyayı inşa edebilecekleri müşterekleri daima mevcuttur. Gerçek anlamda iki aydın, birbirine zıt, yabancı olamaz. Fikirleri, davaları farklı olabilir, ancak, farklılıkları onların kazancını teşkil eder.

Aydın, Gıdasını Farklılıktan Alır

Farklılık bir aydının bigâne kalamayacağı yüksek bir değerdir. Aydın bir farklılıktan yüksünmez, ondan rahatsız olmaz, ona ilgi duyar ve ondan istifade eder.

Aydın, Fıtratı Esas Alır

Doğru, bütünüyle basit, bütünüyle sade olup kendisiyle başka bir şeyin karışmasına müsaade etmez. Katı ve esnemez olup çıkarla ilgili bir şeyle bağdaşmaz;

bu nedenle, idrakin işleyişi ve mükemmeliyeti kendisini doğruya uydurmada yatmaktadır.

İnsanın düşündüğü ve varsaydığının her zaman doğru olmamasına rağmen, her şeyi kendinde olduğu gibi düşünmek ve kabul etmek, doğru bir anlama biçimidir. Herkesin ilk duyuşta anladığı bu şey, herkesin anlayışını teşkil etmesi gereken bir sağduyu zeminidir. Hiç kimse sağduyu ile açık bir çatışma içinde olamaz. Bu, gerçeği bilmeye gayret etmemenin, her şeyi kendi asliyeti içinde idrak etmek istememenin itirafı olur. Ancak, ne var ki, durum tam aksi şekilde cereyan ediyor. İnsanlar bu yanlışlarını genel faydaya, ya da ortak aşkın değere, Tanrı'ya, dine, fikre, partiye, yaslandırmaktadırlar. Ancak, Tanrı insanların yanlış yapmalarını, yeteneklerini kötüye kullanmalarını istemiyor. Hele, başkalarına Tanrı adına yalan söylemelerini asla tasvip etmiyor.⁷

Yanlış Karşısında Aydının Tavrı

İnsanların yanlış da olsa bazı düşüncelere sahip olmasından dolayı suçlanmaları, mahkûm edilmeleri gerekmez. Bunlar, eğer bazı prensiplere dayanıyorlarsa ve bu prensipler dolayısıyla yanlış yapıyorlarsa, başka bir vakada yeterince ikna edildiklerinde bu yanlışlarını tekrarlamayacak ve ondan vazgeçeceklerdir. Dolayısıyla, bu tür yanlışlıklar aslında gerçeğe götüren yanlışlardır. Aslında yararlı yanlışlar olarak da belirlenebilir. İnsanların kendilerine zalim, başkalarına ise rezil olabilecekleri vaziyet, dayanacağı bir temel, benimseyebilecekleri bir prensip olmaksızın bir düşünceye ve görüşe sahip olmalarıdır. Doğru veya yanlış, katı veya esnek, zihin dayanacağı bir temele ihtiyaç duyacaktır.⁸

Aydın, Önyargıları Mahkûm Eder

Büyük aydınlama düşünürü John Locke gerçeğe ulaşma hakkında şöyle diyor: "Herkes diğer insanların ve grupların yanlış önyargılarından şikâyet etmeye yönelir. Bunu yaparken, sanki kendisi bu tür önyargılardan uzakmış gibi düşünür. Bu anlayış bütün taraflarda gözleendiğinden, bir hata olduğu ve bilginin önünde engel teşkil ettiği açıktır. Bunu tedavi etmenin yegâne yolu, insanın, diğerlerinin önyargılarını bir tarafa bırakarak kendi önyargılarını sorgulamasıdır. Hiç kimse, başkasının suçlanmasıyla kendi önyargılarını temize çıkaramaz. Başkasını suçlarken, aslında başkasının kuralı ile hareket edildiği açıktır. Dünyayı bu büyük cehalet ve yanlışlık sebebinden kurtarmanın tek yolu, herkesin tarafsız bir şekilde kendisini sorgulamasıdır."⁹

Gerçek için cesurca mücadele etmeliyiz, ancak, önce onun gerçek olduğundan emin olmalıyız. Aksi hâlde, doğrunun Tanrı'sı olan Tanrı'ya karşı savaşıyoruz ve yalanların yayıcısı ve kaynağı olan şeytanın işini yaparız. Her türlü fanatizmin kaynağı olan önyargılar bizi şeytanın kölesi hâline getirecektir.¹⁰

Bu bağlamda, aydını, derin düşünceden ayrı düşünmek, imkânsızdır. Bilgiler, ancak derin düşünce içinde hazmedilip zihnin tabii bir parçası olduktan sonra düşünce ve fikir hâline gelebilirler.

Aydın Derin Düşünce Sahibidir

Bu bağlamda, aydını, derin düşünceden ayrı düşünmek, imkânsızdır. Bilgiler, ancak derin düşünce içinde hazmedilip zihnin tabii bir parçası olduktan sonra düşünce ve fikir hâline gelebilirler. Okunmuş, depolanmış, istif edilmiş bilgi yığınları, zamanımızda kitlelerin zihinlerini hurda mahzenine çevirmekte, düşünmeden bilgi hamallığı yapan kitleler yaratmaktadır. Aydın, sözünü, bilgisini bir yerden ham olarak aldığı şekilde kullanmaz. Onu, kendi düşünce, duyuş, fikir dünyasında kendisine mal ettikten sonra bizzat kendi imalatı olarak ortaya sürer. Bu düşünceler, özgün ve orijinal olmaları dolayısıyla hayatında daima hazır imalatı kullanmaya alışık kitleler tarafından büyük ilgi görür.

Aydından Yoksun Olmanın Bedeli

Bir toplumun aydın sorumluluğu, aydın çilesi ve aydın şefkatinden yoksun olması, gerçek anlamda bir yoksulluktur. Aydının kaybolduğu bir coğrafyada bilgi, ilim, hikmet, ışık yurt tutmaz. O coğrafya; karanlığın, sefaletin, yokluğun, acının, ıstırapın coğrafyası haline gelir.

Aydın Kavramının Gelişimi

Ortaçağ ve Modern Çağlarda aydın kavramında değişimler görülmüştür. Ortaçağ İslam Medeniyeti'nde Ulema aslında aydının muadilidir. Osmanlı Devleti'nde modern çağın kavramı olan aydının bütün fonksiyonlarını ulema temsil etmiştir. Ulema, alim'in çoğulu olarak ilim ehlini, yani, günümüz terminolojisiyle aydını ifade ediyordu.

İlk Çağlardan itibaren ilim faaliyeti ilahiyatla paralel gitmiştir. İlim, edebiyat ve diğer bütün bilgi şubelerinin ilahiyattan ayrı bir saha hâline gelişi gayet yakın zamanlarda gerçekleşmiştir. Bu, batıların Modern Çağ, biz Türklerin ise Yeni Çağ adını verdiğimiz dönemin başlarında hümanizm akımıyla başlayan dünyevileşme ve sekülerleşmenin ürünüdür.

Bu çağ öncesinde Batı aleminde ilim ehli ruhban olarak nitelendirilmiştir. Ruhban, reddedilmez bir şekilde dini bir fonksiyon yüklü olmakla birlikte, ilmi de kendi uhdesine almış bir sınıftı. Budist alemde brahmanlar ruhban ile aynı fonksiyona sahip olup ilim, düşünce, inanç, ahlak alanlarını tekellerinde tutuyorlardı. Budist dünyada bu anlayış modern çağda ve günümüzde de en ufak bir değişikliğe uğramadan sürdürülmektedir.

İslam medeniyetinde de ulema, aslında ilahiyat merkezli bir sınıf olup, asıl fonksiyonu dinin emirlerini, yani şeriatı inceleme, analiz etme ve neşretmekten ibaretti. Naslar, Hz. Peygamber'in sünneti ve içtihatlarından oluşan şeriat emirlerinin yorumu ve halka aktarımı ulemanın uhdesine bırakılmıştı. Bu temel fonksiyonuyla ulemaya, Hz. Peygamber'in halifesi mevkii verilmiş, İslam şeriatını temsil etme görevi onun uhdesine bırakılmıştır.

Ulemanın bu kilit mevkii, hem Hristiyan dünyasında hem de İslam dünyasında ümera ve ulema eksenlerinde bitmeyen bir kavganın kaynağını oluşturmuştur. Ruhban, Batı Roma geleneğinde devletle hiçbir suretle uzlaşmayarak kendi devletini kurmuş, Papalık, Batı Ortaçağı'nda meydana gelen her türlü fikri, dini, ilmi, siyasi ihtilafların mihverini teşkil etmiştir. Doğu Roma geleneğinde ise Ortodoks uleması devletin üstünlüğünü kabul ederek onun içinde, onu tamamlayıcı bir unsur olmakla yetinmiştir. İslam devletlerinde, Türkler, Araplar, İranlılar'ın İslam'a geçiş süreçlerinde ulema kendini hukukun ve nizamın tek otoritesi olarak görmüş, din ve siyaseti temsil etmeyi hedeflemiştir. Ancak, buna İslam toplumlarının yapısı müsaade etmeyince, Doğu Roma geleneğinde olduğu gibi ulema devletin içinde, onun emrinde ve onu tamamlayıcı bir unsur olarak yer almıştır.

İran-Pers geleneği, İmamiye doktrini ile ulemaya sünnî İslam çizgisinden bütünüyle farklı bir rol vermiştir. İran geleneğinde ulema, belki Hristiyanlık'taki ruhbandan daha yüksek bir mevki ve otoriteye sahiptir. Bu nedenle İran geleneğinde imam, en yüksek payesi olan ayetullah makamı ile ulemayı temsil eder.

Türkiye Cumhuriyeti'nin en yakın arka planını teşkil eden Osmanlı geleneğinde ulema belli zaman aralıklarında farklı işlevler üstlenerek varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda en önemli rolü oynayan ahilik, tekke, zaviye, hankâh merkezli sufilik, Türk İslam ilim tabakasının ağırlık noktasını oluşturuyordu. Medrese resmi ulemayı üreten temel kurumdu. Ondan tamamen bağımsız olmayan, ancak, tamamen onun içinde de olmayan, belli tarihi, örfî kökleri olan şeyhler, dervişler, abdallar, seyitler, şerifler, fakihler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde tamamen müstakil bir çizgide devletin kuruluşunda çok büyük roller oynamışlardı.

Fatih Sultan Mehmet döneminde başlayan mutlak merkezi hâkimiyet anlayışı, Osmanlı'da ulemanın işlevlerine yeni bir nitelik kazandırmıştır. Şahsıma ait bir nitelendirme ile kuruluş devri Osmanlı Devleti, ulemanın devleti olarak tarif edilebilir. Fatih sonrası Osmanlı Devleti'nde ise devletin ulemasından söz edilebilir. Devletin ulemasına geçiş, Yıldırım Bayezid sonrasında vuku bulan merkezileşme aşamalarında gerçekleşmiş, aşama aşama pekişmiştir.

Bu husus, anonim bir Osmanlı Tarihinde eleştirel bir üslupla şöyle belirtilir. İsmi bilinmeyen bu Osmanlı Tarihçisi, eleştirel bir üslupla, "daha önce devlet ve halk nezdinde takva esas kabul edilirken, artık fetvanın ön plana"¹¹ çıkarıldığını dile getirmiştir. Takva toplumundan fetva toplumuna geçiş, Osmanlı'da ulema,

Takva toplumundan fetva toplumuna geçiş, Osmanlı'da ulema, devlet, hukuk ve topluma biçilen yeni bir statünün de ifadesidir.

devlet, hukuk ve topluma biçilen yeni bir statünün de ifadesidir. Fatih'in hocası, İstanbul'un manevi fatihi olarak yüksek payesi bütün kesimler tarafından tasdik edilmiş olan Akşemsetdin'in Fatih'e darılarak memleketi Göynük'e iltica etmesi ve hayatını orada inziva ile tamamlaması ile başlayan bu yeni süreç, kısa zaman içinde kendi ulemasını yaratacaktır. Şeyh Bedrettin, Molla Kabız gibi geleneksel ulemanın dışında yer alan alimler aykırılıklarının bedelini başlarıyla ödemişlerdir. A. Yaşar Ocak'ın gayet vazıh olarak ortaya koyduğu üzere, bu süreçte aykırı ve farklı seslere kesinlikle hayat hakkı tanınmamış, yeni ulema tipi kendisine biçilen rolü oynamaya mahkûm edilmiştir.¹²

Yeni ulema anlayışı, ünlü Osmanlı şeyhülislamı Kemal Paşazade, Ebusuud Efendi ve Hoca Sadeddin Efendi gibi ünlü şahsiyetlerde kendi karakteristiğini ortaya koymuştur. Artık bu dönemde toplum hayatına fetvalar yön vermeye başlamış, Cumhuriyet dönemine kadar da bu fetva geleneği sürmüştür.

Osmanlı uleması, Avrupa Modern Çağı'na damgasını vuran merkantilizm, yeni astronomi, fizik, aydınlanma gibi temel değişim aşamalarına Avrupalılarla eş zamanlı olarak muhatap olmamış, uzun süre kendi ikliminde, geleneksel yapısını korumakta kararlı bir şekilde direnmiştir. Matbaanın Türk toplumuna 200 yıl gecikmeyle hizmet vermesi bu direnişin en bariz sonucudur.

Osmanlı'dan Türkiye'ye: Modernleşme, Cumhuriyet ve Aydın

Viyana Bozgunu ile başlayan süreçte Osmanlı Devleti artık kendini yeniden tanımlamak zorunda kalınca, ulema bu değişimin dışında kalamamıştır. Osmanlı modernleşmesinin hızlanarak devam ettiği bu sürecin dinamikleri ne yazık ki medrese vasıtasıyla oluşmamıştır. Ancak modern çağın eğitim sistemlerine göre organize olmuş yeni okullar açılmak suretiyle bu modernleşme çalışmaları yürütülebilmiştir. Osmanlı modernleşmesinin temelini mühendishaneler ve mülkiyeler teşkil etmiştir. Kara Mühendishanesi, Deniz Mühendishanesi, Modern Hukuk ve İktisat mekteplerinin ilk mezunlarını vermesinden itibaren Osmanlı Devleti kendisini çağın şartlarına göre yenileştirebilecek zihniyet, vasıf ve kapasitede ilim ehline sahip olabilmıştır.

Bu modernleşme çağında Osmanlı klasik uleması artık devletin bilgi ile teçhiz olmasında merkezi bir kaynak olma niteliğini kaybetmiştir. Medrese de merkezi niteliğini kaybetmiştir. Bu modernleşme dönemi, kendi okullarını ve kendi ilmiye kuşaklarını üreterek Türk Milleti'ni Cumhuriyet'e hazırlamıştır. Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet gibi temel değişim safhalarından geçilerek Cumhuriyete ulaşılmıştır.

Bahsedilen bu süreçlerde artık ulemadan ziyade münevver terimi kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde münevver terimi varlığını korumakla birlikte, artık aydın teriminin arkaik şekline dönüşmüştür.

Buraya kadar, aydının temel vasıflarını müteakip, Osmanlı tarihi boyunca sahip olduğu işlevleri vurgulamaya çalıştık. Şimdi kısaca Cumhuriyet devrine değineceğiz.

Türk Milleti'nin Cumhuriyetle buluşmasında aydının rolü nedir? Hiç şüphe yok ki, bir yönetim şekli olarak Cumhuriyet rejimi, son dönem Osmanlı Türk aydınının fikir imbiğinden süzülerek olgunlaştıktan sonra nihai olarak siyasi bir inkılaba dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nin son elli yılı bu inkılapların aydın nezdinde tartışılması ile geçmiştir. Bu inkılapçı aydınlar, son dönem kültür tarihimizin adeta aydınlanma fenerleri olmuştur. Son döneme damgasını vuran fikir hareketlerinin her biri, herkesin isimlerini yakından bildiği aydınların eseri olmuştur. Osmanlıcılığı Namık Kemal (1840-1888), Şinasi (1827-1871) ve Ziya Paşa (1825-1880)'dan, İslamcılığı Cemalettin Afgani (1838-1897)¹³ ve Muhammet Abduh (1849 -1905)'dan, Türkçülüğü İsmail Gaspıralı (1851-1914), Yusuf Akçura (1876-1935) ve Ziya Gökalp (1876-1924)'ten bağımsız inceleyemeyiz. Cumhuriyet ideolojisini de Mehmet Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Yahya Kemal, Afet İnan, Şevket Süreyya, Yakup Kadri'den bağımsız inceleyemeyiz. Cumhuriyeti fikir olarak Türk aydın efkârında olgunlaştıranlar, istisnasız şekilde Osmanlı modernleşmesinin ürettiği aydınlardı.

Cumhuriyet Devri Aydını ve Kozmopolitizm Meselesi

Cumhuriyet devrinde birkaç dönemin kendine has karakteristiği bulunmaktadır. Bu dönemlerin aydın karakteristiği de ait olduğu dönemlerle benzerlik içindedir. Kuva-yı Milliye ve Atatürk döneminin genel karakteri, Tanzimat sonrasında kozmopolit nitelikli Osmanlı modernleşmesine daha milliyetçi bir çizgi kazandırılmasından ibaretti. Bu dönemde, aydın, tabii olarak milliyetçi bir fikrin devlet nezdindeki sahipliğini de yürütmüştür.

Cumhuriyetin ilk döneminde Batılılaşma kültürde değil, Ziya Gökalp'in formülü ile medeniyette, yani evrensel nitelikli ilim ve teknik alanlarında sürdürülmüştür. Batılılaşma, muasır medeniyeti yakalama çabasında bir araç olarak görülmüştür. Bu dönemin temel karakteri millet ve milliyetçilik olmuştur. Türk milleti, çağdaş dünya ölçeğinde geçerli olan modern bir milliyet temelinde tanımlanmış ve ona göre yapılanmıştır.

Atatürk döneminin hemen sonrasındaki yaklaşık on yılı ihtiva eden İsmet İnönü döneminde Atatürk döneminde belirlenen milliyetçilik çizgisinden sapılarak kozmopolit bir Batılılaşmaya tekrar dönülmüştür. Türk tarihi, kültürü, edebiyatı devletin merkezi unsuru olmaktan çıkarılarak soyut bir Batı kimliği halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu politika örtülü bir kozmopolitizm anlayışı içinde yürütülmüştür.

İsmet İnönü zamanında başlatılan bu radikal Batılılaşma, Atatürk zamanında yürütölen dengeli yenileşmeyi de etki alanı içine alarak halkın gözünde menfi bir niteliğe büründürmüştür. Bu dönemin radikal Batılılaşmasında aydın ile halk arasındaki ilişki de kopmuştur.

İsmet İnönü zamanında başlatılan bu radikal Batılılaşma, Atatürk zamanında yürütölen dengeli yenileşmeyi de etki alanı içine alarak halkın gözünde menfi bir niteliğe büründürmüştür. Bu dönemin radikal Batılılaşmasında aydın ile halk arasındaki ilişki de kopmuştur. Bu hususları merhum ve muhterem hocam İbrahim Kafesoğlu'dan bizzat dinlemiştim. Cumhuriyet dönemi aydınları içinde dimağımızda en güçlü sada bırakanlar arasında hatırlanan merhum Osman Turan, Türkiye'de Manevi Buhran adlı eserinde bu mühim meseleyi ele alır.

İnönü sonrasını oluşturan Demokrat Parti ve ona tabi iktidarların hâkimiyetinde geçen dönem, aslında İnönü zamanındaki kozmopolit Batılılaşma politikalarında ciddi bir değişiklik meydana getirmemiştir. Çağdaş dünyada meydana gelen süratli ve tempolu teknik değişmelerin yarattığı kültür şokları yanında bizzat devlet tarafından yürütölen gönüllü sömürgeleşmeye yakın Batılılaşma faaliyetleri, halk-devlet ve halk-aydın arasında adeta aşılmaz bir duvar oluşturmuştur.

Bu konularda eserler veren milliyetçi aydınların sayısı fazladır. Milliyetçi aydın bu sahada bütün gücüyle mücadele etmesine rağmen, ortaya çıkan kültür boşluğunu dolduramamıştır.

Kozmopolitizm, Türk gençliğini fikri, ruhi ve kültürel açlığa mahkûm etmiş, Türk genci kendi kültüründen beslenemediği için yabancı ideolojilere yönelmiştir. 1960'lardan 1980'lere kadar geçen süre içinde aydın ve gençlik üç farklı kutupta birbirinden ayrılmıştır. Bunlardan birisi, Sovyet Rusya'nın öncülüğünde yürütölen Komünizm hareketidir. İkincisi, İran, Pakistan ve Mısır ekseninde yürütölen Fundamentalist karakterli Panİslamizm hareketidir. Üçüncüsü ise yerli kaynaklardan beslenen Türk Milliyetçiliğidir. Türk Milliyetçiliği Komünizmin militarist işgalciliğine karşı tek başına göğüs germek zorunda kaldığından reaksiyoner bir yapıya kayarak fikri zenginliğini önemli ölçüde kaybetmiştir. Türkiye bu kutuplaşma içinde iç savaşın eşliğinde iken 1980 askeri darbesiyle yeni bir aşamaya girmiştir.

Genel hatlarıyla Menderes veya Demokrat Parti geleneğine bağlı siyaset, 1990'lı yıllarda belediye yönetimlerinde, 2000'li yıllarda ise merkezi yönetimde bütünüyle saf dışı olmuştur. Bu kozmopolit hareket Türk ilim, fikir ve siyasetinde aşama aşama kendini tüketirken, yine aşama aşama güçlenmekte olan fundamentalizm Türkiye'nin

kaderine el koymuştur. Geniş çaplı halk desteği ile gerçekleşen bu yeni hareketin güç kaynağı, halkın kozmopolitizm karşısında biriktirdiği uzun süreli öfkedir. Aslında fundamentalizm rüzgarını arkasına almış bu hareketin de gerçek niteliği kozmopolitizmdir. Bu yeni kozmopolitizm, şimdilik sürekli muhalefet duygusuyla bu rüzgarı elinde tutmayı başarmaktadır.

Milliyetçi Aydın'ın Parlak Geçmişi ve Günümüzdeki Çoraklık

Milliyetçi aydının iktidar odağından uzak olduğu 1980 öncesi dönemlerde yürüttüğü kültür faaliyetleri Türk kültür ve medeniyetinin yüz akını teşkil edecek boyuttadır. Mehmet Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, Bahattin Ögel, Faruk Sümer, Necmettin Hacıeminoğlu, Faruk Kadri Timurtaş, hâlen hayatta olup uzun ömürler dilediğimiz Orhan Türkdoğan, özellikle akademik ağırlıklı birer aydın olarak milliyetçiliğin zaman içinde dinamik bir karakterde gelişerek devam etmesini sağlamışlardır. Yahya Kemal, Ziya Gökalp, Erol Güngör, Seyyit Ahmet Arvasi, Arif Nihat Asya gibi ses ve sada sahibi aydınları yetiştiren milliyetçi hareket, ne yazık ki 1980'lerden sonra gerçek bir dejenerasyon, çözülme, hatta dağılma içerisine girmiştir. Milliyetçi aydının suskunluğu, milli becamızı tehdit edecek kadar büyük bir felaketin habercisidir.

Milliyetçi aydının devlet ve iktidardan uzak kalması, yeis ve ümitsizlik içinde kendi kabuğuna kapanması, topluma pahalıya mal olmuştur. Olağanüstü değişimlerin yaşandığı, millî kimliğin tartışıldığı, sınırların yeniden tayininin arifesine gelindiği, büyük alt üst oluşların kaçınılmaz olduğu bir sırada milliyetçi aydının böylesine ölüm uykusunda olması affedilemez bir vaziyettir.¹⁴ Ben şu korkunç muhakeme içindeyim: Acaba biz aydınımızı kayıp mı ettik? Bu aydın nesli eğer yok olduysa bir daha onu yetiştirebilir miyiz? Bu sorularla ürpermekten, ıstırap duymaktan kendimi alamıyorum.

Ben şu korkunç muhakeme içindeyim: Acaba biz aydınımızı kayıp mı ettik? Bu aydın nesli eğer yok olduysa bir daha onu yetiştirebilir miyiz? Bu sorularla ürpermekten, ıstırap duymaktan kendimi alamıyorum.

1 bk . ÜLGNER, Sabri F. (2006), *Zihniyet, Aydınlar ve İzim'ler*, İstanbul s. 88.

2 Alim, ulema terimleri için bk. İslam Ansiklopedisi, DİA, I, Mad. Alim. Ayrıca bk. TheEncyclopedia of Islam, New Edition, X, Mad. Ulama, (LeidenBrill 2000).

3 Dreyfus davasının aydın açısından geniş çaplı değerlendirmesi için bk. ÖZER, İbrahim (2000), *Cemil*

- Meriç'te Aydın Problemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum s. 30 vd.
- 4 ÜLGENER, Aynı eser, s. 91.
  - 5 SİMAVİ, Zeynep (2006), *Tezer Özlü: A Marginal Voice Against the Approved Notion of the Intellectual A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University*, Ankara s. 66.
  - 6 ÜLGENER, Zihniyet..., s. 93.
  - 7 *The Conduct of the Understanding*, by John Jocke, Esq – Essays , Moral, Economical, and Political, by Francis Bacon, Ed., T. Davison, London 1825, s. 34.
  - 8 Locke, s. 15.
  - 9 Locke, s. 26.
  - 10 Locke, s. 28.
  - 11 *Anonim Tevârih – i Al- i Osman*, Frederic Giese neşri, hzl. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 27.
  - 12 OCAK, A. Yaşar (1999), *Mülhidler ve Zındıklar*, İstanbul
  - 13 Bazı kaynaklar onun İngiliz istihbarat ajanı olduğuna dikkat çekiyorlar. Cemalettin Afgani İngiliz istihbarat ajanı olarak geçen 40 yıllık kariyeri boyunca Wilfred Sacwen Blunt ve Edward G. Browne isimli iki İngiliz uzmanın rehberliğinde çalıştı. E. G. Browne, İngiltere'nin önde gelen 19. Yüzyıl şarkiyatçısı olup nezaretçileri arasında, Cambridge Üniversitesi Orientalist şubesinde, İngiltere'nin Wahhabi hareketinden sorumlu, İngiliz istihbarat uzmanı Harry "Abdullah" St. John B. Philby de bulunuyordu. British Orientalist okulun başka bir üyesi Wilfred S. Blunt'a, Scottish Rite Mason'lar tarafından İran ve Ortadoğu localarını organize etme sorumluluğu verildi. Jamal ad-Din Afghani onların önde gelen ajanı idi.
  - 14 Bu yazı son aydınlar bildirisinin ilanından önce kaleme alınmıştı. Bu öncü aydınları bütün kalbimle selamlıyorum.

TÜRKİYE'DEKİ TÜRK VE TÜRKLÜK ALEYHTARLIĞINI TAHLİL VE ELEŞTİRİ DENEMESİ

TÜRKOĞLU VAHİT TÜRK

Türklük dünyasının yaşadığı olağanüstü uzun tarih, geniş coğrafya ve çok milletli devlet hayatları dolayısıyla hep var olagelen, ancak son zamanlarda bilhassa Türkiye'deki siyasi iktidarın kaşınması, ön açması ve hatta teşvik etmesi dolayısıyla iyice su yüzüne çıkan bir Türk aleyhtarlığı, ahlak sınırlarını zorlayıp değerlerle oynayarak onları aşındırma ve itibarsızlaştırma yolunda epey mesafe almış bulunmaktadır. Bu cümlede geçen “uzun tarih”, “geniş coğrafya” ve “çok milletli devlet” kavramları üzerinde düşünüldüğünde bugün yaşanan birtakım sorunların kaynağı tespit edilebilecektir. Milletler ile kişilerin yaşadıkları hayat pek çok noktada benzerlik gösterir. Bir kişi ekonomik ya da sosyal bakımdan güçlü ise pek çok kişi etrafını sarar ve birtakım beklentilerle ona gönüllü hizmetçi olurlar, aynı durumun milletlerin hayatlarında da pek çok örneğini görmemiz mümkündür. Bu gönüllü hizmetçiler, hizmet ettikleri kişi ya da toplumların en küçük tökezlemesinde derhâl konum değiştirip yeni efendi bulurlar ve aynı şevkle yeni efendilerine hizmet etmeye başlayıp sadakatlerini ispat etmek için eski efendilerine düşmanlık ve ihanet yarışına girerler. Türk tarihinde bunun örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Dünya görüşleri bakımından birbirleriyle çok farklı olduğu düşünülen birtakım mahfiller

Dünya görüşleri bakımından birbirleriyle çok farklı olduğu düşünülen birtakım mahfiller ve kişiler, Türk ve Türklük aleyhtarlığında adeta bayrak yarışına girmişlerdir. Bunlar ülke gündemini sürekli işgal etmekte ve doğrudan Türklüğü değersizleştirme çabası sergilemektedirler.

ve kişiler, Türk ve Türklük aleyhtarlığında adeta bayrak yarışına girmişlerdir. Bunlar ülke gündemini sürekli işgal etmekte ve doğrudan Türklüğü değersizleştirme çabası sergilemektedirler. Pek çok insan bu çabalardan etkilenmekte, derin düşünme külfetine katlanmayan, olayların nedenlerini ve niçinlerini araştırmayan kitleler, özellikle gençler, Türklük duygusunu adeta bir yük olarak düşünmeye başlamaktadırlar. İnsanlık tarihinin binlerce yılında yönetici ve yönlendirici rol oynayan Türk'ün bugünkü sıkıntılı durumu, insanları bilhassa okuryazar tayfasını etkilemektedir. Bu tayfa, muhteşem bir tarihin yükünü taşımakta zorlanmakta ve bu tarihi genellikle kendileri için bir yük olarak görmektedir. Bu yarışçıların yetişme şartlarına, sosyal çevrelerine, düşünce dünyalarına, mezhep ve meşreplerine bakıldığında karşılaşılan manzarayı ve çok renkliliği izahta güçlük çekmekle birlikte kimlik tespitlerini kaba hatlarıyla şöyle yapabiliriz:

1. Türkiye'de kendisini Türklük dışında bir kültüre (soya) mensup kabul edip bunu açıkça dillendirmeyi ideolojisinden dolayı kendine bile itiraf etmekten çekinen bir grup, Türk ve Türklük aleyhtarlığında en kalabalık kitleyi

oluşturmaktadır. Bu grup tek kökenli ve benzeşik değildir, ancak çok farklı dünya görüşlerini benimsemelerine rağmen birbirleriyle kaynaşma ve anlaşma sıkıntısı çekmezler. Bunlar birbirleriyle taban tabana zıt dünya görüşlerine sahip olsalar dahi yeri gelince birbirlerine olan kinlerini derhal erteleyip Türk aleyhtarlığında ve hatta düşmanlığında buluşabilmektedirler. Yüzyıllardır Türk milletinden faydadan başka bir şey görmemiş olan topluluklara mensup olan bu insanlar; belki de Türk'ten gördüğü iyiliklerin altında ezilmenin biriktirdiği bir öfke duygusuyla ona kin duymakta ve fırsat bulunca bu kinlerini açığa vurmaktadırlar. Tarihteki Türk devletlerinin pek çoğu, bugün olduğu gibi, insanların soy köklerine bakmadan her türlü makamı herkese açık tutmuş, ancak bu durum da bu insanları tatmin etmeye yetmemiş, hep daha fazlasını arzulamışlardır. Hatta, yine bugün pek çok örneğini gördüğümüz gibi, başka köklere mensubiyet hissedenler ellerindeki devlet imkanlarını kendi mensubiyetlerine sunmayı tercih edip ayrımcılık yapmışlar, ancak sık sık da ayrımcılığa maruz kaldıkları gürültüsünü koparmaktan geri durmamışlardır.

Bu grubun mensupları, soy mensubiyetlerine hizmet etmek için her yolu dener, her şeyi mübah sayar, tereddüt etmeden hırsızlık yapabilir, yalan söyler, devlet malına zarar verir ve bunların tamamını da gayesine hizmet için yaptığını inanırlar. Bilhassa grubun genç mensuplarında bu durum yaygındır. Bazen içlerinden birileri çıkar ve dinî değerlendirmeler yaparak Türkiye'nin "dârü'l-İslam" değil "dârü'l-harp" olduğu dolayısıyla yukarıda sayılanların hepsinin mübah olduğu fetvasını da verir ve vicdan rahatsızlığını bu fetva ile gidermeye çalışır. İdeolojileri inançsızlığı emredenler ise helal haram kaygısından da azade oldukları için gerekçe bulma kaygısı da taşımazlar ve daha rahat zarar verirler. Sokak olaylarında sağa sola saldıran, yalnızca ekmeğinin derdinde olan esnafın dükkanını yakıp yıkanlar çoğunlukla bunlardır. Bu büyük grup içerisine dâhil edebileceğimiz pek çok küçük grup vardır ve bunların her birinin bugünün dünyasında kendilerine model aldıkları bir ya da daha fazla devlet vardır ki bu devletlerin hiçbiri esasen hiçbir yönüyle Türkiye'den iyi değildir. Komünist blokun dağılması bunların bir kısmını boşluğa düşürmüşse de pek çoğu inatlarından vaz geçmemişlerdir. İslam'ı referans aldığını iddia edenlerin bir kısmı İran'ı, bir kısmı Arabistan'ı, bir kısmı da başka bir Arap devletini model alırlar, ancak çok azı bu ülkelerin birinde yaşamayı göze alabilir.

2. Etnik kimliğini ve taraftarlarını Türk aleyhtarlığı yaparak kemikleştirmeye çalışan ve bunu her türlü yalana, fitneye, iftiraya başvurmadan sakınmayarak yapan bölücü, Kürtçü grup, kendisini başka topluluklara mensup gören, ancak şimdilik ortak hedef olan Türklük duygusunun hırpalanıp zayıflatılması ve değersizleştirilmesi için tabir yerindeyse Kürtçülük mevzisinde pusuya yatıp Türklüğe yayılım ateşi açan birtakım sahtekârlar da epey bir yekûn tutmaktadırlar. Bu grubun içinde yer alan ve başta Kürtçü bölücüler olmak üzere kendisini farklı tanımlayan bütün unsurlar; ırkçılıkta birbirleriyle yarışmakta, ancak her fırsatta bütün Türkleri ve devleti ırkçılık yapmakla suçlamaktan geri durmamakta, sürekli saldırgan bir tavırla Türklükle, Türkiye Cumhuriyeti'yle, kurucu kadroyla ve Atatürk'le uğraşmakta ve toplum nezdinde bunları değersizleştirmeye çabalamaktadırlar.

Türkiye'deki basın yayın organları tarafından sürekli el üstünde tutulan, pohpohlanıp pırpıslanan, entelektüel ya da Kürt aydını olarak takdim edilen, her akşam en az bir televizyon kanalından zehir kusarak dinleyenlere akıl öğretmeye kalkan bu gruba mensup birtakım sahtekârlar, her türlü tarihi gerçeği ters yüz etmekten hiç mi hiç utanmamaktadırlar. Bunlara göre Türkler, Anadolu'yu Kürtlerin elinden almıştır, Kürtler bu topraklarda on bin, otuz bin hatta elli bin yıldır yaşayan bir halktır vs. En ahlaklıları Kürtlerin Malazgirt'te Bizanslılara karşı Türklerin yanında savaştığını, Kürtler olmasaydı Alparslan Gazi'nin savaşı kazanamayacağını, dolayısıyla Türklerin Anadolu'ya girmesini Kürtlere borçlu olduğunu söylerler. Anadolu'nun sahibi olan Kürtlerin, Alparslan Gazi'nin yanında niçin ve kime karşı savaştığı sorusu herhâlde hiçbirinin aklına gelmez (!). Bunlara göre Fuzûlî bile bir Kürt şairidir. Böyle yaparak arslanın gölgesindeki tilki gibi davranırlar ve

Türklerin 11. yüzyıldaki Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu gibi üç cihan devletiyle başlayan ve 20. yüzyıla kadar süren İslam dünyasına koruma uğrunda feda ettikleri canlar ile sebil ettikleri kanlar hiç birinin umurunda olmaz.

kendilerine temeli yalan olan bir tarih, edebiyat ve medeniyet oluşturmaya çalışırlar. Osmanlı'nın mezhep kaygısıyla kendinden uzaklaştırdığı ve zaman içerisinde bir kısmı Kürtçe konuşur hale gelen Karakeçili, Türkân, Ulaşlı, Beydili, Torun, Celikan, Harmandalı vb. Türkmenlerini hepsi çok iyi bilir, ancak hiçbirinin ahlakı ve vicdanı bunları dile getirmeye müsaade etmez. Türklerin 11. yüzyıldaki Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu gibi üç cihan devletiyle başlayan ve 20. yüzyıla kadar süren İslam dünyasına koruma uğrunda feda ettikleri canlar ile sebil ettikleri kanlar hiç birinin umurunda olmaz. 1000 yıldır Haçlı seferlerine karşı kalkan olup direnerek bütün Müslümanlarla birlikte Kürtlerin de hayatlarını, ırz ve namuslarını, ev-barklarını, vatanlarını Avrupalı çapulculardan koruyanların kim olduğu hatırlanmaz ve o zaman insanın aklına "ey ahlak, ey vicdan, ey şeref, ey din, ey tarih neredesiniz, Türk milleti bu kadar nankörlüğü hak edecek ne yaptı, insanoğlunun şükran duyması bir tarafa bu kadar hainliğini nasıl

yorumlamalı" soruları takılır. 21. yüzyılda Irak'ın işgali ile yaşananlar, yüz binlerce Müslüman'ın öldürülmesi, yüz binlerce kadının ırzına geçilmesi, sokaklarda babası belli olmayan zenci ve sarışın Arap çocuklarının dolaşması hiçbirine hiçbir şey ifade etmez, çünkü hiçbirinde vicdandan eser yoktur.

3. Aslen Türk olmakla birlikte, gerekli gördüğünde bu kimliğini de kullanmakta bir an tereddüt etmeyen, fakat mensup olduğu ideolojiden kaynaklanan takıntıları yüzünden kendisini Türklük aleyhtarlarına yakın hissedenler. Bu tipler bütün bir Türk tarihinin değişmez unsurlarındandır. Çeşitli komplekslerle malul durumda olan bu kişilerin en bariz vasfı, sürekli bir şikâyet hâli, kıymetlerinin bilinmediği vehmi, toplumun kendileri gibi değerleri anlayamadığı ve hak etmediği duygusuna iman etmiş bir nevi paranoyak olmalarıdır. Pek çok yazılı kaynağımıza yansıyan bu tipin bir başka alamet-i farikası ise yabancı hayranlığı, yabancılara yaranma çabası içerisinde olmaları, gördükleri her yabancıya yaltaklanmalarıdır. Bu zihin halinin bir yansıması, Türk toplumunun hiçbir özelliğinin beğenilmemesi, hor ve hakir görülüp her fırsatta aşağılanmaya çalışılmasıdır. Bu tipler kendilerini bu toprağa ve bu topluma ait hissetmezler ve toplum da kendilerini aşağılayan bu insanları çabucak tanır ve onları züppe olarak damgalar. Anadolu'da sık kullanılan "İti enikken doyurmalı." sözü, birtakım duyguların açlığını çeken bu tipler için söylenmiş olmalı.

4. Müslüman olmanın Türkler için milliyet duygusunu yok etmekten geçtiğini düşünen çeşitli tarikat, cemaat, vakıf ve dernekler içerisinde kümelenmiş gruplar. Bu gruplar içerisindeki pek çok insan, bilhassa basın yayında sık görülenler, Türklük dışındaki her türlü etnik adlandırma ve oluşumu; farklılıkların korunması, yaşatılması ve geliştirilmesi gerekir diye teşvik edip destekler, hatta farklılıkları Allah'ın ayetlerinden sayar, ancak Türklükle ilgili en küçük bir olumlu tavır, cehennemlik büyük bir günahmış gibi sunmaktan ve yaygara koparmaktan bir an tereddüt etmezler. Türk sözünün telaffuzunu bile tehdit ve tehlike olarak görürler ve bunu da Müslüman olmanın gereği olarak izah ederler. Sık sık "Önce Türk müsün, yoksa Müslüman mısınız?" gibi oldukça aptal ve sakat bir zihnin ürünü olan soruyla "Hem Müslümanım, hem de Türküm."deme cesaret ya da gafletini (!) gösterenleri, doğru yolu (!) bulmaları için sıkıştırılmaya çalışırlar ve dinin sahibi gibi davranmaktan da hiç utanmadıkları gibi Allah'ın dinini kinlerine alet olarak kullanırlar. Osmanlı Devleti'nin Türklük duygusuna sahip olan ve bunu dillendiren insanların hareketleri yüzünden yıkıldığına iman etmişlerdir. Devletin parçalanmasında Rusların Slav yayılcılığının, İngilizlerin faaliyetlerinin, Papalık'ın gayretlerinin, pek çok devletin, özellikle ABD'nin Osmanlı ülkesinde açmış olduğu yüzlerce "ajan" okulunun etkilerini hiç düşünmezler. Dağılıştın önce Hristiyan halklardan, arkasından ise başta Arnavutlar olmak üzere Arap ve diğer Müslüman halkların faaliyetlerinden kaynaklandığını, ayrıca Osmanlı'nın çok çeşitli sebeplerden dolayı zayıfladığını, çöküşün 1699'da başladığını, zayıf bir devletin ise o kadar büyük bir coğrafyaya hükmetmesinin her türlü tarihi gerçeğe aykırı olduğunu hiç ama hiç akıl etmezler. Aslında bu grup içerisindeki okuryazar pek çok kişi gerçekleri bilir, ancak suçu Türküm diyenlere yüklemek için ve temiz, sade Müslümanların milliyetçilik düşüncesine kapılacakları, ya da en azından milliyetçilere karşı daha hoş görülme endişesiyle, yani dinî değil siyasi endişelerle, gerçekleri ters yüz etmekte bir sakınca görmezler.

Türklük dışındaki her türlü etnik adlandırma ve oluşumu; farklılıkların korunması, yaşatılması ve geliştirilmesi gerekir diye teşvik edip destekler, hatta farklılıkları Allah'ın ayetlerinden sayar, ancak Türklükle ilgili en küçük bir olumlu tavır, cehennemlik büyük bir günahmış gibi sunmaktan ve yaygara koparmaktan bir an tereddüt etmezler.

Bir Müslüman, doğal olarak dünyanın herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan din kardeşine elinden gelen yardımı yapmaya çalışır. Camilerimizde de bu konu sık sık vaaz ve hutbelerde işlenir, zaman zaman sıkıntıda olan Müslümanlar için yardımlar toplanır. Bu elbette ki olması gereken bir durumdur, ancak burada da Türk asıllılar genellikle nedense hatıra gelmez. Ne Çin zulmü altında yıllardır inim inim inleyen, mücadele eden, binlerce şehit veren Doğu Türkistan, ne yıllardır vatanlarına dönme mücadelesi yapan ve bu uğurda her zulme katlanan ama yılmayan Kırımlılar, ne Ermeni katliamlarına maruz kalan Karabağlılar, ne Ahıskalılar, ne Barzani ve Talabani'nin merhametine terk edilmiş olan Irak'ın mahzun Türklüğü, ne Suriye Türklüğü, ne İran, ne Afganistan, ne Batı Trakya ya da diğer Balkan ülkelerindeki Türkler bizim camilerimizde anılmayı hak ederler! Bu durum acaba psikolojik bir sebepten mi, yoksa alçakça bir ideolojik sebepten mi kaynaklanmaktadır?

Bu grup mensuplarının Türklük kavramına bakışı, ironik bir şekilde Yunan devletinin bakışıyla birleşir. Yunanistan devleti resmî politika olarak Batı Trakya Türklerinin Türk olmadıkları, Müslüman oldukları tezini savunur ve bunlara Türkler değil, Müslümanlar diye hitap etmeyi tercih eder ve bunu Türklere de kabul ettirmeye çalışır. Bu durumun da bir tesadüf olup olmadığı üzerinde düşünölmeye değer bir konudur.

Milletler millî duygularını diri tutmak için çeşitli vasitalardan yararlanırlar. Aile, okul, mabet, kışla, sokak, basın yayın bu araçların ilk akla gelenleridir. Bu kurumların, herhangi bir şey adına milliyet duygusunun karşısında yer alıp bu duygunun aleyhinde faaliyet göstermesinin en basit sonucu millî bünyede tahribattır. Günümüz Türkiye'sini bu gözle değerlendirdiğimizde ne yazık ki sonuç iç açıcı olmayacaktır. Bugün, tarihinde hiç olmadığı kadar siyasetin içine dalmış bir Diyanet kurumu, dinî yapılar olmaktan hemen tamamıyla uzaklaşıp birer siyasî ve ticarî kurum durumuna düşmüş olan bir kısım tarikat ve cemaatler, millî duyguların zayıflamasına yol açmalarının yanında en büyük zararı da insanların manevi dünyasının mimarı olan din kurumuna vermektedirler. Ticaret ve siyaset tarafından son haddine kadar istismar edilen ve olması gerekenden fazla dünyevîleşen din kurumu; kendilerini dinin temsilcisi ilan eden birtakım haddini bilmez eblehlerin hareketleri dolayısıyla iki temel vasfı olan ahlak ve merhametten ne yazık ki önemli derecede soyutlanmıştır. Alamet-i farikası ve süsü olan bu iki rahmânî ve insanî vasıftan yoksun insanlarca temsil edilen din, ne yazık ki zalimleşecek ve hem tarihte, hem de günümüzde pek çok örneğini gördüğümüz gibi, kan dökücü olma yoluna girecektir.

İslam dini elbette ırkçılığı, yani kabileciliği ya da kavmiyetçiliği reddeder, ancak İslam'ın, kişinin mensup olduğu milleti sevmesini ve ona hizmet etmek istemesini yani başka milletlerin de hukukuna saygı gösteren bir milliyetçilik duygusunu taşımasını reddettiğini ya da yasakladığını söylemek en basit tabirle bu yüce dine bühtandır, iftiradır. Her Müslüman, başkalarına haksızlık yapmamak

kayıt ve şartıyla soyuna saygı göstermek zorundadır. Bu saygı göstermeyi, kutsallaştırma olarak da düşünmemek gerekir. Hâl böyleyken Türk'ün soyunu beyan etmesini bile ırkçılık olarak gören ve zımnen Türk'ün soyunu gizlemesini, inkâr etmesini ya da ikrar etmekten kaçınmasını isteyenler akıl etmezler ki içerisinde akıl bulunan hiçbir din, hiçbir mensubunun soyunu gizlemesini, inkâr etmesini, yani soysuz olmasını istemez. Türk milliyetçiliğini ayaklar altına aldığı söylenen bütün Türkler nezdindeki en basit karşılığı; "Hadi oradan bre nâdân!" dır... Bu haddini bilmezlik elbette bir gün karşılığını bulacaktır. Sürekli aklı yücelten İslam dininin, mensuplarından böyle bir şey istediğini düşünmek bile ona büyük bir iftiradır ve bunu yapanlar Allah'ın dinine iftira ettikleri için günahkârdırlar.

5. Sayıları çok az, ancak her devirde sayılarına oranla etkileri çok fazla olan mason ve liberaller de Türk ve bütün alametleriyle Türklük aleyhtarlığında son derece etkili ve güçlü bir grubu oluştururlar. Bu grubun mensupları genellikle iyi eğitim almışlardır, birkaç yabancı dili çok rahat kullanırlar, uluslar arası kuruluş, vakıf ve derneklerle sıkı ilişkileri vardır ve bu kurumlar Türkiye ile ilişkilerini bunlar üzerinden yürütürler. Bunların zihni beslenme kaynakları hemen bütünüyle yabancıdır. Kendilerini hiçbir zaman Türk toplumuna mensup hissetmezler, ülkeye ve milletin değerlerine bir yabancı gibi bakarlar. Bu tavrı da tarafsızlık olarak takdim eder ve kutsarlar, ancak kendi taraf ve değerlerine uysal bir köpek sadakatıyla bağlıdırlar. Evliliklerini bile kendi içlerinden veya yurt dışından yapan bu insanlar, Türkiye Cumhuriyeti kimliği ve pasaportu taşırlar, ancak bu kimliğin ve pasaportun onlar için fazlaca bir değeri yoktur, kendilerini zamanın büyük gücüne mensup görmekten ve sürekli küresel (global) bir dünyadan söz etmekten büyük bir haz alırlar. Bu güç bazen Fransa, bazen Almanya, bazen İngiltere, bazen ABD olabilir. Masonların büyük çoğunluğu, gidip orada yaşamayı tercih etmez ama kutsal vatan olarak İsrail'i görür.

Bu grubun mensupları özellikle basın yayın hayatında, mali ve akademik çevrelerde etkilidirler. Ülkenin düşünce hayatını yönlendirmeye çalışırlar, modayı belirlerler, kendilerini toplumun ve devletin çok çok üzerinde birer aziz gibi konumlandırıp herkesin de kendilerine aziz muamelesi yapmasını ister ve beklerler. Bunlara itiraz edilemez, sözleri üzerine söz söylenemez, her düşünceleri kutsal kitapların ayetleri, her sözleri yasa hükmündedir. Kendilerinden olmayan değersiz

Sayıları çok az, ancak her devirde sayılarına oranla etkileri çok fazla olan mason ve liberaller de Türk ve bütün alametleriyle Türklük aleyhtarlığında son derece etkili ve güçlü bir grubu oluştururlar.

Niçin pek çoğuyla
1000 yıldır birlikte
yaşadığımız,
varlıklarını
Türk varlığına
borçlu oldukları
tarihi olaylarla
sabit olan bu
kişiler Türk
aleyhtarları ve hatta
düşmanlarıdır?

varlıkların değeri kazanmaları, ancak bunlara yaptıkları hizmetle mümkündür. En iyi yazar, en iyi sanatçı, en iyi alim, en iyi yönetici, en iyi gazeteci kısaca bütün en iyiler bunlardan çıkar. Bu grubun mensupları birbirlerini aile aile, isim isim çok iyi tanırlar ve aralarında bir aşiret, bir akraba bağı vardır. Yüksek görevlere hep bunlar layıktırlar, maddi problemleri yoktur, devlet katında işleri hiçbir zaman aksamaz, her siyasi iktidar devrinde saygın konumlarını korurlar. Yukarıda belirtildiği üzere basın yayın, mali ve akademik hayatta etkili oldukları için yeni yetme mensuplarını ve, az görülse de, evlilik ya da başka bir yolla bu gruba eklenen kişileri parlatma ve pazarlama konusunda ellerine hiç kimse su dökemez. Bunlar

son derece yeteneksiz olsalar bile en yüksek ve etkili mevkilere getirmekte hiç tereddüt etmezler. Mesela sıradan bir yazar, bunlardan biriyle evlenmişse Nobel edebiyat ödülü için mutlaka her yıl adı gündeme getirilir. Çünkü hepsi yönetim kültürüyle yetiştirilmişlerdir, ayrıca yönetimde ortaya çıkacak zaafı kapatmakta da bir zorlukları olmaz.

Bunlar herkesle anlaşabilirler, herkesle iş yapabilirler, menfaat ilişkileri kurabilirler, ancak kesinlikle Türk milliyetçileriyle yan yana gelmezler ve bütün güçleriyle milliyetçilik aleyhtarlığı yapmaktan bir an geri durmazlar. Bunların en büyük düşmanı milliyetçilik duygusu, en büyük hedefleri de bu duygunun değersizleştirilmesi ve bütün toplum nezdinde ötekileştirilmesidir, çünkü kendileri milletsiz, yani soysuz ve vatansızdırlar.

6. Yukarıda sayılan bütün gruplar içerisinde görebileceğimiz, her şarta uyum sağlama yeteneğine sahip, rengi, şekli, kokusu, tavrı belirsiz eyyamcılar. Aslında belki de bütün sayılanlar içerisinde en kalabalık grubu bu eyyamcılar oluştururlar, ancak bunlar; her yere, her gruba, her ideolojik ve dinî ortama o kadar rahat ve kolay uyum sağlarlar ki hiç kimse asli unsurlarla eyyamcılarını kolay ve tam olarak ayırt edemez, milliyetçi olanlarına bile rastlanabilir.

Güce tapan ve gösteriş budalası olan bu grubun içerisinde bulunanların ne bir etnik kaygıları, ne bir ideolojik kaygıları, ne bir dinî kaygıları, ne de bir insanî kaygıları vardır. Tek kaygıları "ben" olan bu grup mensuplarının çok belirgin vasıflarından biri; omurgasız ve korkak olmak, diğeri ise kişilik, erdem, edep, şeref, haysiyet, namus, ahlak gibi insanî değerlerden hiç hoşlanmamak ve hatta bunlardan nefret etmektir. Bunlar için her şeyin varlık sebebi kendilerine hizmettir, ancak yapıları ve karakterleri köle olarak yoğrulduğu için efendi olmayı hiç ama hiç beceremezler. Bir mevki sahibi olduklarında kendilerinden küçüklerle uğraşır,

onlara eziyet etmekten büyük bir zevk alırlar ve böyle tatmin olurlar. Yönetme sistemleri genellikle insanları birbirine düşürüp onların kavgalarını seyretmeye ve bundan haz almaya dayanır.

Peki, ama niçin?

Niçin pek çoğuyla 1000 yıldır birlikte yaşadığımız, varlıklarını Türk varlığına borçlu oldukları tarihi olaylarla sabit olan bu kişiler Türk aleyhtarı ve hatta düşmanındırlar?

İspanya'da ölümden kaçan Yahudilere kucak açmakla Türk hata mı etmiştir?

Aynı şekilde 2. Dünya savaşında pek çok Yahudi'ye Türkiye Cumhuriyeti pasaportu verip hayatlarını kurtarmak yanlış mıydı?

İstanbul'daki Polonezköy'ün varlık sebebi nedir?

Türkiye'deki Kafkas halklarının varlığının sebebi nedir? Hatta pek çoğunun asıl vatanlarından daha fazlasının Türkiye'de yaşıyor olmasını neyle açıklayacağız?

Bütün İslam dünyasında başı sıkışan birileri niçin hemen Türkiye'den imdat beklerler?

40-50 yılda Kuzey Afrika'nın ana dili nasıl Fransızca oldu da 1000 yıldır Türk devleti içerisinde yaşayanların ne dilleri, ne örf adetleri, ne de kimlikleri değişti?

Bütün bu soruların tek cevabı olacaksa o da Türk milletinin gönül ehli bir millet olmasıdır. Bu garip millet; insanı, kendisine ihanet etmediği sürece/ pek çok kere ihanet etmiş olsa bile, yalnızca insan olarak görmüş ve öyle muamele etmiştir. Elbette aykırı örnekler gösterilebilir, ancak genel durumdan söz edeceksek bu hüküm doğrudur ve başka milletlerle karşılaştırıldığında bu doğruluk daha da netleşir.

Türk aleyhtarlığının çeşitli sebepleri sayılabilir, ancak düşüncemize göre en temel sebep; bu milletin tarihin tayin edici ve medeniyet kurucu milletlerinden biri olması ve günümüzün hâkim güçlerinin bu milletin yeniden "kurucu ve kurtarıcı" role soyunacağı endişesidir. Bu endişe, bu güçleri sürekli meşgul etmekte ve çareler üretmeye zorlamaktadır. Bu çabalar da sonuçsuz kalmamakta, insanların bir kısmı farkında olarak, bir kısmı ise bilmeden bu oyunun içine girmekte ve kendilerine göre birer rol kapmaktadırlar.

12 Mayıs 2013 tarihinde gazete ve televizyonlara yansıyan bir haber, yukarıda yazılanlarla ilişkilendirilmelidir. Avrupa Birliği ile ilgili bir imzayı şimdiki

Türk aleyhtarlığının çeşitli sebepleri sayılabilir, ancak düşüncemize göre en temel sebep; bu milletin tarihin tayin edici ve medeniyet kurucu milletlerinden biri olması ve günümüzün hâkim güçlerinin bu milletin yeniden "kurucu ve kurtarıcı" role soyunacağı endişesidir.

cumhurbaşkanı dış işleri bakanı iken başbakanla birlikte, hatırlanacağı üzere Vatikan'da atmışlardı. Bu Vatikan'ın yeni başpapazı 1480 yılında Gedik Ahmet Paşa'nın Otranto çıkarması sırasında ölen 800 Hristiyan'ı aziz ilan etti. Dinler arası diyalogun şövalyeleri, ABD'yi vatan edinen zevat, masonlar, komünistler, liberaller, bölücüler, kısacası hep el ele seyrana çıkmış bayram coşkusu yaşayan entelektüel ekabirler, beş yüz küsur yıldır sönmeyen bu kini nasıl değerlendirirler acaba? Adam haklı, ne işi varmış Gedik Ahmet Paşa'nın Otranto'da mı derler, yoksa efendi hazretleri ayıp etmiş, yakışmaz mı derler, ya da yok öyle bir şey diyip her zaman olduğu gibi böyle bir şey oldu diyenleri paranoyaklıkla mı suçlarlar? Bence öncelikle son söylediğimizi tercih ederler, papazı kurtaramayacaklarını anlayınca da merhum Gedik Ahmet Paşa'yı, ardından da onu oraya gönderen Fatih Sultan Mehmet'i suçlamayı tercih ederler.

Peki; çare var mıdır?

Çare elbette vardır ve çok sade, basit, herkesin anlayabileceği açıklıktadır. Öncelikle; kendisini Türk hisseden, göğsünü gere gere rahat bir şekilde Türküm diyebilen herkes kendi varlığının ve değerinin farkında olacak, gerisi arkasından gelir...

KOSOVA BASIN - YAYIN HAYATINDA I. VE II. NESİL TÜRKÇE TELİF ESERLER VE MÜELLİFLERİ

YRD. DOÇ. DR. CEVDET ŞANLI*
 PROF. DR. ERGİN JABLE**
 YRD. DOÇ. DR. KAAAN YILMAZ***

Özet

Bu çalışmada 1455-1950 tarihleri arasındaki telif eserler, hem tarihî anlamda hem de türlerine göre sıralanarak Türkler ve Türkçe basın-yayın ele alınmış; böylece Türkçenin Kosova'daki tarihi süreci telif eserlerle ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Balkan, telif, müellif, Priştine, Prizren, Gilan.

Balkanlar'daki Türk varlığı ve buna bağlı olarak Türkçenin Kosova'daki serüveni, konuya başlamadan önce ele alınması gereken hususlardandır.

Tarihî Süreç: Osmanlı öncesi Balkanlar'daki Türk varlığı M.S. 350'li yıllara kadar gitmektedir. Çeşitli Türk boylarının (Avarlar, Peçenekler, Kuman-Kıpçaklar, Hunlar, Ogurlar vb.) Balkanlardaki varlığı Osmanlı'dan çok daha önceye dayanmaktadır. Osmanlı Türklerinin 1353'te Rumeli'ye geçişleri ile başlayan Balkan hâkimiyeti 1912'ye kadar sürmüştür; bu süreçte birçok sözlü ve yazılı "dil yadigârları" günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu dönemde Kosova halk edebiyatı sözlü gelenek halinde devam ederken Fakirî, Şemsî, Ferkî, Pürderî, Savfetî, Muratî, Fikrî, Fetah, Yaşar Hafız, Şefki Sudanlı, Seyhî vb. şahsiyetleri zikretmek gerekir. 19-20. yy. başlarında yaşamış olan İbrahim

* Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

** Kosova Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türkoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

*** Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Sipahi (1870-1903), Âşık Ferki mahlasıyla, gazeller, ilahiler, nazireler, tahmisler, sema, koşma ve maniler yazmıştır. (Çelik, 2008: 21)

Prizrenli Ömer Lütfi (1870-1928) son divan şiiri temsilcisi olmasına rağmen, dini konuları içeren şiirler kaleme alan müelliflerdendir. (Kaya, 1991:6-7)

Prizren doğumlu olan Âşık Çelebi, Meşâirü'ş-şu'ârâ adlı tezkiresinde: Mesti, Azmi, Lutfi, Nuhi, Hatifi, Priştineli Mesihî, Bahari, Mümin, Nehari, Suzi, Sa'yi, Sücudi ve Şem'i'yi sayar. (Suroy 2006: 193) Acize Baba, Mevlana Müderris Ali Efendi, Mehmet Tahir, Mustafa Çelebi, Niyazi, Süleyman Efendi ve Tecelli de telif eser sahibi şairlerdendir.

1912'de başlayan büyük Türk göçü II. Dünya Savaşı sonrası da devam eder. 1912-1951 döneminde Türkçe bu topraklarda neredeyse can çekişir hâle gelmiş, dolayısı ile bırakın telif eser vücuda getirmeyi, süreli yayın dahi yayımlanamamıştır. Bu dönem, Kosova'da Türk edebiyatının ve dolayısıyla telif eser vermenin en verimsiz dönemi olmuştur; ancak Kosova Türk edebiyatı bu dönemde sözlü edebiyat geleneği ile hayatini devam ettirmiştir.

Makedonya'da 1944'te Türkçe eğitim-öğretim yapan okulların açılması, Türkçe eğitim-öğretim için öğretmen yetiştirilmeye başlanması, Türkçe ders kitaplarının basılması, süreli yayınlardan Birlik Gazetesi (1944), Pioner Çocuk Dergisi (1949), Tomurcuk Çocuk Dergisi (1950), Sesler Aylık Toplum ve Sanat Dergisi (1965) vb.nin yayımlanması; derneklerin, tiyatroların Türkçe faaliyetlere geçmeleri önem arz eder. Bu durum Kosova'da ancak 1951 yılında başlayacaktır.

Müellifler ve Eserleri:

Aziz Buş, 1917 Prizren doğumludur. İlk ve orta öğrenimini burada tamamlar. Prizren Devlet Hastahanesi'nde memur olarak çalışır, 1970 yılında hayata gözlerini yumar. Tiyatrocu olan Buş, Prizren'de tiyatro geleneğinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Genellikle komedi tarzında oyunlar yazan Buş'un bu oyunları maalesef kitaplaşmamıştır.

Yayımlanmamış Tiyatro Oyunları: Mukadderat, İki Ayağı Bir Pabuca, Bekri Mustafa Cennette, Şeytanın Balı, Çocuk Oyunu, Ciddi Anne, Tekinsiz Ev, Temizlik Öyküleri, Zamanın Birinde Olay, Büyük Hikâye, Altın Kolyeli Ceylan.

Hayrettin Volkan, 1923 Prizren doğumludur. İlkokulu bitirdikten sonra medreseye devam etmiştir. Babasının ölümü üzerine inşaat işlerinde çalışmaya başlar; daha sonra öğrenim görmek için Belgrad'a gider. 1941-1945 yılları arasında Yugoslav Halk Kurtuluş Savaşına katılır. 1946 yılında Prizren'e belediye başkanı olur.

Anı Kitapları: Kanlı Sabahın Baharları (1986, Tan Yay., Priştine), Gül Goncası (1989, Tan Yay., Priştine)

İsa Şimşek, 1924 Prizren doğumludur. İlköğretimden sonra öğrenimine Üsküp'te devam eder. Öğretmen yetiştirme kursuna devam ettikten sonra Prizren'e döner. 1960–1968 yılları arasında "Mustafa Baki" İlköğretim Okulu'nda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenini olarak görev yapar. 1996 yılında vefat eder.

Süreya Yusuf, 1929 Köprülü doğumludur. Çocukluk yılları Üsküp'te geçen Yusuf, ortaöğrenimini Üsküp Medresesi'nde tamamlar. Belgrad'a yükseköğrenim için gitmiştir. Belgrad Üniversitesi, Şarkiyat Bölümü'nü bitirip Priştine'ye döner. Burada öğretmenlik yapmaya başlar. Meto Bayraktar İlkokulu'nda müdürlük yaparken, aynı zamanda Priştine Radyosu'nda çocuk yayınlarını hazırlamıştır. Üsküp'te Nikola Karev Öğretmen Okulu'nda Türk Dili ve Edebiyatı derslerine girmiş, 1963'te Prizren'e gelerek burada Yüksek Pedagoji Okulu'nda dersler vermiştir. 1973'te Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Şarkiyat Bölümü açılınca burada öğretim üyesi olarak uzun yıllar çalışmıştır. Doktora tezi "Prizren Türk Ağzının Özellikleri" dir.

Hikâye Kitapları: Ali Ağa (1974, Tan Yay., Priştine).

Tiyatro Oyunları: Tiyatro Oyunları (1985, Tan yay., Priştine).

İnceleme Kitapları: Dilimiz ve Biz (1972, Birlik Yay., Üsküp), Yugoslavya Türk Şiiri (1976, Tan Yay., Priştine), Dil Çalışmaları (1984, Tan Yay., Priştine).

Fahriye Çerkez, 1929 Mitroviça doğumludur. Gençlik yılları 2. Dünya Savaşı'nın çetin ve amansız koşulları içinde geçer. Savaştan sonra ailesine olduğu kadar şiire de sarılır ama şiirlerini yayımlayamaz. Şiirleri diğer halkların dillerine çevrilmiş, birçoğu dergilerde olmak üzere kitap olarak da yayımlanmıştır. Türkçe öğrenim görmediğinden ilk şiirlerini Sırpça-Hırvatça yazarak yayımlamıştır. Amatörce şiirler yazan Çerkez, kişisel duygularını dile getiren şiirler kaleme almıştır.

Şiir Kitapları: Sevdadır Her İşin Başı (1987 Tan Yay, Priştine), Sevdaya Koşanlar (1991 Tan Yay, Priştine).

Naim Şaban, 1933 Priştine doğumludur. Küçük yaşta annesini kaybeden Şaban, Türkçe eğitim olmadığı için Arnavutça eğitim alır. Lise öğrenimini yarıda bırakır. 1951'de Türkçe eğitimin serbest olmasından sonra 1953'ten itibaren öğretmenlik mesleğine başlar. Üsküp'te Türk dili öğretmenlik kursunu başarı ile tamamlar. 1960'ta askere alınır. Askerde hastalanan Şaban 8 Nisan 1961'de hayata gözlerini yumar. Şaban'ın şiirleri Birlik gazetesi ve Sevinç dergisinde yayımlanır.

Şiir Kitapları: Düşler (1966, Birlik Yay., Üsküp), Altın Balık (1988).

Nusret Dişo Ülkü, 1938 Prizren doğumlu olup liseyi bitirdikten sonra bir süre öğretmenlik yapmıştır. Sevinç ve Tomurcuk adlı çocuk dergilerinin yönetmenliğini yapar. 1979'da Priştine'ye gelir ve Tan gazetesinin kültür-sanat sayfalarını yönetir.

Kuş adlı çocuk dergisinin yayımlanmasında önemli rol oynar. Kosova ve Makedonya arasında mekik dokuyan Ülkü, aynı zamanda çağdaş Makedonya Türk Edebiyatı içerisinde de sayılmalıdır.

Şiir Kitapları: Diyeceklerim (1965, Koço Raçin Yay., Üsküp), Üçgen (1966, Birlik Yay., Üsküp), Ozanlar Güncesi (1974, Birlik Yay., Üsküp), Tito Koçaklaması (1977, Tan Yay., Priştine), Deniz ve Ben (1983, Anadolu Sanat Yay., İstanbul), Kabıma Sığmıyorum (1994).

Çocuk Şiirleri: Çocuklarla Ağaçlar (1963, Koço Raçin Yay., Üsküp), Çocukların Elleri (1965, Nova Makedonya Yay., Üsküp), Dereden tepeden (Toplu Şiirler, 1981, Birlik Yay., Üsküp), Tütü-tüü (1984, Birlik Yay., Üsküp), Çocuklar ve Büyük Çocuklar (1992, Birlik Yay., Üsküp).

Çocuk Hikayeleri: Kara İsmet (1972, Birlik Yay., Üsküp), Üç Kedi (1974, İstanbul)

Monografik Çalışmaları: Büyük Selçuklu Sultanları (2004, Dişo Kompani, Üsküp), Büyük Osmanlı Sultanları (2004, Dişo Kompani, Üsküp), Dede Korkut Hikâyeleri (Dişo Kompani, Üsküp), Mevlana Celalattin'i Rumi (2004, Dişo Kompani, Üsküp).

Nimetullah Hafız (Prof. Dr.), 1939 Prizren doğumlu olan Hafız, ilkokul ve liseyi Prizren'de tamamlar. Lise öğreniminden sonra Üsküp'te yayımlanmakta olan Birlik Gazetesi'nde gazeteciliğe başlar, sonra Priştine'ye dönerek, Bayraktar İlkokulu'nda Türkçe dersler verir. 1963'te Belgrad'a giderek yüksek öğrenime başlayan Hafız burada 2 yıl kalır, yüksek öğrenimini tamamlamadan Saraybosna'ya geçer, Şarkiyat Bölümü'ne kayıt olur; buradan mezun olur.

1974 yılında Priştine Üniversitesi Felsefe Fakültesi Şarkiyat Bölümü'ne Öğretim üyesi olarak geçer. 1976 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde "Prizren Türk Halk Edebiyatı Metinleri ve Ağız Hususiyetleri" konulu teziyle Doktora unvanı alır. 1988-1989 eğitim-öğretim yılında Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kurmuştur. Çevren, Bal-Tam Türklük Bilgisi dergilerinin editörlüğünü yürütmüştür. Pek çok derginin yazı kurullarında yer almıştır.

Şiir Kitapları: Günaydın, (1964, Üsküp), Ana Kucağı (1983, Birlik Yay., Üsküp).

İnceleme Kitapları: Yugoslavya Türk Şiirinde Atatürk (1983, Folklor Araştırmaları Kurumu, Ankara), Yugoslavya Türk Edebiyatında Devrim Şiirleri, (1984, Birlik Yay., Üsküp), Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri (1985, Priştine Üni. Felsefe Fak. Yay.,Priştine), Yugoslavya Türk Halk Şiirinde Tito (1985, Birlik Yay., Üsküp), Aşık Ferki Hayatı ve Eserleri (1986, Esin Yay., Prizren), Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi, I,II,III (1988-1989, Ankara), Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi, I,II,III (1989, Kül.Bak. Yay., Ankara), Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri (1989, Anadolu Sanat Yay., İst.) Bulgaristan'da Türk Halk edebiyatı Metinleri, I,II (1990, Ankara).

Enver Baki, 1943 Priştine doğumludur. Yüksek Pedagoji mezunu olan Baki, kısa süre öğretmenlik yapmıştır. Çevren ve Kuş Dergilerinin de yayın kurulunda yer almıştır. Çocuk yaşta şiire ve tiyatroya ilgisi olan Baki, Priştine Radyosu Çocuk tiyatrosunda da görev alır. Hikâye yazarı olan ve aynı zamanda şiir de yazan Baki'nin, Mutlu Baba (1974, Tan Yay.), Beş Kardeşler (1979, Tan Yay.), Baba Düşkünü (1988, Tan Yay.), Renkli Rüyalara (1994, Tan Yay.), Mutlu Çocuklar (1997, Belgrad), Salıncak Şiir Kitabı (2006, Gerçek Boncuk Yay., Priştine); Nusret Dişo Ülkü ile hazırladığı Tito Şiiri (1977, Tan Yay.) ve Şiir Antolojisi adlı telif eseri mevcuttur.

Hasan Mercan, 1943 Prizren doğumlu olan Mercan, ilköğrenimini bitirdikten sonra genç yaşta gazeteciliğe başlar. Burada çıkan Birlik gazetesinde çalışmaya başlar. Bu arada Üsküp Yüksek Pedagoji Okulu'nu bitirir. Mercan şiir, hikâye ve tiyatro oyunu yanı sıra çeviriler de yapar. Zamanla Kosova'nın en velud şair ve yazarlarından biri olur.

Şiir Kitapları: Aynam (1967), Dağ Gelini (1970, Üsküp), Sarı Yusuf (1972, Üsküp), Resimlerde Dünya (1974, Üsküp), Mermere Kazılan (1975, Üsküp), Çağyel (1976, Novi Sad), Uzatılan Yaşam (1979, Priştine), Kızımın Günlüğü (7'den 70'e Tito Şiirleri, 1981, Tan Yay., Priştine), Güneş İzi (1983, Banya Luka), Ayrılık Aynası (1983, Kruşevac), Unutulanlar (1983, İstanbul), Uzun İnce Bir Yoldayım (1988, İstanbul), Ak Yüzün Simgeleri (1990), Kız Kalesi (1998), Sevinç ve Düş (1997), Sarıgöl (1997), Hüzne Soyunmak (1999), Tuna Nehri Aksam Diyor (2000).

Hikâye Kitapları: Korağa Sokağı (1966, Tan Yay., Priştine), Unutulmayan Günler (1979, İstanbul), Aldı da Bir Yağmur (1985, Birlik Yay., Üsküp), Sevinç Uzak Bir Düştü (2000), Kosova'da Hep Ayrılık Vardı (2004).

Romanları: Yörük Osman (1972, Sesler Nesir Dizisi, Üsküp), Karanfil İsmail (1974), Az Gelir Bir Gökyüzü (1980), Köy Çocuğu (1981), Bir Çocuğun Günlüğü (1986), Namus Köprüsü (1987), Öbür Oda (1995, Tan Yay., Priştine), Şanlı Gezi (1999), Onur da Ağlar (2003).

Oyunları: Maviş ile Memiş (1976), Okul Dünya Şen Dünya (1977), Çiçekli Ali (1978), Değirmende (1978), Yörük Osman (1979), Ben Rıza Ağa (1985), Namus Köprüsü (1987), Utanç Mavi (1990), Gümüş Su (1994), Deliler (1995), Gülüşü Çocuklara Verelim (1996).

Gazete Yazısı, Deneme ve Röportajları: Çağlar Köprüsü (1980, Kayseri), Yaprak (1985, Tan Yay., Priştine), Doludizgin Yıllar (1996), Kosova'da Maziye Karışanlar (2001), Ata Dedik Türk Dedik (2002).

Antolojileri: Bir Avuç Mavi (1988, Priştine), Barış Kuşları (1987), Can Gergefi (1999), Balkanlarda Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi (2000), Balkanlarda Türk Çocuk Edebiyatı: Bize de Gülüş Verin (2000), Balkanlarda Çağdaş Türk Hikâyeleri Antolojisi (2001).

Arif Bozacı, 1944 Priştine doğumlu olan Bozacı, Priştine’de ilk ve orta öğrenimini tamamlar. Yüksek Pedagoji Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun olur. Tan Gazetesi’nde gazeteci olarak çalışmaya başlar. 1987 yılına kadar gazetede çalışır. Ailesi ile birlikte Almanya’ya göç eder. Şiirleri, Birlik ve Tan Gazeteleri ile Sesler, Sevinç, Tomurcuk, Çevren gibi dergilerde yayımlanmıştır.

Şiir Kitapları: İlk Yaz Sürgünü (1982, Tan Yayınları, Priştine), Die Asche der Trene (Göz Yaşlarının Külü, 1996, Tiran, Almanca ve Arnavutça yayınlanır), Barred Butterfly (Tutsak Kelebek, 2004, İngilizce ve Arnavutça yayınlanır.)

Çocuk Şiirleri: Barış Kuşu (1975, Tan Yay., Priştine).

Ahmet S. İğciler, 1945 Prizren doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Prizren’de tamamladıktan sonra Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun olur. 1967-1978 yılları arasında ortaöğretim kurumlarında öğretmenlik yapar. 1967’de Prizren Belediye Meclisi’ne girer ve mütercim-tercüman olarak çalışmaya başlar. Yazıları, Sesler, Çevren, Politika, Tempo, Ekspres, Gündem dergileri ile Tan ve Birlik gazetelerinde yayınlanır. İğciler hikâye yazarı olmakla beraber şiir de kaleme almıştır. 2010’da Prizren’de vefat etmiştir.

Çocuk Hikayeleri: Erdoğan’ın Yaşantıları (1982, Tan Yay.,Priştine), Ağlayan Bebek (1989, Tan Yay., Priştine), Keskingöz Öğretmen (1991, Tan Yay., Priştine)

Hikaye Kitapları: Yüreksiz Adam (1984, Tan Yay., Priştine).

Şiir Kitapları: Güzel Kentim (1994, Tan Yay., Priştine).

Monografi Çalışmaları: Prizren’de Yok Olan Osmanlı İzleri (2004, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği Yay., Prizren).

Şecaettin Koka, 1945 Prizren doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Prizren’de tamamladıktan sonra yüksek öğrenimini Priştine Yüksek Pedagoji Okulu, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde tamamlar. 1967’de Üsküp’e giderek Birlik gazetesinde gazeteciliğe başlar. Daha sonra Priştine’ye gelerek Tan gazetesinde görev alır. 1999 yılında Prizren’de yayın hayatına başlayan Koka’nın Yeni Dönem gazetesinde de yazıları yayımlanır. Hikâye ve roman yazarı olan Koka’nın Sait Demo adıyla kaleme aldığı bir radyo oyunu da bulunmaktadır.

Hikaye Kitapları: Sıradan Adamlar (1983, Birlik Yay., Üsküp), Gönül Sancısı (2000, Yeni Dönem Yay., Prizren).

Romanları: Kara düzen (1978, Tan Yay., Priştine).

Radyo Oyunu: Sait Demo (1980).

Vahit Ergin, 1945 Prizren doğumlu olan Ergin, Yüksek İktisat Okulu’nu bitirir. Ergin edebiyatın çeşitli alanlarında eserler vermiştir. Sözlük çalışmaları da vardır. TDK’nin Türkçe Sözlük’ü temel olmak üzere, 20 yıllık bir çalışmadan sonra, sözlüğün 1 Türkçe-Sırpça bölümünü hazırlamıştır ki bu bölümde 30.000’e

yakın sözcük bulunmaktadır. Sözlüğün yeni Sırpça-Türkçe bölümü ise henüz tamamlanmamıştır. Üzerinde hâlâ çalışmalar yapan Vahit Ergin'in bu sözlüğünde 100.000'den çok sözcük yer alacaktır.

Şiir Kitapları: Milenyum Umutları (2000, Bay Yay., Prizren).

Romanları: Kaderin Cilvesi (2001, Yeni Dönem Yay., Prizren).

Derleme Çalışmaları: Hassas Terazi, (2001, Yeni Dönem Yay., Prizren).

Araştırma-İnceleme Kitapları: Silsilename, (Şecere,2002, Yeni Dönem Yay., Prizren), Başkim Çabrat'ın Kimliği ve Sanatı (2007, Burak Yay., Prizren).

Tacide Hafız (Prof.Dr.), 1946 Sarayova doğumludur. İlköğrenimini Mostar'da, liseyi Saraybosna'da, yükseköğrenimini Saraybosna Üniversitesi, Felsefe Fakültesi Şarkiyat Bölümü'nde 1979 yılında tamamladı. Yüksek lisans öğrenimini 1982 yılında Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde "Hacı Ömer Lütfü ve Kosova'daki Sosyalistik Fikirlerin Yayılmasındaki Rolü" konulu tezi sunarak tamamladı.1998 yılında "XV.-XX. yy. Arasında Prizren'de Klasik Şiir" adlı doktora tezi ile "Doktor" unvanını aldı. Aynı yıl Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne Doçent olarak atandı. Hâlen aynı üniversitede Prof. Dr. olarak görev yapmaktadır. Prof. Dr. Nimetullah Hafız ile evli olan Tacide Hafız, Türk kökenli olmadığı hâlde eserlerini Türkçe veren bir yazardır.

Yunus Emre - Hayatı ve Eserleri, (Türkçe ve Sırpça), "Tan" Yayınları, Priştine, 1992; **Hacı Ömer Lutfi, Eserlerinden Seçmeler**, Birinci Baskı "Tan" Yayınları, Priştine, 1992; **Junus Emre, Zivot i djelo** (Türkçe ve Boşnakça), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. baskı, Ankara, 1993; **Junus Emre, Zivot i djelo** (Türkçe ve Boşnakça), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. baskı, Ankara 1995; **Ömer Lutfi, Eserlerinden Seçmeler**, BALTAM, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2. baskı, Prizren 2002; **Ömer Lutfi'nin Divanı**, Ankara (baskıda); **Izabranepripovjetke** (Hikâyelerden Seçmeler), Jalvac Ural, Prizren (baskıda).

Zeynel Abidin Kureyş, 1946 Prizren doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Prizren'de tamamladı. Beden Eğitimi Fakültesi'nden mezun oldu. 1970'li yıllarda ise Prizren'de öğretmenlik yaptı. Şiirler yazmıştır. Eserleri "Tan" gazetesinde ve dergilerde yayınlanmıştır.

Şiir Kitabı: "Tan" gazetesinde yayımlanmak üzereyken 1999 NATO müdahalesi sonucu yayımlanamadı.

Sadık Tanyol, 1946 Prizren doğumludur. İlkokulu ve öğretmen okulunu Prizren'de tamamladı. Mamuşa'da ilkokul öğretmenliği yaptı. Üsküp'te çıkan "Birlik" gazetesinin Prizren muhabirliğini 3 yıl süreyle yürüttü.

Şiir Kitabı: Akan Zamana Şiir (1991, Tan Yay., Priştine).

Mürteza Büşra 1946 da Priştine’de doğdu. İlkokul ve liseyi bitirdikten sonra, Yüksek Pedagoji Okulu’nda Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Bir süre öğretmenlik yaptı, Priştine Radyosunda gazeteci olarak çalıştı. Yazdığı şiirlerini “Sesler” , “Çevren”, “Sevinç” ve “ Tomurcuk” gibi dergilerde yayımladı, eserlerindeki insancıl konularla ilgiyi çekmiştir.

Şiir Kitabı: Sevgilerimde (1976, Tan Yay, Priştine).

Aluş Nuş, 1947 Prizren doğumlu olan Nuş, ilk ve ortaöğrenimini Prizren’de tamamlar. 1964’te Priştine Radyosu solisti olur. Küçük yaştan itibaren Türk müziği ile ilgilenen Nuş’un TRT repertuarına girmiş besteleri vardır. 1995 yılında Türk Konservatuarı adlı bir dernek kurarak Prizren ve çevresinde müzik çalışmalarına devam etmektedir.

Şiir Kitapları: Cümbüş (1994, Tan Yay., Priştine), Bizden Kalan Hoş Sada (2007, Bay Yay., Prizren).

Tiyatro Oyunu: Bayraklı Mahallesinde Cümbüş Var (1986).

Monografik İncelemeler: Rumeli Türküleri (1988, Tan Yay., Priştine).

Bayram İbrahim (Rogovalı), 1947 Prizren doğumludur. İlköğrenimini Prizren’de tamamladıktan sonra, Öğretmen Okulu’nu bitirmiştir. 1969 yılında yayın hayatına başlayan Tan Gazetesi’nin kurucularından olup, gazete kapanana kadar burada çalışmıştır. Küçük yaşta şiire eğilim gösteren Rogovalı’nın şiirleri, Birlik ve Tan gazetelerinde, Sesler, Çevren, Sevinç, Çığ dergilerinde yayınlanır. Çocuk şiirleri Kuş, Türkçem, Filiz ve İnci dergilerinde yayınlanır. Ayrıca Türkiye’de yayınlanan Hisar, Güney, Türk Dili, Yelken, Yeni Sanat ve Ekin gibi dergilerde şiirleri yayınlanır.

Çocuk Şiirleri: Taş Çeşmesi (1991, Tan Yay., Priştine), Çocuklar Vadide (1997, Ders Kitapları ve Araçları Yayımlama Kurumu, Belgrad).

Şiir Kitapları: Günçiçeği (1969, Sevinç Yay., Üsküp), Uygurluk Elması (1972, Sesler Yay., Üsküp) , Yalnızlık Merdiveni (1974, Tan Yay., Priştine).

Antoloji: Tople Ruke (Sıcak Eller) (İskender Muzbeg ile birlikte Kosova Türk Şairleri Antolojisi, Yedinstvo Yay., Priştine).

İskender Muzbeg (Şefikoğlu), 1947 Prizren doğumludur. İlkokulu ve Öğretmen okulunu Prizren’de bitirdikten sonra Priştine’ye giderek, burada Hukuk Fakültesi’nden mezun olur. Tan gazetesinin kurucularından olan Muzbeg Kosova Türk edebiyatının da önemli simalarındandır. 1969-1972 yılları arasında gazetecilik yapar. Halen Prizren’de avukat olarak çalışmaktadır. Küçük yaşta şiire başlayan Muzbeg, Sevinç, Tomurcuk, Bay, Çığ, Esin, Sofra, Derya dergilerinin yanı sıra Tan ve Yeni Dönem gazetelerinde de yazı, şiir ve tercüme yayınlamıştır.

Şiir Kitapları: Yaşamak (1975, Tan Yay., Priştine), Gerçek (1983, Birlik Yay., Üsküp), Taşa Türküler

(1987, Birlik Yay., Üsküp), Güneş Isıt Beni (1996, Bay Yay., Prizren), Sülo (1998, Tan Yay., Priştine).

Çocuk Şiirleri: Kaynak (1969, Birlik Yay., Üsküp).

Hikaye Kitapları: Sevil (1974, Tan Yay., Priştine).

Roman: Yanan Sevgiler (1970, Tan Gazetesi, Tefrika, Priştine).

Antoloji: Tople Ruke (1974, Yedinstvo Yay.,Priştine, Kosova Çağdaş Türk Şiirinden Seçmeler, Bayram İbrahim Rogovalı ile birlikte).

Altay Suroy (Recepoglu), 1949 Prizren doğumludur. İlköğretim ve liseyi Prizren’de tamamladıktan sonra Priştine Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne girer ve buradan mezun olur. Tan gazetesinde gazetecilik yaptıktan sonra asıl mesleği hukukçuluğa başlar.

Şiir Kitapları: Yaya’73 (1974, Tan Yay., Priştine), Dünden Yarına Şiirler (1987, Birlik Yay., Üsküp), Masal Gibi Bir Hayat (1988, Prizren), Prizren Çeşmeleri -Şiirler, Bilgiler, Belgeler-2003, Kosova Türk Yazarlar Birliği Yay., Prizren), Canlı Kitabeyiz Kosova’da (2004, Kosova Türk Yazarlar Birliği Yay., Prizren).

Çocuk Şiirleri: Köprü (1983, Birlik Yay., Üsküp).

Araştırma ve İnceleme Yazıları: Prizrenli Suzi’nin 500.Yılı (2000, Kosova Türk Yazarlar Birliği Yay., Prizren), Kosova’da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek, (2001, T.C. Kül. Bak. Yay., Ankara), Belgrad Camileri (2004, Bay Yay., Prizren), Kosova’da Türkçe veya Kimlik Mücadelesi (2004, Kosova Türk Yazarlar Birliği Yay., Prizren), Kosova Türk Toplumunun ve Üyelerinin Hakları (2005, Sprint Yay., Prizren), Kosova’da Türk Olmak (2006, Sprint Yay., Prizren), Kosova’nın Türk Dernekleri ve Kuruluşları (1951-2006), (2007, Sprint Yay., Prizren), Kosova’da Sultan Murad Türbesi (2007, KDTP Yay., Kosova).

Fikri Şişko, 1949 da Prizren’de doğan Şişko, ilk ve ortaöğrenimini Prizren’de tamamladıktan sonra Priştine Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde yüksek öğrenimini tamamlar. Şiir ve hikâyeler yazan Şişko’nun yazdıkları Çevren, Çığ, Sesler, Derya, Sofra, Sevinç, Tomurcuk, Kuş, Turnalar ve Bay dergileri ile Birlik ve Tan gazetelerinde yayınlanmıştır. Ayrıca Şişko profesyonel anlamda resimle de uğraşmaktadır.

Şiir Kitapları: Filigran (1977), Utku (1980, FAN S. NOLI Yazın Klubü Yay., Prizren), Aynalar Dünyası (2007, Bakü).

Çocuk Şiirleri: Sevda Verin Çocuklara (1989, Tan Yay., Priştine).

Kaynaklar

ALPARSLAN, A. (2000), Çağımızda Türk Şiirinin Coğrafi Sınırları, Prizren: Türkologlar Birliği Yayınları Nu: 2,

AVCI, R. (1989), “Batı Trakya Türkleri”, Batı Trakya, Ekim-Kasım-Aralık, s.143-148, Balkanlar El Kitabı, (2006), I,II, III Cilt, İstanbul: Kama ve Vadi Yayınları.

BATİBEY, K Ş, (1976) “ Ve Bulgarlar Geldi”, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- ÇELİK, S, YALÇIN, Dilek (2008), Kosovada Çağdaş Türk Edebiyatı (1951-2008), Doğru Yol Prizren: Türk Kültür ve Sanat Derneği Yayınları.
- DEDE, A. (1978), Batı Trakya Türk Folkloru, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EREN, H. (1987), Balkan Ülkelerinde ve Macaristan'da Türkoloji Çalışmaları, İstanbul: İ.Ü. Yayınları.
- HAFIZ, N. (1989), Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi, 1-2-3, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Nu:1026, Türk Dünyası Dizisi.
- HAYBER, A. (2001), Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı, İstanbul: MEB Yayınları.
- İSEN, M. (1997), Balkanlarda Osmanlı Dönemi Türk Edebiyatı", Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İSEN, M. (2006), "Balkanlarda ve Diğer Komşu Ülkelerde Türkçe Edebiyat: Balkanlar", Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KAYA, F. (1992), Eski Yugoslavya'da Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi, İstanbul: Cem Yayınları.
- KAYA, Güven. (1993), Yugoslavya'da Türk Halk Edebiyatı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- MERCAN, H. (2000), Balkanlar'da Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi, Ankara: T.C. Başbakanlık Basımevi.
- MORİNA, İ. (1987), Priştineli Mesihî (Hayatı, Sanatı ve Eserleri) Priştine: Tan Yayınları.
- ORHONLU, C. (1976), "Yunanistan Türkleri", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara.
- SAĞLAM, F. (1993), Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Edebiyatı Üzerine İncelemeler, Cilt II, İzmir.
- SUROY, A. (2001), "Yugoslavya Topraklarında Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkçe Edebiyat", Kosova'da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları Türk Dünyası Dizisi Nu:74.
- ŞANLI, C, JABLE, E. (2007), "Kosova'da Türkçe ve Türkçe Süreli Yayın Hayatının Dünü ve Bugünü", SAÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:2007, Cilt:9, Sayı: 1,s:91-113, Sakarya. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (1997), 7. Cilt, Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları.
- VIRMIÇA, R. (1999), "Yugoslavya'da Yayın Hayatı", Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni, Ankara: TDK Yayınları.

Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi Yayın İlkeler

Düşünce Dünyasında Türkiz dergisi, sosyal bilimler alanında iki ayda bir yayımlanan hakemli bir dergidir. Her yılın son sayısında derginin yıllık dizini yayımlanır.

Makalenin yazarı; adını, soyadını, unvanını, belirtmeli, ayrıca iletişim sağlanacak açık adres, telefon numarası ve e-posta adresini vermelidir.

Dergiye gönderilen yazılar, bilgisayarla hazırlanarak PC uyumlu disket (CD veya DVD) üzerinde veya e-posta adresine gönderilmelidir.

Gönderilen yazılar, daha önce yayımlanmamış olmalıdır. Herhangi bir sempozyum, kongre vb. bilimsel toplantıda sunulmuş olan bildiriler veya diğer bilimsel yazılar; etkinliğin adı, yeri ve tarihi belirtmek koşuluyla yayımlanabilir. Dergimizde yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler ve sorumluluk yazarlara aittir

Yayımlanmaları amacıyla dergiye gönderilen yazılar; Yayın Kurulunca yayın ilkeleri açısından incelenir ve değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. Ancak, hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yazı Kurulunca yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Yayın Kurulu, hakemlerin eleştirisi ve önerilerini dikkate alarak yazılar üzerinde anlatım açısından gerekli düzeltmeleri yapabilir.

Yayımlanması uygun görülmeyen yazılar, bir örneği saklanmak kaydıyla, yazarın isteği üzerine iade edilir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Özellikler

1. Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
2. **Başlık:** İçerik uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret, tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto koyu yazılmalıdır.
3. **Yazar adı ve adresi:** Makale yazarı, adını, soyadını ve unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnota gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanılmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.
4. **Ana metin:** Yazılar, Times New Roman tipi ile 16 punto büyüklüğünde ve 1,5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.
5. Yazılara bilgisayarla sayfa numarası verilmelidir (Gerekirse çıktılar üzerinde kalemle verilebilir).
6. **Kaynak gösterme:** Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir:
(Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010 a Altın 2010 b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve "vd" kısaltması kullanılmalıdır: (Yakıcı vd. 2005)
Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir: (<http://www.Guntulu.com.tr/22.03.2010>).
7. **Kaynakça:** Yararlanılan kaynaklar, yazım sonunda "Kaynakça" bölümünde, 10 punto alfabetik olarak verilmelidir. Makalelerde Türkçe kaynaklara öncelikle yer verilmelidir. Örnek olarak:

Tek Yazarlı Makale:

ÖZÖNDER Cihat (1984), "Kültür Bültenleşmesi ve Alt Kültür Grupları Hakkında Düşünceler" **Türk Kültür Araştırmalar**, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 132: 136-139.

Tek Yazarlı Kitap:

ÖZBAY, Hüseyin (2010), **Kelimeler Kuşatması**, Ankara: Berikan Yayınevi Yayınları.

FORSYTH, Patrick (2000), **30 Dakikada Rapor Yazma** çev. E. Sabri Yarmalı, İstanbul: Damla Yayınevi Yayınları.

İki Yazarlı Kitap:

KIRAN, Zeynel ve KIRAN Ezgiler. (2001), **Dil Bilimine Giriş**, Ankara: Seçkin Yayınları.

Çok Yazarlı Kitap:

KORKMAZ, Zeynel vd. (2001), **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Ankara: Yargı Yayınları.

Yayımlanmamış Tez:

KARA, E. (1996), **Öğretmenlerin Statü Düzeyleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yazarı Aynı Yayımlanmış Birden çok Makale veya Kitabı Varsa:

KORKMAZ, Zeynep (2005 a), **Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (2005 b), **Türk Dili Üzerine Araştırmalar 2**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

**THE PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL OF
OPINIONS WORLD
(DÜŞÜNCE DÜNYASI'NDA TÜRKİZ)**

The Journal of Opinions World is a peer viewed journal devoted to the social fields published on bi-monthly period. The annual index is given in the last issue of the year The author(s) are supposed to clearly state their names, titles, institution and give a Corresponding address or an email.

The manuscript must be submitted a PC compliant CD or through email The papers must be original and not published previously in any other journal. The papers submitted to a conference, congress or symposium can be published provided that the name, the place and the time of the activity are clearly stated.

All the opinions and the ideas published in the journal entirely belong to the authors and do not bind the journal in any way.

The papers submitted to the journal are first checked regarding to the publication rules of the journal by the editorial board and then sent to two referees for the through reviewing process. The manuscripts sent to the referees do not contain the names of the authors.

Similarly the names of the referees are not revealed to the authors. In the case of one positive one negative view of the referees the manuscript is sent to a third referee for the final decision.

The editorial board reserves the right to make syntaxual changes on the papers based on the recommendations of the referees.

The rejected papers are returned to the authors upon request. A copy of each paper is achieved by the journal

Writing rules and formatting

- 1- The papers sent to the journal must be in compliance with Turk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu (including the abbreviations)
- 2- **Title:** The title must be in good compliance with the content, contain maximum 10-15 words, written in bold 12 fond capital letters. The sub titles should be 11 fond bold letter in title case
- 3- **The name and the title of the author** should be written under the title with. * This should give in the footnote indicating the institution and the title of the author. The authors which are not working in any institution should use titles which describe them such as researcher, author etc
- 4- **Main text:** The main text should be written 11 fonts Times New Roman with single spacing. The quotations should be italic and given within." The quotations longer than five lines should be given by 1 cm indentation from the both end of the page with single spacing.
- 5- The papers should not contain page numbers (The authors may indicate the pages with a pencil on the hard copy if necessary)
- 6- **Referencing:** The references in the text should be given by the surname of the author and the publication year of the source in parenthesis (Özbay 2010).The related page can be quoted if necessary (Özbay 2010: 163). More than one documents of the same author published in the same year are referenced as (Altın 2010 a, Altın 2010 b); Referencing more than one source should be made as (Erkin 2008, Canbel 2009). The sources with more than one author should be given by the surname of the first author followed by et.al and the publication year: (Yakıcı et.al. 2005) The footnotes should only be employed for the explanations and numbered according to the order given in the page. The quotations from an internet address should be given in the references by stating the downloading date:
(<http://www.guntulu.com.tr/22.03.2010>).
7. **References:** All the sources used in the study should be given in the "References" section in 10 fonts alphabetical order . The Turkish sources should be given priority. Followin gare the examples of giving various references

Paper with a single author:

ÖZÖNDER, Cihat (1984), "Kultur Bultenleşmesi ve Alt Kultur Grupları Hakkında Düşünceler." **Türk Kultur Araştırmaları**, Ankara: Turk Kulturu Araştırma Enstitüsü Yayınları, 132: 136-139.

Book with a single author:

ÖZBAY, Huseyin (2010), **Kelimeler Kuşatması**, Ankara: Berikan Yayınları.

FORSYTH, Patrick (2000), **30 Dakikada Rapor Yazma** çev. E. Sabri Yarmalı, İstanbul: Damla Yayınevi.

Book with two authors:

KIRAN, Zeynel ve KIRAN, Ezgiler (2001), **Dil Bilimine Giriş**. Ankara: Seçkin Yayınlan.

Book with multiple authors:

YAKICI, Ali vd. (2008), **Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Ankara: Gazi Kitabevi.

Unpublished thesis:

KARA, E. (1996), **Öğretmenlerin Statu Düzeyleri** Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Multiple papers or the book written by the same author and published in the same year:

KORKMAZ, Zeynep (2005 a), **Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1**, Ankara: Turk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2005 b), **Türk**